

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПУСТОВОЙТ МИРОСЛАВА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 159.923 : 316.6-049.5-0.53.6 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОСОБИСТІСНА БЕЗПЕКА В СТРУКТУРІ
СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**

19.00.01 «Загальна психологія, історія психології»

Галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки / 053 – Психологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий консультант: **Вірна Жанна Петрівна**, доктор психологічних наук,
професор

Луцьк – 2019

АНОТАЦІЯ

Пустовойт М.В. Особистісна безпека в структурі соціальної зрілості студентської молоді. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології (053 – Психологія). – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, 2019; Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, 2019.

Дисертаційна робота присвячена теоретичному і емпіричному обґрунтуванню особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді. Конкретизовано розгляд соціальної зрілості як інтегративного особистісного утворення, в якому закладена здатність особистості до продуктивної соціальної активності, у якій відтворюється життєва модель системи цінностей та Я-концепції людини. Зазначено, що внутрішніми детермінантами становлення соціальної зрілості особистості є: сформоване ціннісно-смісловне ядро, особистісне самовизначення та здатність до саморегуляції. Деталізовано основні категоріально-понятійні контури феномену особистісної безпеки з позицій системного, інтегративного, суб'єктного і діяльнісного підходів та розкрито системно-структурні особливості організації особистісної безпеки як психологічного утворення, яке забезпечує набуття та підтримку психологічного комфорту людини. Проаналізовано компоненти, чинники, критерії, функції та види особистісної безпеки та констатовано розуміння особистісної безпеки як здатності до набуття стану психологічної захищеності у соціальному житті, об'єктивній оцінці власних ресурсів в контексті досягнення психологічної безпеки, прогнозуванні потенційних загроз та мінімізації ризиків.

Розроблено теоретичну модель структурної організації соціальної зрілості особистості, де виокремлено такі її компоненти: *ціннісно-смісловий, емоційно-*

оцінний та регулятивно-поведінковий. Послідовність розгляду специфічних ознак особистісної безпеки в кожному з компонентів структури соціальної зрілості (система індивідуальних смислів особистості, які кодують явища навколишньої дійсності за ступенем їх безпечності / небезпечності, внутрішня гармонійність особистості, готовність до ризику) сконцетровано у визначенні психологічного змісту *ресурсного потенціалу особистісної безпеки* як соціально-психологічної активності особистості за показниками розвитку її ціннісно-сислової сфери, емоційно-мотиваційної спрямованості та здатності адаптаційного осмислення і контролю ситуації.

Розглянуто вікові особливості особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості й окреслено переваги вивчення цього психологічного феномену в період первинного професійного становлення та професійні параметри функціонування майбутнього фахівця з урахуванням особливих умов праці, які визначають її напруженість, високу відповідальність та ризиковий і екстремальний характер.

Результати проведеного дослідження показують, що структурні компоненти соціальної зрілості студентів технічно-гуманітарних спеціальностей (група 1) та студентів «ризиконебезпечних» професій (група 2) є досить динамічними та містять суттєві відмінності. З'ясовано, що для студентів технічно-гуманітарних спеціальностей (група 1) загальний рівень задоволеності потреби в особистісній безпеці найбільшою мірою визначають впевненість у собі, зріле самоствавлення у розрізі життєвого самовизначення та самореалізації, цілеспрямованість, здатність до реалізації поставлених цілей, конструктивність спілкування задля досягнення інтегральної гармонійності особистості. Ці студенти характеризуються високою внутрішньою переконаністю, що їх слова ніколи не розходяться із їх справами, вони сповнені енергії і здібностей для втілення задуманого, переважно високе оцінювання себе сповнює самоповагою і вірою у самостійне вирішення будь-яких проблем; цілеспрямованість, емоційна насиченість і результативність життя уможлиблює прояв впевненості у

здатності керувати подіями і засобами досягнення поставлених цілей та переконаність у позитивному вирішенні окреслених життєвих завдань; майбутні фахівці технічно-гуманітарного профілю є емоційно чутливими у вирішенні конфліктних і проблемних ситуацій, їх комунікативні здібності дають змогу швидко налагоджувати контакт з іншими людьми і проявляти увесь комплекс позитивного прийняття партнера по спілкуванню як життєрадісних, чуйних і відкритих особистостей.

Загальний рівень задоволеності потреби у безпеці майбутніх фахівців правоохоронної діяльності у комплексі їх особистісних властивостей та характеристик найбільшою мірою визначають потреба у стабільній роботі з достатнім доходом, потреба статусного росту, самоінтерес та схильність і здатність контролювати власне життя, відчуваючи себе основним джерелом змін у ньому. Ці студенти характеризуються чітко вираженою потребою у надійній роботі зі стабільним доходом, тому вони орієнтовані на досягнення професійної конкурентоздатності і статусного росту в силу розвинутої соціально-комунікативної компетентності і зосередженості на кар'єрі; їм притаманне упереджене ставлення до усього, що виходить за межі впорядкованості і невизначеності ситуації; вони демонструють внутрішню силу керівництва власним «Я», мають високу емоційну саморегуляцію, завдяки якій за будь-яких умов вони поводять себе адекватно очікуванням інших людей; їх відчуття захищеності локалізовано у сформованому самоінтересі до удосконалення і зростання та відчутті самодостатності і задоволеності власними можливостями реалізації; їх гнучкість, відкритість і позитивна налаштованість на міжособистісну взаємодію підкріплена високою контрольованістю життя в ознаках цілеспрямованості, вмінні оцінювати досягнуті результати та переживати емоційне задоволення від продуктивності наповнення життя.

Обґрунтовано специфіку і закономірності прояву ресурсного потенціалу особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді. Емпірично верифіковано *ресурсний потенціал емоційної рівноваги*

особистісної безпеки у студентів технічно-гуманітарних спеціальностей, у якому локалізована функціональна площина емоційної активності у формі емоційної рівноваги та регуляційної мобілізації у взаємодії з оточенням; ресурсний потенціал поведінкової нормативності особистісної безпеки у студентів ризиконебезпечних спеціальностей, який демонструє специфічну функціональну площину поведінкової активності у формі поведінкової саморегуляції та адаптаційного вияву власної позиції щодо системи ціннісних орієнтацій життєвої і професійної самореалізації. Уточнено, що повноцінний вияв ресурсного потенціалу особистісної безпеки вміщує інтеграцію емоційного та поведінкового ставлення через усвідомлення їх складових характеристик, що дає змогу змінювати не тільки дійсність, але й самого себе за рахунок пристосування до нових об'єктивних особливостей засобами нових інтерпретаційних моделей свідомості.

Зазначено практичне значення дисертаційного дослідження, що полягає у тому, що отримані результати та висновки можуть бути використані в контексті практичної діяльності, спрямованої на формування продуктивних стратегій набуття та підтримки стану психологічної безпеки, що є особливо актуальним в ситуації професійної діяльності, пов'язаної з підвищеним ступенем ризику; створений в процесі дослідження психодіагностичний комплекс може бути застосований в процесі діагностики рівня психологічної безпеки особистості, що набуває особливого значення в контексті розробки та апробації відповідних стратегій підвищення рівня внутрішньої психологічної безпеки.

Дисертаційна робота містить перспективи подальшого вивчення проблеми через системну діагностику особистісної безпеки як структурно-функціональної складової соціальної зрілості студентів і майбутніх фахівців різних спеціальностей, що забезпечить удосконалення теоретико-методологічних підходів у вивченні цього психологічного явища та прикладних аспектів розробки і впровадження профілактично-розвивальних психотехнологій формування соціальної зрілості особистості.

Ключові слова: особистісна безпека, ресурсний потенціал особистісної безпеки, система індивідуальних смислів, внутрішня гармонійність особистості, готовність до ризику, соціальна зрілість, студентська молодь.

ANNOTATION

Pustovoit M.V. Personality safety in social maturity structure of student youth. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation paper for obtaining the degree of candidate of psychological sciences (philosophy doctor) in specialty 19.00.01 – general psychology, history of psychology (053 – Psychology). – Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, 2019; Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, 2019.

The dissertation paper is devoted to the theoretical and empirical grounding of personality safety in social maturity structure of student youth. Consideration of social maturity as an integrative personality formation has been concretized, where personality's ability to productive social activity is laid down, in which a vital model of values system and Self-concept of a person is reproduced. It is noted that the internal determinants of social maturity formation of a personality are: formed value-semantic core, personality self-determination and self-regulation ability. The main categorical and conceptual outlines of the phenomenon of personality safety from the standpoint of systemic, integrative, subjective and activity approaches have been detailed, systemic and structural peculiarities of personality safety organization as a psychological formation have been revealed, which provide the acquisition and support of human psychological comfort. The components, factors, criteria, functions and types of personality safety have been analyzed; personality safety understanding as an ability of acquiring a psychological safety state in social life, objective evaluation of own resources in the context of achievement of psychological safety, prognostication of potential threats and risks minimization have been stated.

The theoretical model of the structural organization of social maturity of a personality is developed, where the following its components are singled out: *value-semantic, emotional-evaluative and regulatory-behavioral*. Sequence consideration of specific features of personality safety in each of the components of the social maturity structure (system of individual senses of a personality, which encodes the surrounding reality phenomena by the degree of their safety or danger, internal harmony of a personality, willingness to take risks) is concentrated in determination of psychological content of the *resource potential of personality safety* as social and psychological activity of a personality by the indicators of development of its value-semantic sphere, emotional and motivational orientation and ability of adaptational comprehension and control of situation.

The age peculiarities of personality safety in social maturity structure have been reviewed; the advantages of studying this psychological phenomenon in the period of initial professional becoming and professional parameters of functioning of future specialist considering special working conditions that determine its intension, high responsibility, risky and extreme character have been outlined.

The conducted research results show that the structural components of social maturity of students of technical and humanitarian specialties (group 1) and students of “risk-dangerous” professions (group 2) are rather dynamic and contain significant differences. It was determined, that for the students of technical and humanitarian specialties (group 1), the general level of need satisfaction in personality safety to the greatest extent is defined by self-confidence, mature self-attitude in the context of life self-determination, self-realization, purposefulness, and ability to achieve the set goals, constructiveness of communication in order to achieve integral harmony of a personality. These students are characterized by high degree of internal conviction that their words never differ with their actions; they are full of energy and ability to implement the conceived, predominantly high self-evaluation fulfills self-esteem and faith in independent solutions of any problems; purposefulness, emotional saturation and life performance make it possible to manifest confidence in ability to manage the events and means of achievement of

the set goals and belief in positive decision of the defined life's tasks; future specialists of technical and humanitarian profile are emotionally sensitive in solving conflict and problem situations, their communicative abilities allow quick establishment of contact with other people and demonstrate the whole complex of positive acceptance of communication partner as cheerful, sensitive and open personalities.

The general level of the need satisfaction in safety of future law enforcement specialists in the complex of their personality properties and characteristics to the greatest extent is defined by the need for stable work with sufficient income, the need for status growth, self-interest, tendency and ability to control own life, feeling themselves as the main source of changes in it. These students are characterized by the clear need for reliable work with a stable income, so they are focused on the achievement of professional competitiveness and status growth as the result of the developed social and communicative competence and the career focus; they are inherent to biased attitude towards everything that goes beyond the order and uncertainty of the situation; they demonstrate the internal power of management of their own Self, have high emotional self-regulation, thanks to which and under any conditions, they behave adequately to the expectations of others; their sense of safety is localized in the formed self-interest to improvement and growth, and the feeling of self-sufficiency and satisfaction with own possibilities of realization; their flexibility, openness and positive attitude to interpersonal interaction are supported by high controllability of life in the features of purposefulness, ability to evaluate the achieved results and experience the emotional satisfaction from the life productivity.

The specifics and regularities of manifestation of the resource potential of personality safety in social maturity structure of student youth have been grounded. The *resource potential of the emotional balance of personality safety* of technical and humanitarian specialties students was empirically verified, where localized the functional plane of emotional activity in the form of emotional balance and regulatory mobilization in interaction with the environment; *resource potential of*

behavioral normativity of personality safety of students of risk-dangerous specialties, which demonstrates the specific functional plane of behavioral activity in the form of behavioral self-regulation and adaptive manifestation of own position regarding the system of value orientations of life and professional self-realization. It is specified that the full expression of the resource potential of personality safety includes the integration of emotional and behavioral attitude through the awareness of their constituent characteristics, which makes it possible not only to change the reality but also oneself by means of adaptation to new objective peculiarities with the help of new interpretative models of consciousness.

The practical significance of the dissertation research has been pointed out, emphasizing that the obtained results and conclusions can be used in the context of practical activity, aimed at formation of productive strategies for acquiring and maintaining the state of psychological safety, which is especially relevant in the situation of professional activity associated with the increased degree of risk; created psychodiagnostic complex in the research process can be applied in the diagnostics of the psychological safety level of personality, which becomes of particular importance in the context of development and approbation of appropriate strategies in order to increase the level of internal psychological safety

The dissertation paper contains perspectives of further studying the problem through systemic diagnostics of personality safety as structural and functional constituent of social maturity of students and future specialists of different specialties, that will ensure the improvement of theoretical and methodological approaches in studying this psychological phenomenon and applied aspects of the development and implementation of prophylactic and developing psychotechnologies of social maturity formation of a personality.

Key words: personality safety, resource potential of personal safety, system of individual senses, internal harmony of personality, willingness to take risks, social maturity, student youth.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Pustovoit M. The phenomenon of social maturity of personality: the concept, components and conditions of formation. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»: зб.наук. пр.* – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. Випуск 4. С. 84-89.

2. Пустовойт М.В. Компоненти особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості: дослідження ваги та значимості. *Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля – Северодонецьк: Вид-во Східноукраїнського національного університету імені В. Даля*, 2017. Випуск № 3(44). С. 148-157.

3. Пустовойт М.В. Механізми формування психологічної безпеки особистості. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія: Психологія* – Одеса: Вид-во «Астропринт», 2017. Том 22. Випуск 3 (45). С. 71-79

4. Пустовойт М.В. Модель психологічної безпеки: критерії дослідження. *European Cooperation Vol. 4(35) 2018* – Publiser: Editorial team of Collection EUROPEANCOOPERATION Consilium LLC, Warsaw, Poland

5. Пустовойт М.В. Емпіричні референти психологічної безпеки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій. *Психологічні перспективи Випуск 32*. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2018. С. 250-260.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Пустовойт М.В. Особистісна безпека в системі психологічного знання. *Особистість у соціальному, віковому та клінічному вимірі сучасного життя: зб. наукових статей / [гол. ред. Ж.П. Вірна]*. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 316-321.

7. Пустовойт М.В. Особистісна безпека як складова соціальної зрілості. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка*

та психологія»: зб.наук. пр. / Ред.кол. : Товканець Г.В. (гол.ред.) та ін. – Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. Випуск 2 (4). С. 246-248.

8. Пустовойт М.В. Психологічна безпека як чинник психічного здоров'я особистості. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві* : збірник тез III Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 жовтня 2018 року) / упор. Н.М. Бамбурак. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 333-337

9. Пустовойт М.В. Психологічна безпека особистості: чинники та особливості. *Громадське здоров'я: проблеми та перспективи розвитку*: збірник матеріалів тез науково-практичної конференції (з міжнародною участю) / за ред. І.В. Гущука, А.Ю. Гільман, Г.В. Крайчинської, В.В. Максимчука, М.С. Романова та ін. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2018. С. 110-112

10. Пустовойт М.В. Феномен психологічної безпеки особистості: результати досліджень. *Сучасна педагогіка та психологія: методологія, теорія і практика*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28-29 вересня 2018 р). Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2018. С. 156-158

11. Пустовойт М.В. Особливості психологічної безпеки особистості в контексті її професійної спрямованості. *Проблеми оптимального функціонування особистості в сучасних умовах*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 2018. С. 153-155

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ ТА ФЕНОМЕНУ ОСОБИСТІСНОЇ БЕЗПЕКИ	
1.1. Соціальна зрілість та внутрішні детермінанти її досягнення в процесі особистісного становлення	22
1.2. Особистісна безпека: тенденції інтерпретації в системі психологічної науки	42
Висновки до розділу 1	62
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ БЕЗПЕКИ В СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	
2.1. Концептуальні засади дослідження особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді	66
2.2. Процедурно-методичне забезпечення дослідження	88
2.3. Обґрунтування вибірки дослідження	109
2.4. Методи статистичної обробки даних	112
Висновки до розділу 2	113
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИКО-ДІАГНОСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ ОСОБИСТІСНОЇ БЕЗПЕКИ В СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	
3.1. Діагностична констатація результатів дослідження	116
3.2. Специфіка і закономірності прояву ресурсного потенціалу особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді	150
Висновки до розділу 3	161
ВИСНОВКИ	165
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	169
ДОДАТКИ	

ДОДАТОК А.

Таблиця А.1. Результати обрахунку критерію Колмогорова-Смирнова	194
---	-----

ДОДАТОК Б.

Таблиця Б.1. Результати обрахунку критерію U– Манна-Уїтні для вибірки студентів різного професійного спрямування	196
--	-----

ДОДАТОК В.

Таблиця В.1. Міра адекватності і критерій Бартлетта процедури факторного аналізу для вибірки студентів технічно-гуманітарного спрямування	198
---	-----

Таблиця В.2. Міра адекватності і критерій Бартлетта процедури факторного аналізу для вибірки студентів ризиконебезпечних професій	198
---	-----

ДОДАТОК Д.

Таблиця Д.1. Результати обчислення множинної регресії вимірюваних показників у вибірці студентів технічно-гуманітарного спрямування	199
---	-----

Таблиця Д.2. Зведення моделі множинної регресії для вибірки студентів технічно-гуманітарного спрямування	200
--	-----

ДОДАТОК Е.

Таблиця Е.1. Результати обчислення множинної регресії вимірюваних показників у вибірці студентів ризиконебезпечних професій	201
---	-----

Таблиця Е.2. Зведення моделі множинної регресії для вибірки студентів ризиконебезпечних професій	202
--	-----

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА	203
-----------------------------	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ	205
--	-----

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ	206
--	-----

ВСТУП

Актуальність теми. Динамічне сьогодення загострює проблему гармонійного розвитку особистості, оскільки зумовлює необхідність постійної адаптації до складних, що швидко змінюються, життєвих умов; вимагає сформованої здатності до прийняття усєї різноманітності оточуючого соціального і культурного світу, а також успішної особистісної та професійної самореалізації. Одним із вирішальних факторів, що сприяє встановленню гармонійних відносин людини із світом, є її соціальна зрілість, яка відображає здатність до прояву власної індивідуальності й ефективного життєвого самоздійснення та інвестує прояви психологічної безпеки особистості. Особливо актуальним це виявляється для фахівців, професійна діяльність яких визначена фактором небезпечності й потребує не лише чіткого оволодіння необхідними професійними знаннями, але й сформованого адекватного мислення і мотивації виваженої поведінки в емоційно-напружених умовах, визначеної соціальної позиції і системи моральних цінностей щодо власної безпеки. Зрозуміло, що формування такого стилю поведінки фахівця розпочинається ще у вищому навчальному закладі, що актуалізує проблему розвитку соціальної зрілості у студентські роки.

Аналіз досліджень, присвячених вивченню феномену соціальної зрілості особистості в усій багатовекторності його інтерпретації як певного етапу розвитку модулів психічної організації особистості (Л. Божович, Л. Виготський, Я. Гошовський, І. Дубровіна, Е. Еріксон, Л. Колберг, Я. Коломенський, І. Кон, Х. Ремшмидт, Л. Тодорів, Д. Фельдштейн та ін.) та як загальної тенденції розвитку, здатності до постійного саморозвитку і змін при збереженні своєї унікальності (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Ю. Бардін, О. Бодальов, М. Главатських, С. Максименко, В. Моргун, Л. Орбан-Лембрик, С. Рубінштейн, О. Саннікова, Г. Сухобська та ін.) показує, що досі в науковій літературі бракує обґрунтованих уявлень про структурну організацію цього феномену. Також відсутня емпірична

аргументація структурного змісту соціальної зрілості особистості в показниках, за якими можна було б визначити рівень її досягнення. Найвдалішим варіантом такого дослідження є вивчення характеристик особистісної безпеки, яка неодмінно впливає на здатність людини до ефективної самореалізації та сприяє її внутрішній гармонії і стабільності. Обґрунтовуючи важливість та актуальність такого підходу, варто зазначити, що саме рівень особистісної безпеки забезпечує внутрішню стійкість до загрозливих соціальних впливів і визначає якість життя особистості.

Узагальнення існуючих у психології підходів щодо вивчення особистісної безпеки засвідчує різноманітність варіативних форм її прояву (А. Альгін, У. Бек, Б. Готтхард, М. Єлімова, М. Котік, Т. Краснянська, В. Кузнєцов, О. Лактіонова, А. Мозговая, В. Хомякова та ін.). Водночас більшість науковців сходяться на думці, що особистісна безпека має значення як для саморегуляції провідної діяльності суб'єкта загалом (А. Брушлинський, Ю. Зінченко, О. Зотова, Л. Карапетян, Т. Колеснікова, П. Лушин, А. Маслоу, Ф. Мугулов, О. Серєда, Л. Сохань, А. Яворський та ін.), так і для професійної діяльності (Л. Баєва, Г. Бондар, Ж. Вірна, Г. Дубчак, Н. Єфімова, О. Лазорко, Н. Лизь, К. Попова, О. Фінів, Н. Шликова, Г. Яворська та ін.), що суттєво збільшує здатність особистості до повноцінної соціальної зрілості.

Таким чином, недостатня представленість психологічних узагальнень щодо вивчення структурної організації соціальної зрілості особистості визначає необхідність вивчення у її структурі особистісної безпеки, що відповідає актуальним запитам професійної психології. Водночас, відсутність спеціальних досліджень показників особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості майбутніх фахівців відповідно до умов їхньої професійної діяльності зумовлює вибір дисертаційного дослідження «Особистісна безпека в структурі соціальної зрілості студентської молоді»

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Дисертаційне дослідження виконане відповідно до наукової теми кафедри

загальної і соціальної психології та соціології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Методологія і практика дослідження особистості» та є складовою комплексної науково-дослідної теми «Психологія професіоналізму особистості: технології професійного самозбереження в практиці» (номер державної реєстрації 0113U002217), що координується Міністерством освіти і науки України. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 4 від 26.11.2015 р.).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні й емпіричному вивченні особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді.

Для досягнення мети дослідження вирішувалися такі **завдання**:

1. На основі теоретико-методологічного аналізу проблеми окреслити феноменологію та особливості взаємозв'язку проявів соціальної зрілості та особистісної безпеки.

2. Розробити теоретичну модель структурної організації соціальної зрілості особистості та визначити в ній психологічний зміст проявів особистісної безпеки.

3. Здійснити емпіричне дослідження психологічного змісту особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості особистості в період первинного професійного становлення.

4. Обґрунтувати специфіку і закономірності прояву ресурсного потенціалу особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді.

Об'єктом дослідження є соціальна зрілість особистості.

Предмет дослідження – особливості особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: психологічні та соціально-психологічні концепції, які відтворюють положення

діяльнісного, системного, суб'єктного, гуманістичного, аксіологічного і процесуального підходів (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, Л. Виготський, З. Карпенко, О. Киричук, Г. Костюк, О. Леонт'єв, Б. Ломов, С. Максименко, А. Маслоу, В. Рибалка, К. Роджерс, С. Рубінштейн, В. Ядов та ін.); концептуальні положення структурно-функціонального і динамічного вивчення феномену соціальної зрілості в описі її змісту, рівнів та форм прояву (Б. Анан'єв, М. Главатських, Г. Грач'ов, П. Лушін, В. Моргун, В. Москаленко, О. Саннікова, Г. Сухобська, П. Якобсон та ін.); наукові уявлення про сутність, структуру, принципи та закономірності особистісної безпеки (І. Баєва, Ю. Бардін, А. Брушлинський, Н. Ексакусто, Н. Єфімова, Ю. Зінченко, О. Зотова, Т. Колеснікова, Т. Краснянська, О. Лазорко, Н. Лизь, О. Фінів та ін.); положення про розвиток і формування особистості в межах онтогенетичних досліджень особистості студентської молоді (М. Алексеєва, Л. Божович, М. Боришевський, І. Кон, Л. Орбан-Лембрик, Л. Тодорів, Д. Фельдштейн, П. Чамата та ін.). Також використано методологічні положення щодо специфіки професійної реалізації в особливих умовах діяльності (В. Бодров, Г. Бондар, Ж. Вірна, Г. Дубчак, Н. Майсак, О. Тімченко, В. Шапарь та ін.) і, зокрема, у професійній діяльності працівників правоохоронної діяльності та військовослужбовців (Я. Андрушко, С. Богомаз, І. Ващенко, Н. Козлова, Т. Малкова, В. Медведєв, А. Москаленко, В. Мечніков, Н. Шликова та ін.)

Методи дослідження. Для досягнення мети і вирішення поставлених завдань застосовувалися *теоретичні методи*: аналіз і синтез даних психологічних джерел з досліджуваної проблеми; порівняння, систематизація, узагальнення, інтерпретація існуючих теоретичних підходів та емпіричних результатів; *емпіричні методи*: спостереження, бесіди, тестування із використанням стандартизованих методик (тест «Смисложиттєві орієнтації» (СЖО) (О. Леонт'єв) та опитувальник «Оцінка задоволеності потреби у безпеці» (О. Зотова) для визначення психологічного змісту особистісної безпеки у ціннісно-смысловому компоненті соціальної

зрілості; тест-опитувальник «Самоставлення» (В. Столін) і опитувальник «Інтегральна гармонійність особистості (ІГО)» (О. Мотков) для визначення психологічного змісту особистісної безпеки в емоційно-оцінному компоненті соціальної зрілості; опитувальник «Діагностика особистісного симптомокомплексу відповідальності» (ОДОСВ) (І. Кочарян), тест «Соціально-комунікативна компетентність» (Н. Протасова) і тест-опитувальник «Дослідження схильності до ризику» (А. Шмельов) для визначення психологічного змісту особистісної безпеки в поведінково-регуляційному компоненті соціальної зрілості); *методи математичної статистики*: критерій нормальності Колмогорова-Смирнова, непараметричний критерій Манна-Уїтні, факторний аналіз, множинний регресійний аналіз. Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows версія 13.0.

Вибірка дослідження. Дослідницька робота проводилася на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка зі студентами спеціальностей «Математика», «Мова і література польська», «Соціальна робота» і «Фізична культура»; Житомирського державного технологічного університету зі студентами спеціальностей «Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології» і «Системна інженерія»; Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова із залученням студентів спеціальності «Озброєння та військова техніка» та Житомирського навчального центру підготовки поліцейських за напрямками «Дільничні офіцери поліції» та «Оперуповноважені кримінальної поліції» (n=200). Віковий діапазон вибірки складає від 20-ти до 25-ти років.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що:

- *вперше* з'ясовано психологічний зміст прояву особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості особистості в період первинного професійного становлення майбутніх фахівців, диференційованих за умовами праці (звичайні і особливі); запропоновано теоретичну модель структурної організації соціальної зрілості особистості з виокремленням таких її базових

компонентів, як *ціннісно-смісловий, емоційно-оцінний та поведінково-регуляційний*, та конкретизовано психологічний зміст прояву особистісної безпеки (система індивідуальних смислів, внутрішня гармонійність і готовність до ризику); емпірично експліковано відмінності прояву особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості майбутніх фахівців за різним професійним спрямуванням в особистісних, мотиваційних та інтерперсональних характеристиках особистості;

- в тезаурусі загальної психології *уточнено* поняття «ресурсного потенціалу особистісної безпеки» як соціально-психологічної активності особистості за показниками розвитку її ціннісно-сміслової сфери, емоційно-мотиваційної спрямованості та здатності адаптаційного осмислення і контролю ситуації; поглиблено наукові уявлення про предметно-функціональні характеристики соціальної зрілості особистості;

- *подальшого розвитку* набули положення щодо специфіки і закономірностей прояву ресурсного потенціалу особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді засобом емпіричної верифікації *ресурсного потенціалу емоційної рівноваги особистісної безпеки* для студентів технічно-гуманітарних спеціальностей та *ресурсного потенціалу поведінкової нормативності особистісної безпеки* для студентів ризиконебезпечних професій.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані в процесі дослідження результати можуть бути використані в практичній діяльності, спрямованій на формування продуктивних стратегій набуття та підтримки стану психологічної безпеки, що є особливо актуальним в ситуації професійної діяльності, пов'язаної з підвищеним ступенем ризику; створений в процесі дослідження психодіагностичний комплекс може застосовуватись в процесі діагностики рівня психологічної безпеки особистості, що набуває особливого значення в контексті розробки та апробації відповідних стратегій підвищення рівня внутрішньої психологічної безпеки; отриманий в результаті дисертаційного дослідження теоретичний та емпіричний матеріал

може бути використаний при розробці навчальних курсів «Загальна психологія», «Психологія особистості», «Психолого-педагогічна терапія», «Психодіагностика», «Диференціальна психологія».

Результати дослідження **впроваджено** в навчальний процес Запорізького національного університету (№ 01.01-13/93 від 25.10.2018 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (№ 03-28/02/3014 від 29.10.2018 р.), Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (№ 01/10-222 від 29.10.2018 р.); Житомирського державного університету імені Івана Франка (1/858 від 30.10.2018 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації відображено в публікаціях автора, обговорено на засіданнях кафедри загальної і соціальної психології та соціології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Результати проведеного дослідження доповідалися автором на *міжнародних науково-практичних конференціях*: «Актуальні проблеми наукового і освітнього простору в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачеве, 2015); «Особистість у соціальному, віковому та клінічному вимірі сучасного життя» (Луцьк, 2016); «Сучасна педагогіка та психологія: методологія, теорія і практика» (Київ, 2018); «Проблеми оптимального функціонування особистості в сучасних умовах» (Харків, 2018); «Громадське здоров'я: проблеми та перспективи розвитку» (Острог, 2018); «Психогенеза особистості: ревіталізаційний ракурс» (Луцьк, 2018); *всеукраїнських науково-практичних конференціях і семінарах*: «Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості» (Херсон, 2016); «Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві» (Львів, 2018); *міжрегіональному науково-практичному семінарі* «Сучасні проблеми практичної психології у Волинському регіоні» (Луцьк, 2015-2018); «Психогенеза особистості: норма і девіація» (Луцьк, 2017).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено в 11 публікаціях, з яких 4 статті опубліковано у виданнях, що включені до переліку фахових у галузі психології, 1 стаття – в міжнародному періодичному виданні з психології, 6 – у збірниках наукових праць та матеріалів конференцій.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (260 найменування, з них 15 – англійською мовою) та 5 додатків на 8 сторінках. Загальний обсяг дисертації складає 209 сторінок. Основний зміст роботи викладено на 159 сторінках. Робота містить 3 рисунки і 14 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ ТА ФЕНОМЕНУ ОСОБИСТІСНОЇ БЕЗПЕКИ

Розділ присвячено розгляду феномену соціальної зрілості особистості в соціально-психологічній літературі; окреслено його категоріально-понятійні межі та визначено внутрішні детермінанти досягнення соціальної зрілості в процесі особистісного становлення; розкрито основні тенденції інтерпретації феномену особистісної безпеки в системі психологічної науки.

1.1. Соціальна зрілість та внутрішні детермінанти її досягнення в процесі особистісного становлення

Дослідження феномену «зрілості особистості» є важливою науковою проблемою загальної психології, психології особистості, психології розвитку, отже, привертає численну увагу дослідників, що пов'язано із багатомірністю можливих траєкторій її дослідження.

Поняття «зрілість» є якісною характеристикою, яка передбачає певний рівень функціонування особистості та її здатність до розвитку (Ю. Бардин, Д. Леонтьєв, В. Янчук та ін.), отже, доцільним у даному науковому контексті буде застосування принципів безперервності, наступності, самоорганізації та саморозвитку. Головним стрижнем зрілості є здатність індивіда до реалізації власної суб'єктності, ефективного функціонування та цілісного прояву своєї особистісної унікальності [52].

Ці думки знаходять своє продовження у працях інших вчених, а саме К. Абульханова-Славська визначає, як провідну ознаку зрілості здатність особистості до побудови власної життєвої стратегії [2].

В контексті акмеологічної парадигми соціальна зрілість трактується як здатність особистості до саморозвитку та самоздійснення, свідомих життєвих

виборів в процесі відтворення власної індивідуальності. В той самий час, на внутрішньому рівні соціальна зрілість – це інтегративне особистісне новоутворення, яке дає можливість «осмислювати процес саморозвитку як життєву цінність», здійснювати творчий пошук нових форм та засобів реалізації свого життєвого задуму для вибору оптимальної траєкторії власного самоздійснення [170, с. 17-18].

Здатність до самоздійснення реалізується за допомогою акме-якостей, а саме акме-мотивації та акме-здібностей. Акме-мотивація передбачає спрямованість особистості на поетапне вирішення завдань особистісного розвитку, тоді як під акме-здібностями розуміються індивідуально-психологічні властивості особистості, які забезпечують здатність людини до побудови різних варіантів свого самоздійснення, та його практичної реалізації у власній життєтворчості [145].

О. Леонтьєв визначає зрілість в контексті активної соціальної діяльності, яка має чітку структуру, відповідно до системи мотивації особистості, яка визначає її переваги у виборі напрямів самореалізації [113].

В межах інших наукових досліджень головним показником зрілості також є здатність особистості до соціально значущої діяльності, що є результатом свідомо здійсненого вибору, відповідно до її ціннісних орієнтирів та пріоритетів [189]. Продовжує цю думку й О. Бодальов, який вважає, проявом зрілості здатність особистості до здійснення свідомих вчинків, що є результатом досягнення певного духовно-морального рівня розвитку [32].

В своїх працях І. Дубровіна та А. Здравомислов підкреслюють значущість у даному контексті наявності стійких ціннісних орієнтацій, які, в свою чергу, зумовлюють вибір тих або інших соціальних норм [67; 215]. В наукових дослідженнях виокремлюються такі показники зрілості як відповідальність, інтернальність локусу контролю, пріоритет духовних цінностей, здатність до саморегуляції, емоційна стійкість, адекватність самооцінки, здатність до реалізації власного життєвого задуму, сформована

ідентичність [52]. Отже, зрілість є результатом численних особистісних трансформацій на шляху до знаходження ідентичності та побудови власної життєвої концепції, важливою умовою чого є достатній рівень самодовіри. Український дослідник О. Штепа вважає, провідними якостями зрілої особистості автономність, самоприйняття, контактність креативність, глибинність переживань, наявність власної філософської парадигми, що межує із концепцією самоактуалізації А. Маслоу [231, с. 28].

Таким чином, у загальному контексті зрілість може бути визначена як здатність особистості до створення та активного втілення власної концепції життя, на основі сформованої системи цінностей, що відповідним чином зумовлюють прийняття певних соціальних норм. Зрілість особистості супроводжується також наявністю певних якостей та властивостей, які зумовлюють її здатність до самостійної побудови власної моделі життя та її практичної реалізації в процесі власної життєтворчості.

Наукова розробка феномену «зрілості» супроводжується різноманітним науковим висвітленням різних його аспектів, таких як особистісна, соціальна, психологічна, психосоціальна, моральна, ціннісна, але предметом наукового аналізу у даному дослідженні є саме соціальна зрілість особистості. Дослідження феномену «соціальної зрілості» відрізняється різноманітним трактувань та наукових підходів, що пов'язано з існуванням різних концептуальних проєкцій його вивчення у сучасній психологічній науці.

У межах системного підходу соціальна зрілість розглядається в контексті елементів, з яких вона складається, їх характеристик, функцій та взаємозв'язків. З позицій даного підходу логічно виокремлюються такі компоненти соціальної зрілості, як політична зрілість, професійна зрілість, моральна зрілість і т.д. [184].

З позиції контекстного підходу вважається, що специфіка формування соціальної зрілості залежить від особливостей соціального простору в якому перебуває особистість, його культурних особливостей, адже кожна історична

епоха висуває свої вимоги та визначає певні критерії соціальної зрілості [173, с. 41].

В той самий час, як зауважує Я. Безродна цей підхід має певні обмеження, адже наслідуючи недовершені соціальні цінності та настанови, особистість не може вважатись соціально зрілою, отже, безумовним критерієм соціальної зрілості є все ж таки наявність певної гуманістичної спрямованості особистості [24, с. 70]. Ця думка знаходить своє логічне продовження у наукових розробках Г. Сухобської, яка наголошує на важливості наслідування саме гуманістичних цінностей в контексті становлення соціальної зрілості особистості [203].

У межах аксіологічного підходу соціальна зрілість розглядається головним чином в контексті засвоєння духовних цінностей, які складають соціальну культуру та є домінуючими для даного суспільства [184].

З позицій діяльнісного підходу соціальна зрілість дорівнюється до соціальної активності та можливості здійснювати суспільно значущу діяльність [184].

У межах суб'єктного підходу становлення особистості у соціумі детерміноване та вибудовано у координатах її внутрішньої картини світу, що має набір своїх індивідуальних смислів та значень [131]. Отже, маючи внутрішню програму свого життя індивід стає активним суб'єктом власного соціального розвитку, власної життєтворчості та здатен як до пристосування до мінливих умов життя, так і до протидії деструктивним впливам з боку середовища [183].

Процесуальний підхід найбільшу увагу акцентує на безперервності процесу становлення соціальної зрілості, його тривалості у часі протягом життя. Так, М. Лукічева трактує соціальну зрілість, як процес, що триває впродовж життєвого шляху людини, супроводжує її розвиток та виникнення певних новоутворень на кожному етапі життя [119, с. 40].

Продовжує цю думку, Є. Каменева, як відмічає у своїх дослідженнях, що соціальна зрілість не є одномоментною, застиглою на певному рівні

розвитку, це процес постійних трансформацій, відповідно до нових вимог та завдань що виникають перед особистістю на новому етапі онтогенезу [80; 81].

Цікавим в контексті наукового аналізу є також розгляд соціальної зрілості крізь призму головних підходів до вивчення особистості, зокрема, біхевіористичного, когнітивного та гуманістичного. А саме, представники біхевіоризму розглядають соціальну зрілість як результат цілеспрямованого впливу з боку суспільства, коли людина відтворює соціальну поведінку, типову для того або іншого суспільства. У межах когнітивного напрямку соціальна зрілість трактується як розвинута здатність особистості до створення власної моделі свого життєвого шляху, що має складну та індивідуально значущу смислову структуру [221]. Представники гуманістичного напрямку розглядають соціальну зрілість як здатність особистості до самореалізації власного потенціалу у соціальній діяльності. На думку К. Юнга, особистісний розвиток може тривати все життя, а його кінцевою метою є повна реалізація особистісного потенціалу людини [221]. Отже, важливим у даному контексті стає знаходження особистістю власної ідентичності, її самовизначення та самоактуалізація [прив. за 82, 168].

Враховуючи різноаспектність досліджуваного поняття О. Поздняков, у своїх наукових розробках наголошує на тому, що соціальна зрілість є одночасно і певним рівнем розвитку, який заслуговує на зовнішню оцінку з боку соціуму та результатом певного процесу, так і станом буття особистості, який може зазнати певних трансформацій на наступних етапах життя [153, с. 16]. Г. Александрова наголошує на суб'єктності та безперервності становлення соціальної зрілості, яке відбувається протягом життя, та відбувається шляхом реалізації власного життєвого задуму в процесі активної соціальної діяльності у різних суспільних сферах [3, с. 63-64].

Отже, різноманіття наукових проєкцій дослідження соціальної зрілості особистості в контексті різних методологічних підходів дає змогу акцентувати увагу на різних аспектах цього складного і багатобічного

феномену. В контексті методологічних позицій даного наукового дослідження найбільш доцільним вважається вивчення соціальної зрілості у парадигмі еkleктичного поєднання діяльнісного, процесуального та суб'єктного підходів, акцентуючи увагу на гуманістичних засадах розвитку особистості.

Важливим, на нашу думку, є дослідження соціальної зрілості, як процесу, що триває впродовж усього життя індивіда та охоплює в собі різні життєві етапи, кожен з яких має певний результат, що є висхідною позицією для подальшого розвитку, відповідно до завдань, що виникають перед особистістю в життєвій перспективі. Значущим проявом соціальної зрілості є соціальна активність, важливим критерієм якої є її відповідність життєвому задуму особистості, її розгортання відповідно до значущих життєвих цілей та прагнень, отже, здатність індивіда до активної життєтворчості, з метою реалізації власного унікального особистісного потенціалу.

Таким чином, соціальну зрілість можна розглядати як інтегративне особистісне утворення, що є результатом певного рівня розвитку, який має тенденцію до продовження у часі на наступних етапах онтогенезу, та являє собою здатність до реалізації власної життєвої програми у продуктивній соціальній діяльності.

Концептуально близьким до феномену соціальної зрілості є поняття соціальної ідентичності, яке також було предметом досліджень низки вчених (Н. Іванова, Н. Лебедева, Т. Стефаненко, В. Хащенко, В. Ядов та ін.). Так, Т. Стефаненко вважає, що соціальна ідентичність виникає в результаті приналежності індивіда до визначеної соціальної групи та уособлює в собі ціннісне значення, яке надає індивід цьому членству, а також пов'язані з цим емоційні переживання [200].

У своїх дослідженнях Н. Іванова трактує соціальну ідентичність як цілісне динамічне утворення, що складається із когнітивних та ціннісно-мотиваційних компонентів. Дослідниця виокремлює певні підструктури соціальної ідентичності, такі як: базисна – пов'язана із прагненням

долучитись до національної та родинної спільності та мотивацією самозахисту, індивідуально-особистісна, яка пов'язана із бажанням засвоїти культурні надбання та відчувати власну значущість та професійно-ділова, стрижнем якої є прагнення реалізувати свій особистісний потенціал [75, с. 58].

На думку Н. Лебедевої, головним в процесі становлення соціальної ідентичності є прийняття відповідальності за свою діяльність, побудова та реалізація власної життєвої програми, що підкреслює значення інтернального локусу контролю, наявність якого надає можливість для реалізації життєвого сценарію за власним задумом [111].

Продовжує цю думку В. Хашенко, який наголошує на важливості усвідомленого та самостійного вибору з боку індивіда власної приналежності до певної соціальної групи, що має відповідати його внутрішнім прагненням та настановам [219].

Таким чином, становлення соціальної ідентичності являє собою формування певної соціальної позиції, яка є результатом свідомого вибору, відповідає внутрішнім настановам особистості, отже, є гармонійно узгодженою із особистісною ідентичністю.

Багатобічність можливих проєкцій досліджень феномену «соціальної зрілості» зумовлює значну кількість наукових розробок з цієї проблематики, а саме, питання соціальної зрілості у своїх працях досліджували К. Абульханова-Славська [2], Б. Ананьєв [9], В. Асєєв [12], Т. Базаров [19], М. Боришевський [39], І. Бех [27], І. Зязюн [74], О. Киричук [87], І. Кон [94; 95], Г. Костюк [99], М. Лебедик [112], С. Максименко [125], В. Моргун [134], К. Платонов [150], В. Радул [172; 173], В. Рибалка [175], С. Рубінштейн [183], Д. Фельдштейн [210].

Дискурсивним є питання щодо етапів становлення соціальної зрілості, а саме, Б. Ананьєв вважає, що формування соціальної зрілості відбувається протягом всього життя людини, починаючи від дитинства, коли основною діяльністю є гра, продовжуючись у навчанні і, набуваючи своєї завершеності

у професійній діяльності [9]. Подібної думки дотримуються В. Моргун та Т. Старченко, які вважають, що соціальна зрілість формується поетапно, починаючи від гри, навчання, спілкування, опанування певних рольових позицій, продовжуючись у поступовому входженні у доросле соціальне життя [134; 199]. Ф. Філіпов також наголошує на поетапному становленні соціальної зрілості, яка є не миттєвим явищем, а тривалим процесом [198, с. 43].

З іншого боку деякі дослідники вважають початком формування соціальної зрілості молодший юнацький вік, коли надзвичайної актуальності набувають питання самовизначення, знаходження сенсу життя, що викликає значні зміни самосвідомості юнака [99; 127; 225 та ін.]. В той самий час, Б. Ананьєв у своїх наукових працях підкреслює тривалість цього процесу, адже постійна зміна соціальних позицій, опанування нових ролей, вимагають постійного розвитку та появи відповідних особистісних новоутворень [8, с. 108]. На нашу думку, становлення соціальної зрілості відбувається протягом життя, адже постійна зміна життєвих цілей та задач вимагає від особистості прояву різних напрямів соціальної активності, та, відповідно, реалізацію різноманітних здібностей і можливостей.

Наукова розробка феномену «соціальної зрілості» супроводжується переважним чином висвітленням цієї проблеми крізь призму соціального, зовнішнього, а саме процес освоєння людиною соціального простору життя.

Соціальна зрілість часто розглядається у тісному взаємозв'язку із поняттям професійної зрілості. Ціла низка дослідників вважає професійну зрілість стрижневою складовою соціальної зрілості особистості, адже професійна діяльність є важливою сферою прояву її соціальної активності.

Так, Л. Коган виокремлює відповідні рівні соціальної зрілості, які безпосереднім чином пов'язані із професійним розвитком індивіда. А саме, перший етап соціального дозрівання він пов'язує із оволодінням певною професією та становленням відповідних світоглядних та ціннісних орієнтирів. Наступною сходинкою на шляху соціального дозрівання вчений

вважає досягнення певного рівня професіоналізму за обраним напрямом, що трактується ним як набуття професійної зрілості. І, найвищим ступенем соціальної зрілості є, на його думку, здобуття вагомих успіхів, які, ймовірно, будуть поєднуватись із появою відповідного соціального статусу, нової соціальної позиції [91].

Іноді соціальну зрілість, навіть розглядають як компонент професійної зрілості, а саме, М. Ємельянова вважає соціальну зрілість синтезуючим утворенням, що забезпечує особистості успішну соціалізацію у невпинно мінливому світі та об'єднує в собі соціальні знання, соціальну активність та відповідальність в контексті відповідної соціальної позиції індивіда [63, с. 134]. Часто дослідники розглядають становлення соціальної зрілості особистості в контексті поетапного проходження нею важливих етапів життєвого шляху, таких як закінчення навчання, початок професійного життя, вступ до шлюбу, народження дітей [95].

У наукових працях О. Каменьової соціальна зрілість досліджується крізь призму суспільних відносин особистості, і, тому розглядається як динамічна цілісність, що перебуває у русі постійних трансформацій, відповідно до змін соціальної структури взагалі [81, с. 46]. Цю думку продовжує Ю. Бардін [21], який також розглядає соціальну зрілість, як цілісну систему якостей, що зумовлені, формуються та проявляються саме у системі соціальних відносин.

Як найбільш значущі компоненти соціальної зрілості О. Каменьова виокремлює такі як соціальна активність (продуктивна соціальна взаємодія, спрямована на отримання соціального досвіду, професіоналізм, соціальна відповідальність, духовність, рефлексивність, креативність, проявом чого може бути створення нових соціальних цінностей та здатність до саморозвитку [70]. Отже, соціальна зрілість проявляється через набір якостей, які певним чином регулюють соціальну поведінку особистості, а інтегративним критерієм соціальної зрілості є рівень її соціального статусу [81, с. 11-12]. У своїх працях М. Лебедик та В. Радул, також розглядають

соціальну зрілість особистості як її здатність до прояву соціальної активності, яка, на думку Г. Смірнова, може мати громадсько-соціальну спрямованість [195].

У наукових дослідженнях виокремлюються також наступні характеристики соціальної взаємодії: її антропоцентричність й соціоцентричність, інформаційний характер і суб'єктність [202, с. 274].

У даному контексті є доцільним виділити наступні функції соціальної взаємодії: соціалізуюча, що реалізує можливість самоактуалізації людини у соціальному просторі, консолідує, що сприяє залученню особистості до суспільства, виникненню його суспільної позиції та розвивальна, що сприяє розвитку особистості в процесі її взаємодії з оточуючим світом [46]. Так, в результаті міжособистісних інтеракцій у людини створюється «відображене самоставлення», а саме уявлення щодо того, як її сприймають інші люди та яким чином вона реагує на їх ставлення [82, с. 25]. В результаті соціальної взаємодії відбувається засвоєння певних культурних стандартів – норм та цінностей, притаманних групі, з якою ототожнює себе індивід [201, с. 279].

Важливим проявом соціальної зрілості у даному контексті є здатність до продуктивної соціальної взаємодії на різних рівнях і у різних сферах, стрижнем якої є співробітництво, необхідною умовою реалізації чого виступають діалогічність та суб'єктність.

Набуття соціальної зрілості відбувається в процесі засвоєння навичок ефективної взаємодії в ситуації різних соціальних умов, отже, відбувається через розвиток здатності до керування цим процесом та самостійного конструювання моделі соціальної взаємодії з метою підвищення її продуктивності [184].

Соціальна зрілість особистості проявляється також через її здатність до духовних стосунків, здатність сприймати іншу людину як унікальну індивідуальність, вбачати цінність у самому процесі спілкування, стрижнем якого є повага, турбота, бажання пізнати інший духовний світ. Соціально зріла людина відрізняється високим рівнем саморозуміння, усвідомлення

свого призначення, відчуттям власної неповторності й унікальності та активним прагненням реалізувати свій внутрішній потенціал [201, с. 58-59].

Отже, важливим показником соціальної зрілості особистості є здатність до продуктивної взаємодії з соціальним світом на основі співробітництва й взаємосприяння, духовного і гуманного ставлення до інших, бачення в кожній людині індивідуальності зі своїм унікальним внутрішнім світом [184].

Але необхідною передумовою продуктивної соціальної взаємодії є певний рівень самовизначеності індивіда, а саме сформована ціннісна ієрархія та усвідомлення власних можливостей, що є висхідною позицією для створення цілей та завдань щодо власної реалізації у світі соціуму. Адже, як зазначають у своїх наукових розробках М. Боришевський [39], Г. Смірнов [195], О. Якуба [244] соціальна активність особистості розвивається в площині життєвого простору за умови наявності усвідомлюваною й значущою мети та відповідних знань, вмінь і навичок щодо її досягнення.

У своїх наукових розробках Г. Яворська, яка також виокремлює такі показники соціальної активності, як соціальна значущість результатів діяльності індивіда, ступінь його компетентності у обраному виді діяльності, здатність проявляти ініціативу, виділяє у якості важливого критерію соціальної активності її результативність, а саме відповідність цілей та завдань діяльності наявним результатам [240].

Отже, висхідним моментом для соціальної активності особистості є її соціальне самовизначення [149; 242], яке полягає в оцінці власних можливостей в контексті обраної соціальної позиції та визначенні траєкторії особистісного розвитку, а також у наявності відповідного рівня мотивації щодо отримання бажаного результату.

Низка вчених вважає головними проявами соціальної зрілості здатність індивіда до соціальної відповідальності в контексті соціальної спільноти до якої він належить (І. Бех, М. Боришевський, С. Іконнікова, В. Лісовський, Х. Ремшмідт та ін.), що передбачає певний рівень саморегуляції поведінки, відповідно до особистісно прийнятих соціальних норм, внутрішнім

механізмом якої може виступати принцип свободи та відповідальності [115, с. 56-65]. Інші вчені (Н. Андреевкова, А. Здравомислов, В. Ядов та ін.) вважають важливим критерієм соціальної зрілості сформованість системи ціннісних орієнтацій, які є певним регулятором соціальної поведінки особистості. Д. Леонт'єв також підкреслює значущість цінностей, як регулятора соціальної поведінки індивіда, які відповідним чином визначають також міжособистісну взаємодію [116].

Варто зазначити, що у роботах багатьох психологів простежується взаємозв'язок цінностей та спрямованості особистості, процесу її життєвого самовизначення, адже саме цінності для людини є відображенням ступеню значущості тих або інших складових її соціальної дійсності (Б. Анан'єв, Л. Божович, М. Боришевський, А. Здравомислов, Г. Ковальов, З. Карпенко, О. Леонт'єв, О. Лазорко, Б. Паригін, С. Рубінштейн, В. Ядов та ін.).

Таким чином, система ціннісних орієнтацій певним чином структурує навколишнє середовище та визначає вибіркове ставлення людини до навколишньої дійсності, її особистісну спрямованість, а саме мотивує до самореалізації у значущому для неї напрямі, отже, ціннісно-смісловне ядро визначає програму реалізації життєвого задуму та є внутрішнім механізмом життєвого самовизначення [59]. Формування системи ціннісних орієнтацій відбувається одночасно із засвоєнням соціальних норм, які приймаються або не приймаються людиною, в залежності від її ціннісних настанов, що в результаті веде до утворення ціннісно-нормативної системи регуляції поведінки, та, відповідного соціального самовизначення [185]. Отже, головними проявами соціальної зрілості особистості є сформованість ціннісних орієнтацій, виникнення усвідомлюваної соціальної позиції і відповідної соціальної активності, яка супроводжується також певним рівнем професійних досягнень.

У контексті багатьох досліджень з вікової та педагогічної психології соціальна зрілість розглядається як результат соціалізації, коли людина набуває необхідних для успішної соціальної взаємодії вмінь та навичок в

процесі інтеріоризації соціальних ролей і норм притаманних мікросередовищу, до якого вона належить [10; 89; 90; 147 та ін.]. Продовжують цю думку також й інші вчені, які визначають соціалізацію, як процес входження до соціального середовища, засвоєння соціального досвіду й культури в процесі виконання соціальних ролей та функцій, прийняття певної соціальної позиції [9; 96; 118; 147; 194 та ін.]. Як наголошує в своїх працях Г. Андреева, процес соціалізації передбачає не тільки засвоєння соціального досвіду, але й активне відтворення його у соціальній діяльності, узгодженій щодо соціальних норм та інших рольових позицій [11, с. 276].

Соціалізація відбувається в результаті ідентифікації з поведінкою референтних осіб, які є для людини взірцем або ідеалом, її наслідування або ідентифікації з групою, цінності і норми якої вона поділяє. Також важливим механізмом соціалізації є групові експектації, тобто очікування з боку групи щодо певного стилю поведінки, виконання групових норм і т.д., що спонукає особистість, у випадку ідентифікації себе з відповідною соціальною групою, до виконання соціальних правил поведінки [159, с. 457]. Іншими словами особистість соціалізується під впливом різноманітних чинників, що належать до мікро- або макросередовища та транслюють відповідні норми, цінності, звичаї, правила, стереотипи та ін.

Але враховуючи те, що висхідною позицією для соціалізації є наявний досвід особистості, її індивідуальні особливості, дуже важливим є розглянути два можливі напрями соціалізації, а саме: адаптивний тип соціалізації, яка відбувається в процесі зміни себе та спрямована на адаптацію і пристосування до соціального середовища та активний тип соціалізації, спрямований на зміну навколишнього середовища та пристосування його до себе [154, с. 53].

В процесі вибору стратегії соціалізації особистість оцінює ступінь жорсткості вимог та норм суспільства, а також власний потенціал щодо можливостей впливу на середовище та його зміни, або самозміни (у випадку

пристосування до зовнішніх умов), тобто власні ресурси та витрати (фізичні, інтелектуальні, моральні, часові), необхідні для успішної соціалізації.

Аналіз всіх умов може призвести до ситуації неприйнятності для індивіда обох варіантів, що призведе до необхідності пошуку нового мікросоціуму, в якому процес соціалізації буде ймовірним за умови менших витрат ресурсів враховуючи психологічні особливості даної людини [154, с. 53-54]. Таким чином, соціалізація особистості завжди відбувається в залежності від її внутрішніх настанов та прагнень, тобто висхідним моментом, у даному контексті є особистісне ядро, яке структурує напрями діяльності за принципом їх відповідності особистісно прийнятим цілям і бажанням, що й визначає врешті решт напрям соціального становлення індивіда. Соціалізація не є пасивним процесом засвоєння соціального досвіду, це завжди активна діяльність, результатом якої є формування власної соціальної позиції та прийняття певних соціальних ролей, оволодіння навичками соціальної саморегуляції.

В контексті наведеного наукового аналізу головними проявами соціальної зрілості є виникнення світоглядної системи ціннісних орієнтацій, відповідне соціальне самовизначення, а також здатність до прояву соціальної відповідальності та соціальної активності, отже, перетворення на активного суб'єкта соціальних стосунків.

У межах іншої наукової парадигми соціальна зрілість розглядається в контексті певного узгодження у внутрішньоособистісному просторі індивідуального і соціального (К. Давидова, Я. Коломінський, А. Петровський, В. Сафін, Д. Фельдштейн, адже висхідною позицією для становлення соціальної зрілості є особистісне самовизначення, яке є безперечною умовою розвитку її соціальної суб'єктності.

Заслуговують на особливу увагу дослідження В. Сафіна, який вважав головною передумовою становлення соціальної зрілості особистості її самовизначення та розглядав становлення соціальної зрілості, як процес узгодження індивідуальних особливостей людини її бажань, уподобань,

прагнень та умов і вимог з боку соціальної дійсності. Лише гармонійне вирішення можливих суперечностей між бажаним та реальним, об'єктивна оцінка можливостей та обставин веде до виникнення особистісно прийнятої та дієвої життєвої програми, виконання якої призведе до успішної соціальної самореалізації особистості [189].

Цю думку продовжує у своїх працях Д. Фельдштейн, який наголошує на нерозривній єдності соціального та індивідуального. Так, він вважає, що в процесі освоєння соціального простору певне оновлення відбувається також і у самосвідомості індивіда, поглиблюється самопізнання, певним чином змінюється образ «Я», поглиблюється відчуття особистісної ідентичності, що, знаходить своє відображення у соціальній діяльності [211, с. 8-9].

Як наголошує у своїх працях А. Петровський психологічна зрілість залежить від розвитку внутрішнього потенціалу особистості, тоді як соціальна зрілість відображає можливості прояву цього потенціалу у соціальній діяльності людини [149]. Продовжує цю думку у своїх дослідженнях й Ф. Якобсон, який вважає, що висхідною позицією для розвитку соціальної зрілості є наявність в людини особистісної зрілості [243]. Таким чином, в контексті даної наукової парадигми проголошується ідея цілісної єдності соціальної та особистісної ідентичності, отже, формування соціальної зрілості нерозривно від розвитку психологічної зрілості особистості.

Представники різних наукових концепцій по-різному трактують співвідношення особистісного і соціального в структурі ідентичності. Так, представники теорії соціальних репрезентацій наголошують на існуванні суттєвого впливу соціальних чинників на становлення особистісної ідентичності [253; 2543], тоді як у межах теорії самокатегоризації, навпаки, проголошується антагоністичність цих підструктур ідентичності [258].

На нашу думку, протиставлення соціальної та особистісної ідентичності неодмінно призводить до виникнення певної дисгармонії. У випадку, коли домінуючою підструктурою опиняється соціальна

ідентичність, виникає ситуація внутрішньоособистісного конфлікту – прагнучи відповідати очікуванням з боку соціуму, людина придушує власні бажання, реалізує стереотипно значущі цілі, та відтворює стереотипно прийнятний сценарій життя, відчуваючи при цьому внутрішнє незадоволення та розчарування.

В іншому випадку, коли людина реалізує власні цілі всупереч суспільним нормам та стандартам, вона неминуче наражається на протидію з боку соціуму, що призводить до певних конфліктних ситуацій, коли відстоювання власних намірів та бажань відбувається в процесі боротьби за власне право проявляти свою індивідуальність та реалізовувати власний сценарій життя. У цьому випадку виникає ситуація внутрішньоособистісного конфлікту, в іншому – міжособистісного, в залежності від сили внутрішнього потенціалу людини, її впевненості у своїй здатності протидіяти оточенню, з метою реалізації власної унікальної моделі життя.

В контексті даного дослідження нам дуже близька думка про взаємопов'язаність особистісного та соціального, які утворюють цілісну єдність в процесі становлення ідентичності. Адже, як вже було зазначено раніше, формування соціальної позиції в процесі соціалізації відбувається не лише шляхом пасивного пристосування до норм та вимог дійсності, але й в результаті активної зміни або пошуку нового середовища для реалізації власного життєвого задуму та моделі життя. Б. Ананьєв у своїх працях підкреслював активну роль людини в процесі організації сценарію власного життя, яка полягає у здатності до реалізації власних життєвих смислів у своїй індивідуальній моделі життя [8].

У доробках К. Абульханової-Славської знаходимо наголос на здатності людини певним чином побудувати лінію власного життя та трансформувати зовнішні впливи і умови відповідно до своїх внутрішніх прагнень й бажань [2]. Продовжуючи цю думку Л. Орбан-Лембрик вважає головним змістом життєвої перспективи реалізацію смислу буття людини, здійснення її життєвих потреб. Отже, під впливом зовнішніх вимог та цінностей

оточуючих, людина здійснює усвідомлений вибір «прийняття або неприйняття», що може призвести до розвитку власних цінностей та, відповідним чином, нових потреб і можливих шляхів їх реалізації [143].

Подібним чином розглядає розвиток соціальної зрілості Є. Весна, яка вважає, що висхідною позицією цього процесу є співвіднесення вимог та норм соціального оточення зі своїми можливостями і бажаннями, самовизначення та вибір відповідної внутрішній особистісній ідентичності соціальної позиції [47].

Проведений науковий аналіз дає можливість визначити *соціальну зрілість*, як інтегративне особистісне утворення, яке передбачає здатність особистості до продуктивної соціальної діяльності, в контексті обраної соціальної позиції, яка є відтворенням її життєвої моделі, відповідно до сформованої системи цінностей та Я-концепції. Внутрішніми детермінантами становлення соціальної зрілості особистості є: *сформоване ціннісно-смісловне ядро, особистісне самовизначення та здатність до саморегуляції*.

Так, ціннісні орієнтації відповідним чином структурують навколишню соціальну дійсність, за принципом пріоритетності різних напрямів розвитку, на основі цінностей вибудовуються життєві смисли [216; 217], які, в свою чергу, стають висхідною позицією щодо визначення життєвих цілей та конструювання певної моделі життя, реалізація якої є можливою в процесі соціальної активності людини. Сформована система цінностей є необхідною умовою виникнення життєвих планів, які вимагають від особистості розвитку здатності до саморегуляції [230]. Життєві плани складають часову перспективу індивіда, які поділяються на кардинальні ідеальні цілі, що відтворюють найголовніші ціннісні орієнтації особистості та конкретні цілі, які стають актуальними життєвими задачами та коректуються в залежності в наявного рівня досягнень [там само]. Інтегровані у життєві смисли ціннісні орієнтації, визначають особистісно значущі життєві цілі, що деталізуються у життєвих планах та утворюють смислову і емоційну насиченість процесу життя. Формування життєвих планів відбувається в процесі особистісного

самовизначення, яке передбачає активний розвиток самосвідомості у напрямку посилення рефлексивних та інтегративних процесів, що дозволяє побачити себе з різних позицій [182], та сформуванню цілісного уявлення про себе як унікальну особистість [34]. В результаті рефлексії людина отримує можливість самоаналізу власних якостей, здібностей, емоцій та переживань, що в свою чергу, веде до розвитку здатності до особистісної саморегуляції [43, с. 150-151].

Особистісне самовизначення відбувається в результаті самопізнання та саморозуміння, завдяки чому відбувається осмислення та відповідне структурування інформації, її інтеграція у цілісну смислову структуру [177]. В процесі самопізнання образ «Я» набуває більшої індивідуальності, диференційованості, когнітивної складності та цілісності [205]. У своїх наукових працях Н. Самоуніна вводить поняття про внутрішній план розвитку особистості, який відображає її головні потреби, мотивації та бажання, що певним чином скеровують її діяльність [186]. Особистісне самопізнання є складним тривалим процесом, початок якого сягає від усвідомлення особистістю власної неповторності та унікальності, до визначення своїх можливостей і свого місця у соціумі та набуття здатності до власної життєтворчості [75]. В результаті самопізнання відбувається формування образу «Я», його поступове ускладнення та інтеграція окремих його проявів у цілісну структуру. Важливим аспектом цього процесу є позитивне самоставлення особистості, що є умовою становлення особистісно прийнятого образу «Я», внутрішньої гармонійності, що сприяє успішності особистісної самореалізації у соціальному просторі. Таким чином, особистісне самовизначення є важливою умовою набуття соціальної зрілості, адже певним чином визначає траєкторію соціальної діяльності особистості, необхідним чинником ефективної організації якої є розвинута здатність до саморегуляції.

Питання саморегуляції було предметом численних досліджень таких вчених як К. Абульханова-Славська, Ж. Вірна, М. Алексеева,

М. Боришевський, Л. Виготський, О. Конопкін, В. Моросанова, Л. Сохань, В. Ядов та ін.

Зокрема, М. Боришевський визначає такі механізми саморегуляції поведінки: самооцінка, індивідуальні домагання, соціальні очікування, ціннісні орієнтації, оцінні ставлення до оточуючих, наміри, рефлексія, мотивація схвалення, потреба у досягненні успіху, визнанні, самоствердженні [38]. Ще більшої конкретизації дана наукова проблематика набуває у працях О. Безкоровайної, яка виокремлює три основні складові процесу саморегуляції, а саме: когнітивну – «образ Я», афективну – самооцінка, та поведінкову – домагання (життєві цілі), гнучкий баланс яких дозволяє зберігати позитивну самооцінку та здійснювати продуктивний розвиток у напрямку поступового ускладнення життєвих завдань в процесі реалізації власної моделі життя [23]. На думку О. Конопкіна, лише цілісна єдність процесів постановки цілі, оцінки та самоконтролю утворює ефективну систему саморегуляції особистості, що дозволяє їй конструювати власне життя відповідно до своїх намірів та прагнень [97]. Важливим компонентом саморегуляції є також адекватність, реалістичність життєвих цілей, тобто відповідність їх наявним можливостям індивіда, отже, як зауважував у своїх працях Л. Виготський [51], адекватна корекція рівня домагань, відповідно до успіхів або невдач у конкретній діяльності є неодмінною умовою здійснення ефективної саморегуляції та продуктивного розвитку. Гнучкість у визначенні рівня домагань та виборі механізмів і шляхів їх задоволення допомагає ефективно здійснювати процес саморегуляції з метою оптимального використання особистісного потенціалу в процесі реалізації індивідом життєвої стратегії [2]. Здатність до поетапного самоаналізу результатів власних дій, коректування життєвих планів, відповідно до змін своїх бажань та уподобань, побудова альтернативних цілей та розробка алгоритмів їх досягнень – все це сприятиме ефективній реалізації життєвого сценарію у гармонійній єдності особистісних прагнень та можливостей.

Сформована система саморегуляції передбачає, усвідомлення індивідом власних можливостей та здібностей, здійснення адекватного цілевизначення та гнучке коректування життєвих планів, відповідно до результатів своєї діяльності. Цілісна взаємодія компонентів системи саморегуляції забезпечує для особистості можливість продуктивного розвитку та реалізації її потенціалу у практичній діяльності, що є значущим критерієм її соціальної зрілості.

Отже, наведений науковий аналіз дослідження соціальної зрілості дає змогу виснувати про те, що соціальна зрілість є складним багатоаспектним феноменом, що зумовлює різноманіття наукових трактувань та проєкцій його вивчення. В контексті даного наукового дослідження найбільш доцільним вважається вивчення соціальної зрілості у парадигмі комплексного поєднання діяльнісного, процесуального та суб'єктного підходів, акцентуючи увагу на гуманістичних засадах розвитку особистості.

Підсумовуючи різні наукові трактування цього поняття, соціальну зрілість можна розглядати як здатність до самоздійснення, відтворення власного життєвого задуму, шляхом самореалізації у продуктивній соціальній діяльності, відповідно до визначених ціннісних координат та за допомогою сформованих акме-якостей. Отже, головним проявом соціальної зрілості є соціальна активність, а саме продуктивна соціальна взаємодія, важливою передумовою якої є соціальна самовизначеність, а також соціальна відповідальність. Концептуально близьким до соціальної зрілості є феномен соціальної ідентичності, формування якої відбувається у цілісній єдності із становленням особистісної ідентичності, розвитком психологічної зрілості, що є висхідною позицією в контексті соціальної самореалізації особистості.

Таким чином, набуття соціальної зрілості передбачає здатність особистості до продуктивної соціальної діяльності, що є одним із важливих напрямів реалізації життєвого задуму, особистісного самоздійснення, в контексті особистісно прийнятої системи ціннісних орієнтацій та сформованої Я-концепції. Наявність визначених ціннісних орієнтацій, а

також цілісного інтегрованого образу «Я» та позитивного самоствавлення сприяє виникненню особистісно значущих життєвих цілей, реалізація яких в умовах соціального простору є ознакою досягнутої соціальної зрілості.

1.2. Особистісна безпека: тенденції інтерпретації в системі психологічної науки

Невпинне зростання уваги науковців та практиків до наукових досліджень феномену психологічної безпеки особистості пов'язано із зростаючою нестабільністю сучасного українського соціуму, а саме політичні та економічні негаразди, створюють загрозу для фізичної та економічної захищеності людини в умовах кризового суспільства. Все це негативним чином впливає на психоемоційний стан особистості, її задоволеність життям, що, в свою чергу, знижує можливості до відновлення відчуття психологічної безпеки.

Порушення стану внутрішньої гармонії та цілісності внаслідок незадоволеності потреби у безпеці негативним чином впливає на здатність особистості до самореалізації та здійснення життєвого сценарію відповідно до особистісно прийнятих життєвих смислів та цінностей, вимушено скеровуючи діяльність людини на підтримку максимально можливого рівня безпеки та оптимального функціонування в ситуації соціальної невизначеності.

В психологічній науці розробка питання психологічної безпеки особистості представлена цілою низкою наукових досліджень даного феномену (Г. Александрова [3], І. Баєва [15; 18], С. Богомаз [28], Т. Єжевська [61], Н. Єфимова [64], Ю. Зінченко [69; 70], О. Зотова [72; 73], М. Котик [100], Т. Краснянська [102; 103], Н. Лизь [121; 122], А. Романович [179], Є. Серєда [191], А. Тирсікова [207], Н. Шликова [228; 229], Т. Ексакусто [232; 233]).

Так, у своїх наукових працях О. Зотова, розглядаючи особистісну

безпеку з позицій *системного підходу*, вважає її необхідним атрибутом соціальної ідентичності особистості, що забезпечує її соціальну реалізацію в процесі цілеспрямованої діяльності [72]. Безпека особистості поєднує в собі сукупність різних проявів безпеки, таких як духовно-психологічна, економічна, правова, цілісна єдність яких є можливою за умови координації різних підсистем безпеки з боку соціально-психологічної безпеки особистості [72, с. 50].

З позицій *інтегративного підходу* безпека особистості розглядається як динамічна система, що розвивається за умови знаходження балансу між потенціалом індивіда, його потребами і можливостями та вимогами з боку оточуючого середовища. Головними проявами безпеки особистості у цьому контексті є гармонійність та задоволеність міжособистісними стосунками, відчуття внутрішньої захищеності від негативних впливів з боку інших людей, відсутність складнощів та стресових чинників у комунікативній взаємодії.

У межах *суб'єктного підходу* значної уваги надається ролі самої людини у створенні та підтримці відчуття психологічної безпеки, що відбувається в процесі духовної самореалізації, завдяки отриманню задоволення від стосунків з іншими людьми, але за умови збереження психологічної цілісності власної особистості [72, с. 54-55]. З позицій суб'єктного підходу відчуття особистісної безпеки виникає в результаті індивідуальної інтерпретації явищ та подій навколишньої дійсності, які є предметом активного впливу з боку людини. Особистість у даному контексті є активним творцем власного життєвого простору відповідно до своєї світоглядної позиції, переваг та прагнень [144], а формування та збереження відчуття психологічної безпеки відбувається в результаті сприйняття та перетворення соціального середовища відповідно до значущих особистісних мотивацій та цінностей.

У межах *діяльнісного підходу* психологічна безпека особистості розглядається як трансформація навколишньої дійсності в процесі активних

дій з метою створення найбільш сприятливих умов для здійснення цілеспрямованої діяльності, відповідно до мотивації людини, її ціннісних настанов та життєвих смислів [72, с. 65]. У межах цього підходу дослідження особистісної безпеки може має декілька наукових проєкцій. Так поняття безпеки розглядається з позицій відповідної адаптації та перетворення оточуючого середовища у напрямі посилення його безпечності для людини. У межах інших дослідницьких координат головна увага приділяється особистісним якостям, що забезпечують толерантність людини до руйнівних впливів зовні, серед яких важливе місце посідає особистісна цілісність та суб'єктність, що дозволяє людині свідомо відтворювати власну модель життя та протистояти деструктивним впливам з боку оточення [83].

Також психологічна безпека є багаторівневим психологічним феноменом, що підкреслює доцільність його комплексного наукового аналізу на різних рівнях функціонування.

Так, на *природно-психічному рівні* уособленням психологічної безпеки є власне фізична цілісність індивіда, а також адекватність сприйняття ним оточуючого середовища, захищеність від руйнівних зовнішніх впливів, оптимальне функціонування адаптивних процесів в ситуації динамічного соціуму, що забезпечують його ефективну участь у соціальній взаємодії [72, с. 103].

Науковий аналіз психологічної безпеки на *особистісному рівні* передбачає її розгляд як переживання, відчуття, найбільш значущими проявами якого є впевненість людини у майбутньому, переконаність у досяжності власних цілей, відповідно до особистісно значущої системи цінностей, а також задоволеність процесом життя, його змістовна та емоційна насиченість.

На *соціально-психологічному рівні* проявом психологічної безпеки особистості є відчуття приналежності до значущих соціальних груп, що передбачає можливість відповідної її внутрішній моделі життя соціальної взаємодії на певному статусному рівні, а також наявність значущих

інтерацій з представниками референтних груп, що в цілому посилює її толерантність до різноманітних руйнівних впливів з боку оточення. Загалом, на цьому рівні психологічна безпека розглядається з позиції соціальних вимірів життя індивіда у суспільстві, що охоплює в собі низку соціально-економічних аспектів, які безпосереднім чином визначають якість життя, відчуття соціальної стабільності та захищеності [72, с. 103-105].

Різноаспектність підходів і рівнів вивчення зазначеного феномену зумовлює різні координати його наукового дослідження, а саме Ф. Мугулов розглядає безпеку, як захищеність об'єкта від деструктивних впливів та небезпеки, що загрожує його цілісності [139, с. 45] та виокремлює такі її компоненти: мета, норма та стан. Мета та норма, у даному контексті репрезентують усталеність розвитку суспільства, що є відповідною соціальною цінністю, тоді як форма безпеки уособлює в собі можливість визначення критично прийняттого рівня безпеки [139, с. 40-41].

У своїх дослідженнях І. Баєва також наголошує на багатоаспектності поняття психологічної безпеки, яку можна визначати як стан середовища, у вимірах його безпечності-небезпечності, як ступінь гармонійності міжособистісних взаємин особистості, а також як активність людини, спрямовану на нейтралізацію загроз та забезпечення сприятливих умов для її продуктивної самореалізації [15, с. 92].

А. Романович у своїх наукових дослідженнях з даного напрямку головної уваги приділяє здатності суб'єкта до захисту та збереження власної цілісності, своїх значущих властивостей під дією загрозливих та деструктивних впливів з боку оточуючого середовища [179, с. 53]. Отже, особистісна безпека особистості досягається в результаті створення нею відповідних умов для власної продуктивної самореалізації та діяльності в результаті своєчасного виявлення загроз та мінімізації потенційних ризиків [222]. Таким чином, безпека особистості є складним психологічним феноменом, який може бути визначеним з позицій певного балансу між внутрішньою цілісністю особистості та динамічності й мінливістю

середовища в якому вона перебуває. Набуття психологічної безпеки відбувається в процесі здійснення низки перцептивних та мисленневих процесів, особливості яких зумовлені індивідуальними властивостями ціннісно-мотиваційної сфери, та розгортаються у просторі міжособистісних інтеракцій в координатах численних діяльнісних взаємозв'язків у соціальному просторі [64, с. 109].

У загальному вигляді особистісна безпека складається з таких п'яти компонентів: *фізичної безпеки*, що об'єднує в собі задоволення базових потреб; *економічної безпеки*, яка відображає певний рівень фінансової захищеності, наявність певних прибутків, що відповідають основним потребам людини; *соціальної безпеки* – певного рівня соціального захисту, а саме забезпечення належного рівня безпеки з боку соціуму; *етнокультурної безпеки*, що уособлює в собі безпеку трансляції етнічних цінностей та традицій, ідентифікації із відповідною національною приналежністю; *безпеки гідності* як безпеки бути собою без побоювань бути приниженим, можливість проявляти власну індивідуальність та свободу розвитку, відповідно до власної сутності [246, с. 139]. Остання складова психологічної безпеки є смислоутворюючою для всіх інших її вимірів, адже неможливість вільного розвитку нівелює всі інші прояви безпеки, в результаті перетворення людини в структурний компонент соціальних механізмів, позбавлений свободи індивідуального самовиявлення.

Психологічна безпека особистості формується в ситуації активної соціальної взаємодії, вона є певним орієнтиром соціальної поведінки людини, котра, в свою чергу, також спрямована на формування та підтримку належного рівня психологічної безпеки. В цьому контексті йдеться про таку категорію безпеки як корпоративна безпека, що охоплює в собі такі виміри, як якість життя, що відображає насиченість життєвого процесу та задоволеність базових потреб людини у професійному середовищі, довіра, що є ознакою гармонійності міжособистісних стосунків у професійному колективі, співробітництво, що є показником комунікативних компетенцій

суб'єктів професійного простору, а також можливість професійного зростання, що є проявом безпеки в контексті актуалізації професійного потенціалу людини [156].

В своїх наукових працях Г. Грачев розглядає безпеку як захищеність особистості від негативних впливів зовнішнього середовища, зокрема, інформаційних впливів, що зміщують координати соціальної поведінки людини у бік соціально бажаних та сконструйованих зовні моделей, тим самим позбавляючи людину суб'єктності та здатності свідомо здійснювати власний життєвий сценарій [196, с. 33].

Схожим чином розглядає категорію психологічної безпеки особистості Т.І. Колеснікова, яка визначає її як здатність індивіда захистити себе від маніпулятивних зовнішніх впливів, які певним чином програмують його життя та поведінку, в процесі відповідного керування психологічними станами та процесами [92, с. 4].

Цікавою спробою концептуалізації поняття психологічної безпеки є наукові дослідження Н. Єфімової, яка у своїх працях визначає психологічну безпеку як суб'єктивну оцінку людиною зовнішнього середовища в контексті його безпечності/небезпечності, отже, створення певної моделі, що, в свою чергу, є відповідним регулятивним механізмом її життєдіяльності та активності. Але переважним чином цей процес відбувається суто на емоційному рівні, небезпечна ситуація є для людини більшою мірою емоційним переживанням, ніж як об'єктом для роздумів та аналітичного осмислення, переживанням, яке часто асоціюється з певними образами, що викликають відповідні емоції.

На думку Н. Єфімової, головним чинником психологічної безпеки є низка пізнавальних, емоційно-вольових та характерологічних властивостей особистості, її цінності та світоглядні настанови, які первинно кодують явища навколишньої дійсності як безпечні або небезпечні. У своїх наукових розробках вчена виокремлює певні рівні формування психологічної безпеки особистості, а саме перший рівень утворює аналіз та структурування

навколишньої дійсності за ступенем безпечності. На другому рівні створена в результаті дії перцептивних процесів модель світу, трансформується крізь призму індивідуальних ціннісно-сміслових настанов особистості що призводить до виникнення особистісно значущих символів власної безпеки/небезпеки. На третьому рівні відбувається реалізація відповідних стратегій подолання небезпечних впливів, результатом чого має стати набуття психологічної безпеки в нових умовах зовнішнього середовища [64, с. 52].

На особливу увагу в контексті нашого дослідження заслуговує аналіз ролі гнучкості та особливостей самосвідомості особистості в контексті формування її психологічної безпеки. Так, гнучкість, у даному контексті, охоплює інтелектуальну, емоційну та поведінкову стабільність у поєднанні з варіативністю, а саме здатність до варіативності надає людині змогу адекватно змінювати власну поведінку, відповідно до мінливих зовнішніх умов, а також певним чином проявляти власні емоції в залежності від особливостей ситуації, інших людей тощо. Проявами варіативності є здатність людини імпровізувати та яскраво проявляти власні емоції, проявляти соціальну сміливість, гнучко змінювати власні стратегії поведінки відповідно до змін зовнішніх обставин, обирати нові альтернативні напрями досягнення цілей, отже, динамічно реагувати на зміни навколишнього простору. Але задля досягнення результативності діяльності варіативність має поєднуватись із стабільністю, що дозволить особистості бути послідовною та цілеспрямованою, проявами чого є самостійність мислення, соціальна нормативність поведінки та емоційна врівноваженість. Отже, гармонійне об'єднання схильності до змін, імпровізації та послідовності й константності утворює здатність особистості бути гнучкою, що є особливо важливим в контексті її можливості реалізовувати у своєму житті стратегію психологічної безпеки [64, с. 58].

Продовжує цю думку І. Баєва, яка підкреслює значення стабільності особистості в контексті її психологічної безпеки, та розглядає її як здатність

індивіда до збереження власної константності у ситуації загрози та ефективної трансформації негативних впливів [142, с. 6]. Самосвідомість охоплює в собі такі структурні складові як самоповага, аутосимпатія, саморозуміння, самоінтерес та розвинута здатність до саморегуляції. Так, високий рівень позитивного самоствалення, а також вміння керувати власними емоціями та долати негативні стани є значущими чинниками психологічної безпеки, адже допомагають людині зберігати внутрішню цілісність та перетворювати негативні загрозливі впливи на імпульс для саморозвитку та позитивних змін.

У своїх наукових працях Т. Краснянська виокремлює такі ознаки психологічної безпеки як особистісна цілісність, захищеність та відчуття свободи, тобто, наявність вільного простору для прояву власних бажань та прагнень, необмежених певними побоюваннями та тривожними переживаннями [103]. Ця думка, знаходить своє продовження у працях Є. Середи, яка також виокремлює такі критерії психологічної безпеки, а саме окрім цілісності, захищеності та свободи, дослідниця виокремлює ще відчуття довіри до світу, впевненості у майбутньому та інтегральне психологічне благополуччя особистості [191, с. 290].

На особливу увагу заслуговує така особистісна властивість як цілісність, яка у даному контексті розглядається як фізична, психологічна та духовна цілісність особистості, проявами якої є стан внутрішньої єдності розуму та почуттів, намірів та дій, внутрішнього та зовнішнього, отже, відчуття конгруентності та гармонії. У психоаналітичному контексті цілісність розглядається як єдність свідомого та підсвідомого у структурі особистості, головним стрижнем якої є самість [238, с. 114], тоді як в координатах гештальт-психології особистість розглядається як цілісність, взаємопов'язаними складовими якої є окремі особистісні переживання та емоції [43, с. 371], а з позицій психосинтезу цілісністю є взаємозв'язок різних субособистостей [13]. Прийнято вважати, що головним проявом цілісності є визнання та інтеграція тіньових частин особистості [238; 239], а саме тих

особистісних проявів що відкидаються, відштовхуються людиною через небажання визнавати власну вразливість або певну недосконалість, що підсвідомо заперечується через прагнення до збереження позитивного образу «Я».

В контексті психологічної безпеки особистості цілісність розглядається як низький рівень емоційної напруги, мінімізація проявів внутрішньої конфліктності та відчуття психологічного комфорту і гармонії. Проявами порушення цілісності у ситуації небезпеки є певна відокремленість, роз'єднаність почуттів, думок та дій, що відбувається під впливом стресових чинників, що зумовлюють відповідне викривлення сприйняття навколишньої дійсності та ірраціональність у прийнятті рішень. Подолання цієї ситуації та відновлення втраченої особистісної цілісності є можливим за умови прийняття відторгнутих проявів індивіда, відновлення взаємозв'язків та інтеграції різних особистісних складових у єдине ціле [170, с. 292-294].

Безперечно, першим кроком до набуття цілісності є подолання ситуації жорсткого дискомфорту, викликаного небезпечною ситуацією, а також відновлення психологічної рівноваги, важливою передумовою чого є підвищення рівня толерантності особистості до потенційної небезпеки. Зокрема, можливим проявом порушеної цілісності в умовах небезпеки є ситуація внутрішнього конфлікту між бажанням уникнути небезпеки, та, навпаки, прагненням активної протидії по відношенню до загрози, потребою у самозбереженні та бажанням мати високий рівень самоповаги [191, с. 294]. Вирішенням цієї ситуації є відновлення цілісності, завдяки розвитку здатності врівноважувати протилежні тенденції, долати внутрішню амбівалентність та знаходити найбільш оптимальний шлях для досягнення стану психологічної гармонії.

Іншим важливим критерієм психологічної безпеки є захищеність, яка розглядається як здатність до самозахисту від небезпечних впливів зовнішнього середовища, які порушують можливість повноцінного самоздійснення особистості [103, с. 130]. Доцільним у цьому контексті є

розгляд такого явища як психологічні межі, які охоплюють в собі тілесні межі, ціннісні межі, а також межу довіри та відкритості, що забезпечують фізичну та психологічну цілісність особистості. Межі особистості є досить гнучкими та відображають її здатність приймати нову інформацію та емоційний досвід, а також захищати власну цілісність від руйнівних впливів зовні [155]. Психологічні межі мають різні характеристики, такі як жорсткість або гнучкість, проникливість або непроникливість для зовнішніх впливів, розмитість або чіткість, які відображають ступінь психологічної захищеності особистості, втрата якої веде до деформації психологічних меж [191].

Таким чином, головними проявами зниження рівня психологічної захищеності особистості є втрата цілісності та порушення її психологічних меж, відтворення якої відбувається в результаті набуття особистісної ідентичності, проявом чого є відчуття власної унікальності, внутрішня гармонія та здатність до самореалізації.

Але найбільш цікавим для дослідження виміром психологічної безпеки є її розгляд як певного стану, переживання, зовнішнім виміром якого є суб'єктивна модель навколишнього світу, що певним чином сприймається в континуумі безпеки-небезпеки. Відчуття безпеки, не є реальною відсутністю можливих загроз, скоріше це відчуття впевненості та захищеності, що виникає в результаті сприйняття індивідуально створеної моделі світу, яка є важливим чинником підтримки психологічного здоров'я людини. Цілком доречним є розгляд психологічної безпеки як почуття, що виникає в результаті суб'єктивної оцінки оточуючого світу у вимірах його безпечності-небезпечності, а також аналізу необхідних можливостей для його відповідного перетворення [28; 130].

А саме, як засвідчують наукові дослідження, відчуття безпеки є суб'єктивним і вплив небезпечних чинників та ситуацій на життя людини є вкрай неоднозначним: небезпечні обставини, з одного боку є суттєвою загрозою для цілісності особистості, її емоційної рівноваги, а з іншого боку –

дієвим стимулом для трансформацій та змін, переходу на якісно новий рівень розвитку [102, с. 32]. При цьому, досить важливою у цьому контексті є здатність особистості трансформувати негативні впливи середовища [130], знаходячи внутрішні джерела розвитку в процесі подолання життєвих перешкод на шляху реалізації власної життєвої стратегії [2, 184].

Таким чином, відчуття психологічної безпеки виникає в результаті синтетичного поєднання двох механізмів – зовнішньої адаптації, спрямованої на перетворення середовища у певному напрямі та внутрішніх змін, тобто подолання негативних тривожних переживань, досягнення внутрішньої рівноваги та розвиток нових напрямів й можливостей саморозвитку.

В ситуації небезпеки людина відчуває почуття страху або тривоги у випадку існування недиференційованої загрози, певної невизначеності, яка лякає, але, в той самий час, вона відразу оцінює наслідки можливих варіантів власних дій та реакцій на небезпечну ситуацію, що безперечно вимагає від неї здатності до внутрішньої адаптації.

Функціонування внутрішніх адаптивних процесів особистості значною мірою залежить від ефективності дії механізмів її психологічного захисту, які допомагають людині відмежовуватись від травмуючих чинників, знижуючи тим самим відчуття тривоги і стресу в емоційно-напружених ситуаціях та підтримуючи певний рівень емоційного комфорту, відчуття самоповаги й значущості власного «Я» [72, с. 79-80].

Таким чином, головними функціями психологічної безпеки особистості є адаптація та спрощення моделі світу, а також вихід із звиклої зони комфорту, завдяки розвитку нових властивостей та можливостей, що сприяє продуктивній самореалізації особистості, підвищенню відчуття власної впевненості та значущості [72, с. 66].

Важливим напрямом вивчення психологічної безпеки є дослідження її в контексті соціальної взаємодії особистості, а саме безпека у її суспільному вимірі відображає домінуючі у соціумі ціннісні орієнтири [133], а також тенденції до зростання динамічності або стабільності [248]. Зокрема, саме

психологічна безпека є тим стрижнем, що визначає поведінку людини, її емоційні переживання та засоби сприйняття світу, тобто керуючись власними уявленнями щодо безпечності / небезпечності навколишнього світу, вона обирає ті або інші напрями поведінки, прогножуючи своє майбутнє та обираючи більш або менш ризиковані стратегії [72]. Отриманий досвід стосовно подолання тих або інших небезпечних ситуацій може змінювати засоби інтерпретації навколишнього світу, а також, відповідно, коректує механізми трансформації негативних впливів.

Потреба у безпеці є певною системою координат, що зумовлює поведінку людини у соціальному просторі, не лише обмежуючи свободу її життєдіяльності, але й створюючи нові напрями для особистісного розвитку та змін, тому набуття психологічної безпеки головним чином залежить від самої людини, яка є активним джерелом для перетворення навколишньої дійсності та самозмін.

Реалізація потреби у безпеці є неодмінною умовою гармонійної комунікативної взаємодії особистості у соціумі, зокрема, за ієрархією А. Маслоу потреба у безпеці посідає другу сходинку, що часто може спонукати індивіда навіть до пошуку захисту у якої-небудь системи або людини, які забезпечують відчуття безпеки, але тим самим викликають відчуття певної залежності [129].

На думку вченого, на соціальному рівні головними проявами потреби у безпеці є потреба у структурованості суспільного буття, наявності соціальних гарантій, зокрема, стабільності матеріального забезпечення, а також можливостей захисту від стихійних небезпечних ситуацій та загроз [232].

К. Хорні у своїх працях також ставила наголос на існуванні у дитини двох головних потреб – потреби у задоволенні та потреби у безпеці і саме остання є первісною у контексті загального ставлення дитини до світу навколо неї. Задоволення потреби дитини у безпеці, на думку вченої, значною мірою залежить від батьків, їх здатності до безумовної любові та прийняття, що тим самим сприяє виникненню в неї відчуття внутрішньої

безпеки та захищеності. Зокрема, авторка виокремлює два протилежні засоби досягнення психологічної безпеки, а саме відчуття безпеки завдяки реалізації невротичного прагнення до непомітності в результаті тотального самоприниження, або навпаки, підкреслення власної значущості та величі. Незадоволення потреби у безпеці викликає відчуття ворожості та тривоги, що суттєвим чином деформує буття людини у соціумі, її самореалізацію, та навіть, може призвести до відчуття власної самотності у світі, що здається загрозливим та ворожим [223].

Варто зазначити, що потреба особистості в безпеці має декілька ієрархічних рівнів, базисним з яких є підсвідоме прагнення людини до самозбереження, підтримки стабільності та структурованості оточуючого середовища. Усвідомлення ситуації небезпеки супроводжується переживанням відчуття тривоги та страху та викликає прагнення до зменшення можливих ризиків і загроз та певну діяльність, спрямовану на пошук дієвих механізмів підвищення власної безпечності та захищеності.

Досить цікавими у даному контексті є наукові погляди Е. Фрома, який розглядає безпеку як протилежність свободи, адже приналежність до певних норм та правил (соціальних, політичних або економічних) загрожує людині втратою її безпеки та відчуття стабільності у соціумі [249]. Вчений вважав, суперечність між свободою та безпекою екзистенційно зумовленою, яка, в той самий час, є важливим мотиватором для особистісного самоздійснення. Безперечною платнею за відчуття особистісної свободи та автономності є втрата стабільного відчуття безпеки та усталеності власного буття, що вимагатиме від людини високого рівня толерантності до невизначеності.

Цю думку також проголошував у своїх працях ще З. Фрейд, який вважав, що людина розплачується за власну безпеку можливістю бути щасливим, отже, позбавляючи себе певних можливостей для щастя [218].

На необхідності здійснення конструктивного осмисленого вибору між двома головними стратегіями – самозахисту або розвитку наголошував також А. Маслоу, який вважав, що механізми самозахисту є необхідними лише у

випадку неможливості особистості у даній ситуації рухатись по шляху саморозвитку, тоді як у інших випадках стратегічно конструктивним є вихід людини за межі зони комфорту на шляху власного особистісного самоздійснення [128].

Можливим консенсусом у координатах континууму безпеки та свободи є набуття мінімального рівня безпеки, з метою забезпечення необхідних умов для збереження власної фізичної цілісності та отримання високого ступеню свободи для особистісного самоздійснення в умовах невизначеності в ситуації динамічно мінливого соціуму, отже, віднаходження певного балансу між задоволенням власних потреб та відчуттям захищеності. Задоволення потреби у безпеці часто знаходиться в ситуації дихотомії по відношенню до прагнення особистості до свободи та задоволення власних бажань, відповідно до своїх цінностей та уподобань, що часто вимагає від неї толерантності до невизначеності та певного ступеню ризику, що стає неодмінною умовою свободи самоздійснення.

Важливим чинником набуття психологічної безпеки є толерантність особистості до самого факту існування небезпеки, адже, враховуючи неможливість повного задоволення потреби особистості у безпеці, поєднання у моделі світу безпечного та небезпечного позитивним чином впливає на формування стану психологічної безпеки. В той самий час, сприйняття небезпеки як різкого виходу із стану комфорту викликає у людини розпач та відчай, що, в свою чергу, знижує можливості подолання загрозливих явищ та перетворення їх на простір для розвитку та самореалізації.

Як вже було зазначено нами раніше, психологічну небезпеку є доцільним розглядати крізь призму численних соціальних взаємозв'язків індивіда, зокрема, як багаторівневу структуру, що визначає захищеність індивіда на декількох рівнях, а саме особисту безпеку та безпеку групи, що значною мірою пов'язана із безпекою суспільства в цілому. Зокрема, якщо на рівні особистості, стан психологічної безпеки переважним чином зумовлений суб'єктивною оцінкою рівня загрози, то на рівні соціуму цілком ймовірною є

можливість трансляції певних паттернів реагування на небезпеку на рівні колективного підсвідомого, а саме притаманна слов'янському менталітету віра у випадок, вдачу, яка сама по собі призведе до зникнення небезпеки без яких-небудь зусиль з боку людини.

Особистісний рівень безпеки полягає у здатності до набуття стану психологічної захищеності у соціальному житті, об'єктивній оцінці власних ресурсів в контексті досягнення психологічної безпеки, прогнозуванні потенційних загроз та мінімізації ризиків, а також знаходиться під значним впливом процесів соціальної ідентифікації та соціалізації. Так, соціальне порівняння є важливим чинником формування психологічної безпеки особистості, а саме зниження соціального статусу особистості неодмінно посилює відчуття небезпечності. Так, належність до низькостатусної групи зумовлює зростання в індивіда почуття небезпеки та бажання певним чином змінити групову приналежність з метою підвищення власного соціального статусу та відновлення почуття захищеності [72, с. 235-236].

Значимим аспектом розробки даного дослідницького напрямку є розгляд психологічної безпеки в контексті міжособистісної взаємодії, яка також може являти собою ситуацію небезпеки, задля подолання якої мають відбутись взаємні зміни суб'єктів взаємодії, а саме людина змінює себе та детермінує відповідні зміни у своєму партнері, що є вкрай важливим в контексті підвищення рівня задоволеності спілкуванням та міжособистісними стосунками. Недостатній рівень психологічної безпеки утворює «прірву» між учасниками взаємодії, збільшуючи психологічну дистанцію між ними, що унеможлиблює задоволення комунікативних та екзистенційних потреб особистості та, в свою чергу, знижує насиченість її життєвого процесу [105, с. 328].

У своїх наукових працях О. Зотова конкретизує компоненти психологічної безпеки особистості в ситуації комунікативної взаємодії: емоційно-мотиваційний, когнітивний та конативний. Емоційно-мотиваційний компонент психологічної безпеки відображає реалізованість потреб та

інтересів партнерів по спілкуванню, а саме емоційну насиченість міжособистісної взаємодії та задоволеність самим процесом спілкування. Когнітивний компонент психологічної безпеки особистості зумовлено ступенем узгодженості власної позиції із намірами та потребами партнера по спілкуванню, що може займати відповідну позицію від гармонійного співробітництва до конфронтації та боротьби. Захищеність людини від агресивного вторгнення у його особистий простір утворює конативний компонент особистісної безпеки, який відображає ступень стійкості людини по відношенню до маніпулятивних впливів, образ та погроз [71, с. 132].

Також науковці у своїх дослідженнях пов'язують стан психологічної безпеки із відчуттям задоволеності процесом життя, його емоційною насиченістю та наявністю визначених цілей, отже, із відчуттям захищеності наявної світоглядної позиції та впевненістю у майбутньому [181, с. 133-146].

Зокрема О. Зотова розглядає психологічну безпеку як базову потребу особистості у стабільності, її захищеність від зовнішніх руйнівних впливів, а також передбачуваність ситуацій потенційних небезпек, можливість визначити та оцінити власні ресурси щодо подолання небезпечних проявів з боку навколишнього середовища [72]. Важливою складовою психологічної безпеки є безпека у міжособистісних стосунках, підґрунтям якої є почуття довіри, яка створює простір безпеки в ситуації спілкування двох суб'єктів. У загальному вимірі почуття довіри допомагає людині долати відчуття тривоги та занепокоєності, надає відчуття певної психологічної «недоторканості» та сприяє виникненню оптимістичного сприйняття власної життєвої перспективи.

Отже, вкрай важливим у даному контексті є визначення психологічної безпеки як емоційного стану, що переживається як довіра до оточуючих та є базовим підґрунтям гармонійного спілкування з іншими. Зазначена думка підтверджується дослідженнями у психосемантичному напрямі, за результатами яких психологічна безпека асоціюється із такими категоріями

як доброзичливість, активність, емоційна стабільність, тактовність, гнучкість та довіра [72].

У своїх наукових працях І. Башкатов акцентує увагу на тому, що передумовою зниження психологічної безпеки особистості є низька вибірковість індивіда в контексті інформації, що транслюється за допомогою засобів масової інформації. Головними ознаками порушення відчуття психологічної безпеки індивіда вчений вважає схильність до переважної концентрації на негативних станах і переживаннях, а саме тривозі, занепокоєності, образах та почутті провини, переважання недовіри у стосунках з людьми, що часто призводить до самоізоляції та відстороненості від оточуючого світу. Тривале порушення особистісної безпеки веде до зниження адекватності сприйняття світу та свого місця в ньому, серйозних розладів процесу цілевизначення та задоволення власних інтересів і потреб, що у своїх крайніх проявах може викликати втрату сенсу життя в цілому. Відчуття психологічної безпеки є важливою умовою підтримки цілісності особистісної ідентичності, а також здатності людини до повноцінної самореалізації та життєвого самоздійснення [22, с. 41-50].

Щодо критеріїв психологічної безпеки особистості, то в психологічній літературі зустрічаємо наукові доробки, у яких зазначаються такі їх комплекси, як когнітивний, мотиваційно-оцінний, мотиваційно-потребовий, ціннісний та комунікативний [72]; цілісність особистості, адекватність сприйняття оточуючого світу, здатність захистити себе від руйнівних впливів оточення [232]. У роботі Ю. Казакова та О. Чернова знаходимо загальні критерії, як-от: психічні процеси, завдяки яким відбувається сприйняття оточуючого світу, побудова його моделі, що репрезентує його потенційні небезпеки, відповідно до системи індивідуальних смислів особистості; психологічні стани, а саме збереження певної емоційної рівноваги, що досягається завдяки успішному функціонуванню системи саморегуляції особистості, з метою підтримки особистісної цілісності та гармонійності; психічні властивості, які в своїй сукупності утворюють особистісну

ідентичність, а саме самоповагу, самооцінку, автономність, автентичність, реалістичність домагань, а також здатність до ефективного цілевизначення та досягнення бажаного. Отже, людина, яка має зрілу особистісну ідентичність та здатна зберігати власну цілісність в умовах динамічного навколишнього світу, відрізняється також високим рівнем особистісної безпеки, що є неодмінною умовою її здатності до самореалізації [79].

Подібної думки дотримується І. Баєва, яка також визначає як головні критерії психологічної безпеки особистісні процеси, стани та властивості, зокрема, вона виокремлює наступні стани безпеки особистості, такі як досягнуте відчуття безпеки, що супроводжується максимальним психологічним комфортом та гармонією, «прихована» психологічна незахищеність, коли існує досить високий ризик втрати емоційної рівноваги під впливом зовнішніх чинників та відсутність психологічної безпеки, коли людина знаходиться у стані підвищеної напруги та не має можливості продуктивної самореалізації [16].

У своїх наукових дослідженнях Н. Лизь виокремлює такі види забезпечення психологічної безпеки: освітній, який визнає активність людини, як суб'єкта власної психологічної безпеки та передбачає розвиток здатності індивіда до прогнозування потенційно небезпечних ситуацій та опанування ефективних стратегій подолання небезпеки; особистісно-розвивальний, що передбачає розвиток зрілої особистісної ідентичності, що допомагає людині зберігати цілісність та підтримувати високий рівень толерантності по відношенню до негативних впливів з боку навколишнього оточення; створювальний, в контексті якого людина розглядається як активний суб'єкт власного життя, отже, окремих його проявів, у тому числі небезпечних, суб'єкт, який може стати творцем власного життєвого простору, моделюючи його, наприклад, за стратегією мінімізації ризиків.

Відповідно до цього вченим окреслено відповідні стратегії формування психологічної безпеки, а саме захищеність, готовність, тобто толерантність до небезпеки, пов'язана із наявністю відповідних особистісних

властивостей, та прогнозування й мінімізація ризиків, з метою створення найбільш сприятливих умов для продуктивної життєвої самореалізації [121].

Отже, вкрай важливим в контексті формування психологічної безпеки є здатність людини сприймати небезпеку, як можливість для певних перетворень та розвитку, значущою умовою чого є наявність в особистості зрілих життєвих смислів, зокрема, соціалізованих життєвих смислів, що реалізують прийнятні соціальні схеми при вирішенні життєвих задач, які зумовлюють сформованість життєвих стратегій особистості, зокрема, стратегій подолання небезпечних ситуацій [3, с. 83].

Необхідною умовою набуття психологічної безпеки є також наявність відповідних особистісних ресурсів, а саме – когнітивних ресурсів, для аналізу та прогнозування подій життя та ступеню їх ризикованості, а також емоційних ресурсів, які емоційно забарвлюють мету діяльності та є енергетичним підґрунтям реалізації стратегії досягнення психологічної безпеки [4, с. 84].

У такому ракурсі розгляду проблеми психологічну безпеку можна сприймати як змогу зберегти свою цілісність і відчуття автентичного буття в умовах «аномальної реальності» за допомогою конструктивного розв'язання системи різнорівневих суперечностей, завдяки чому особистість знаходить можливість протистояти обставинам. За таких умов, як зазначає А. Брушлинський, варто говорити про суб'єктну якість людини у вирішенні нею питань психологічної безпеки: суб'єкт – це людина на вищому рівні активності, що виявляється в здатності протистояти обставинам [42]. Психологія безпеки в контексті теоретико-методологічного підходу, запропонованого А. Брушлинським, концентрується, з одного боку, на проблемах безпеки особистості в різних просторах її буття в умовах соціально-економічних і політичних трансформацій сучасного суспільства; з іншого – звертається до вивчення потенційних та реальних ризиків, зумовлених характером і змістом загроз національній безпеці, що виходять із порушення спрямованості й оптимуму активності особистості як суб'єкта

буття і співбуття. Загалом, ним виконується основне завдання – вивчення та осмислення ролі людського фактора в якості індивідуального й групового суб'єктів у забезпеченні динамічної рівноваги та цілісності в системі «особистість – суспільство».

Наведений теоретичний аналіз досліджуваного феномену дозволяє висувати, що підґрунтям психологічної безпеки є стан первинної задоволеності потреб особистості у захищеності та самозбереженні, що не тільки певним чином визначає її самоприйняття і сприйняття оточуючого світу, але й є безперечною умовою її саморозвитку та самореалізації. Як вже було зазначено значущим чинником психологічної безпеки особистості є ступінь зрілості її смисложиттєвих орієнтацій, а саме визначеність життєвих цілей, насиченість життєвого процесу, сформованість ціннісних орієнтацій, а також її довіра до світу взагалі, що суттєвим чином зумовлює її міжособистісні стосунки та концепцію життєвої моделі, яка може мати різний рівень толерантності до небезпеки. Зокрема, поєднання у життєвій моделі особистості безпечною та небезпечною посилює її толерантність до небезпечних впливів, які вже не є різким порушенням стану рівноваги, що певним чином активізує її здатність до трансформації навколишнього середовища та саморозвитку з метою відновлення відчуття психологічної безпеки. Важливим проявом психологічної безпеки є також емоційне переживання її як внутрішньої гармонії та свободи, а також стабільності і довіри, що є особливо важливим в контексті міжособистісних стосунків, адже створює в людини відчуття певної психологічної «недоторканості» та зумовлює відкритість у спілкування з іншими. Але безпечно переживання відчуття свободи та відкритості є можливим тільки за умови здатності людини до збереження своїх психологічних меж, які є досить диференційованими, індивідуально прийнятними та залежать від ступеню небезпечності зовнішнього середовища.

Важливим критерієм психологічної безпеки особистості є її цілісність, проявами якої є внутрішня гармонійність та узгодженість її думок, слів, дій і

почуттів, подолання внутрішніх конфліктів, пов'язаних із впливом небезпечної ситуації та необхідністю здійснення адекватного вибору стратегій її подолання, в результаті чого відбувається досягнення внутрішньої рівноваги, яка є необхідною умовою продуктивного життєвого самоздійснення.

Таким чином феномен психологічної безпеки охоплює в собі психологічні процеси та стани, а також психічні властивості, що є інтегративним показником зрілої особистої ідентичності.

Висновки до розділу 1

1. Теоретико-методологічний аналіз проблеми соціальної зрілості дав змогу презентувати його основний категоріально-понятійний зміст в межах психологічних теорій та концепцій розвитку особистості (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Е. Еріксон, О. Леонт'єв, Б. Ломов, А. Маслоу, К. Роджерс, С. Рубінштейн, З. Фройд, Е. Фром, К. Юнг та ін.). Зокрема зазначено, що дослідження феномену «соціальної зрілості» відрізняється різноманіттям трактувань, що пов'язано з існуванням різних концептуальних проєкцій його вивчення у сучасній психологічній науці.

Особливої уваги у трактуванні соціальної зрілості приділено діяльнісній, акмеологічній та аксіологічній парадигмам (О. Бодальов, І. Дубровіна, А. Здравомислов, З. Карпенко, О. Леонт'єв, С. Пальчевський, В. Радул та ін.) та системному, контекстному, суб'єктному та процесуальному підходах (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, Л. Виготський, Б. Ломов, С. Максименко, В. Москаленко, А. Реан, Д. Фельдштейн та ін.), де переважна більшість дослідників підкреслюють, що основою тлумачення поняття соціальної зрілості особистості є специфічна система ціннісних орієнтацій, соціально-конструктивна життєва позиція та професійна компетентність особистості.

Конкретну психологічну розробку феномен соціальної зрілості отримав у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. У зарубіжній психології,

поряд із представниками біхевіористичної концепції, де соціальну зрілість розглядають як результат цілеспрямованого впливу з боку суспільства (А. Бандура, Дж. Тернер, Т. Ямагіші) і когнітивної концепції, де соціальна зрілість трактується як розвинута здатність особистості до створення власної моделі свого життєвого шляху, що має складну та індивідуально значущу смислову структуру (І. Гофман, І. Польштер, А. Селігмен), це перш за все, концепція особистісного способу існування, розроблена психологами гуманістичного напрямку, які наголошують на важливість знаходження особистістю власної ідентичності, її самовизначення і самоактуалізації (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Г. Олпорт).

Розгляд феномену соціальної зрілості у вітчизняній психології здійснено у контексті його вивчення як *процесу*, що триває впродовж усього життя індивіда та охоплює в собі різні життєві етапи (Б. Ананьєв, І. Дубровіна, В. Моргун, Т. Старченко, Ф. Філіпов та ін.); *інтегративне особистісне утворення*, що є результатом певного рівня розвитку і проявляється у здатності реалізації власної життєвої програми у продуктивній соціальній діяльності (В. Асєєв, К. Давидов, Г. Костюк, Л. Орбан-Лембрик, О. Саннікова та ін.); *соціальної позиції*, яка є результатом свідомого вибору і відповідає внутрішнім настановам особистості, що гармонійно узгоджені із особистісною ідентичністю (З. Карпенко, О. Киричук, Н. Лебедева, Л. Шнейдер О. Штепа, П. Якобсон та ін.); *здатність до продуктивної взаємодії з соціальним світом* на основі співробітництва, духовного і гуманного ставлення до інших, бачення в кожній людині індивідуальності зі своїм унікальним внутрішнім світом (Я. Коломінський, А. Петровський, В. Сафін, Д. Фельдштейн та ін.); *форми соціальної відповідальності* в оцінці власних можливостей та визначення траєкторії особистісного розвитку (І. Бех, М. Боришевський, С. Іконнікова, В. Лісовський, Х. Ремшмідт та ін.). Також проаналізовано теоретико-емпіричні дослідження щодо: освоєння людиною соціального простору життя; виокремлення компонентів, властивостей, рівнів і функцій соціальної

зрілості; специфіки набуття в процесі засвоєння навичок ефективної взаємодії в ситуації різних соціальних умов; визначення ціннісних орієнтацій у ході життєвого самовизначення.

Проведений науковий аналіз дає можливість визначити соціальну зрілість, як інтегративне особистісне утворення, яке передбачає здатність особистості до продуктивної соціальної діяльності, в контексті обраної соціальної позиції, яка є відтворенням її життєвої моделі, відповідно до сформованої системи цінностей та Я-концепції. Внутрішніми детермінантами становлення соціальної зрілості особистості є: *сформоване ціннісно-смісловне ядро, особистісне самовизначення та здатність до саморегуляції*.

2. Визначено тенденції інтерпретації феномену особистісної безпеки в системі психологічної науки з позицій системного, інтегративного, суб'єктного і діяльнісного підходів (І. Валієв, Б. Готтхард, Т. Ексакусто, Н. Єфімова, О. Лазорко, Н. Лизь, Н. Шликова та ін.); комплексного наукового аналізу природно-психічного, особистісного, соціально-психологічного рівнів функціонування (О. Зотова, Ю. Казаков, Т. Краснянська, О. Фінів, О. Чернов та ін.). Координатами трактування особистісної безпеки є її конкретне вивчення у вигляді: захищеності об'єкта від деструктивних впливів та небезпеки, що загрожує його цілісності (Ф. Мугулов); міри гармонійності міжособистісних взаємин особистості, а також активності людини, спрямованої на нейтралізацію загроз та забезпечення сприятливих умов для її продуктивної самореалізації (Л. Баєва); здатності суб'єкта до захисту та збереження власної цілісності, своїх значущих властивостей під дією загрозливих та деструктивних впливів з боку оточуючого середовища (А. Романович); захищеності особистості від негативних інформаційних впливів (Г. Грачьев); здатності індивіда захистити себе від маніпулятивних зовнішніх впливів (Т. Колеснікова); здатність індивіда до збереження власної константності у ситуації загрози та ефективної трансформації негативних впливів (І. Баєва); відчуття задоволеності процесом життя, його емоційною насиченістю та наявністю

визначених цілей, та впевненістю у майбутньому (С. Рошін, В. Соснін); емоційного стану, що переживається як довіра до оточуючих та базове підґрунтя гармонійного спілкування з іншими (О. Зотова).

Проаналізовано *компоненти* (фізична, економічна, соціальна, етнокультурна, безпека гідності); *чинники* (пізнавальні, емоційно-вольові, характерологічні властивості особистості, її цінності і світоглядні настанови); *ознаки* (особистісна цілісність, захищеність та відчуття свободи); *критерії* (захищеність від свободи, відчуття довіри до світу, впевненість в майбутньому та інтегральне психологічне благополуччя); *функції* (адаптація та спрощення моделі світу, вихід із звиклої зони комфорту, підвищення відчуття власної впевненості та значущості); *види* (освітній, особистісно-розвивальний, створювальний) особистісної безпеки.

Констатовано розуміння особистісної безпеки як здатності до набуття стану психологічної захищеності у соціальному житті, об'єктивній оцінці власних ресурсів в контексті досягнення психологічної безпеки, прогнозуванні потенційних загроз та мінімізації ризиків, а також знаходиться під значним впливом процесів соціальної ідентифікації та соціалізації.

У першому розділі використані літературні джерела, що знаходяться у списку використаних джерел під номерами: [2; 3; 8; 9; 10; 11; 12; 15; 18; 19; 22; 24; 27; 28; 32; 34; 38; 39; 42; 43; 46; 47; 51; 52; 59; 61; 63; 64; 67; 69; 70; 71; 72; 73; 74; 75; 79; 80; 81; 82; 83; 87; 89; 90; 91; 92; 94; 95; 96; 97; 99; 100; 102; 103; 105; 111; 112; 113; 115; 116; 118; 119; 121; 122; 125; 127; 128; 129; 130; 131; 133; 134; 139; 142; 143; 144; 145; 147; 149; 150; 153; 154; 155; 156; 159; 170; 172; 173; 175; 177; 179; 181; 182; 183; 184; 185; 186; 189; 191; 194; 195; 196; 198; 199; 200; 201; 202; 203; 205; 207; 215; 210; 211; 215; 216; 217; 218; 219; 221; 222; 223; 225; 228; 229; 230; 231; 232; 233; 238; 239; 240; 242; 243; 244; 246; 248; 249; 253; 258;]

Матеріали першого розділу дисертації висвітлено в публікаціях автора: [164; 165; 166; 169].

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ БЕЗПЕКИ В СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У розділі викладено концептуальні засади дослідження особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді, розроблено програму емпіричного дослідження та послідовність її реалізації; визначено вибірку дослідження, розкрито характеристику психодіагностичного матеріалу та основних методів математичної обробки даних.

2.1. Концептуальні засади дослідження особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді

Питання вичерпного розуміння взаємозв'язку соціальної зрілості та особистісної безпеки потребує розробки концептуальної позиції вивчення цих психічних явищ у тісному поєднанні різних психічних характеристик, які водночас потребують їх чіткої диференціації. Узагальнене бачення такої системної природи зазначених психічних явищ чітко вкладається в межі *системного* підходу, де вони можуть розглядатися як багатовимірні із ієрархічною будовою.

За результатами проведеного теоретичного аналізу було визначено зміст феномену соціальної зрілості особистості, стрижнем якого є здатність людини до прояву власної особистісної унікальності та ефективного функціонування в процесі реалізація свого життєвого задуму, а саме можливість ефективного творчого пошуку індивідуальної траєкторії життєвого самоздійснення. Якщо розглядати соціальну зрілість як інтегративне особистісне утворення, яке передбачає здатність особистості до продуктивної соціальної діяльності, в контексті обраної соціальної позиції,

яка є відтворенням її життєвої моделі, відповідно до сформованої системи цінностей та Я-концепції, то з великою вірогідністю його можна віднести до системних характеристик, ніж до «властивостей першого порядку», оскільки вони не проявляються поза діяльністю і пов'язані з різними системами відносин, ситуаціями спілкування тощо. Така полісистемність соціальної зрілості особистості потребує врахування причинно-наслідкових зв'язків, позначені нами у вигляді внутрішніх детермінант становлення соціальної зрілості (сформоване ціннісно-смісловне ядро, особистісне самовизначення та здатність до саморегуляції), і, саме ці внутрішні детермінанти підкреслюють динамічну природу прояву цього явища.

Соціальна зрілість особистості реалізується через актуалізацію індивідом власної життєвої концепції, на основі визначеної системи ціннісних орієнтацій, які певним чином зумовлюють той або інший напрям соціальної самореалізації. Важливим показником соціальної зрілості є соціально значуща діяльність, яка є результатом свідомо здійснених виборів, відповідно до сформованої системи цінностей, що визначають прийнятність тих або інших соціальних ролей та норм.

Враховуючи зазначену багатовимірність досліджуваного феномену, слід звернути увагу на особливості трактування окремих аспектів соціальної зрілості в контексті різних наукових підходів, які суттєво доповнюють системний підхід. Так у межах *аксіологічного* підходу головна увага приділяється засвоєнню духовних цінностей, які визначають напрями соціальної реалізації особистості, тоді як з позицій *діяльнісного* підходу головного значення набуває сам процес соціальної активності, що веде до виникнення соціально значущих результатів діяльності. На противагу цьому прибічники *суб'єктного* підходу розглядають соціальну зрілість переважним чином в контексті виникнення індивідуальної життєвої концепції, основою якої є система індивідуальних смислів та значень, унікальних для кожної людини, що надає їй можливість бути активним творцем власного соціального самоздійснення. В контексті *процесуального* підходу

становлення соціальної зрілості розглядається як безперервний процес, що відбувається протягом всього життя, використовуючи результат кожного етапу, як висхідну позицію для подальшого розвитку. Близькою до наших наукових поглядів є концепція розвитку соціальної зрілості в контексті *гуманістичного* напрямку, у межах якого пріоритетне значення надається здатності особистості до реалізації власного потенціалу в процесі соціальної діяльності, отже, її самовизначенню та самоактуалізації.

Відразу зазначимо, що концептуально близькою до нашої дослідницької позиції є теорія самоактуалізації А. Маслоу, у межах якої соціальна зрілість розглядається як постійна реалізація особистістю своїх потенційних можливостей, здібностей та талантів, тобто, власного унікального особистісного потенціалу. Зокрема, важливого значення А. Маслоу надає здатності людини до спонтанності, легкості та експресивності функціонування, якому притаманне зниження самоконтролю, природність, відвертість та безпосередність, що є проявом вільного, відкритого та незапланованого самовираження в ситуації довіри до світу та впевненості в собі. Важливою передумовою автентичного самовираження автор теорії вважає прийняття людиною власної самості, внутрішню цілісність та інтегрованість, що зумовлює сміливість та легкість у реалізації власного життєвого сценарію. Істотного значення, у цьому контексті, надається прийняттю особистістю цінностей самоактуалізації, таких як істина, добро, краса, життєвість, унікальність, досконалість, простота, легкість, здатність до гри та самодостатність, які допомагають їй знаходити цілісність та реалізовувати власні потенційні можливості, щонайбільше наближуючись до своєї сутності [129].

Спираючись на положення системного підходу, слід відмітити неможливість наукового розгляду соціальної зрілості особистості лише в якійсь одній системі координат, абстрагуючись від інших вимірів. Зокрема, як зазначалося вище, соціальну зрілість доцільно розглядати у межах сформованості особистісної безпеки, адже саме розвинутість почуття безпеки

сприяє внутрішній гармонії та емоційній стабільності. Порушений баланс відчуття внутрішньої безпеки, в свою чергу, неодмінно впливає на здатність людини до самореалізації, значним чином обмежуючи її можливості у реалізації власної моделі життя.

Безпека особистості це складний психологічний феномен, розглядається на перетині численних зв'язків людини із соціальним оточенням, у вимірах різних можливостей впливу на нього, а також в контексті актуалізації ресурсів особистості з метою подолання загрозливих впливів та підтримання певного рівня безпеки, тобто, є складним психологічним утворенням яке забезпечує набуття та підтримку психологічного комфорту особистості.

Як показав попередній аналіз різних вимірів психологічної безпеки, різноаспектність розгляду цього феномену потребує деталізації визначення його структурних компонентів, детермінант розвитку та його впливу на діяльність та самоздійснення особистості. Передусім варто зробити наголос на визначенні безпеки як ситуацію прийняттого ризику, отже, відсутності як повної керованості, так і серйозних загроз для функціонування суб'єкта в цілому [102, с. 25]. Ризик у даному контексті передбачає наявність вибору між певними альтернативними варіантами дії, а саме між шансом на успіх та небезпекою програшу [55, с. 126]. Первинним в процесі сприйняття ситуації небезпеки є створення власної моделі світу, його структурування за певними схемами інтерпретації [62], з подальшим визначенням можливих ризиків, побудовою їх ієрархії за ступенем небезпеки у конкретній ситуації [62, с. 89].

Тому, вважаємо цілком доцільним розгляд феномену психологічної безпеки в контексті певного типу репрезентації навколишнього світу, побудови його суб'єктивної моделі, яка має свої особливості в залежності від віку, освіти, індивідуальних проявів людини та може поєднувати в собі культурні, філософські, етичні та інші виміри людського буття [72, с. 69].

Набуття особистісної безпеки можна розглядати як комплексну дію двох чинників – адаптаційно-перетворювальної діяльності та наявності

відповідних особистісних якостей, що дозволяє зменшувати відчуття напруги завдяки підвищенню рівня толерантності до небезпечних впливів з боку оточуючого середовища. Важливим вектором виникнення відчуття психологічної безпеки є взаємостосунки зі світом, які відбуваються у просторі соціальної активності та можуть викликати в людини відчуття задоволення або незадоволення, отже, саме дотримання певного балансу активності та задоволення дозволяє індивіду досягти необхідний рівень соціальної зрілості.

Тому беззаперечним є психологічний факт взаємозв'язку соціальної зрілості та особистісної безпеки. Підтвердження цієї думки знаходимо у Б. Ломова: «Цілісність психічних явищ, їх неподільність «на шматочки» є однією з фундаментальних характеристик. Не дивлячись на різноманітність, психічна явища виступають як явища однієї природи, вони вони самі можуть розглядатися як система. Таким чином, природу психічного можна зрозуміти лише на основі розгляду психічного в тій множині зовнішніх та внутрішніх відносин, в яких вона існує як цілісна система» [117, с. 66-67].

Центром взаємодії соціальної зрілості та особистісної безпеки є потенціал прояву цих феноменів, який потребує застосування адекватної процедури його вимірювання. Як справедливо зазначають дослідники проблематики потенціалу та потенційності, «... вивчення потенціалу особистості має сенс лише в поєднанні з описом процедури його вимірювання. Ми знаходимося в полі наукового знання тільки до того моменту, доки обговорюємо проблему потенціалу особистості в рамках дії інструментів, якими він може бути виміряний. Всі інші обговорення слід кваліфікувати або як філософські, або як обивательські» [178, с. 67].

Як уже зазначалося, соціальна зрілість безперечним чином передбачає здатність особистості до самоактуалізації, невід'ємною умовою чого є відповідний рівень особистісної самоповаги, аутосимпатії та саморозуміння, що є ознаками сформованої «Я-концепції», а саме цілісного інтегрованого

образу «Я», що супроводжується високим рівнем автентичності й самоприйняття.

В процесі самопізнання відбувається поступове ускладнення «образу Я», що поєднується із інтеграцією окремих його проявів у цілісну структуру, важливим аспектом чого є позитивне самоствавлення та самоприйняття, що посилює внутрішню гармонійність особистості та відповідним чином підвищує успішність її самореалізації в умовах соціального простору.

Необхідною умовою ефективної соціальної самореалізації є також здатність особистості до саморегуляції, а саме прийняття відповідальності за свої дії, адекватне керування власними цілями та домаганнями, відповідно до результатів діяльності, продуктивна реакції на ситуації невдачі, здатність до побудови альтернативних цілей та розробки механізмів їх досягнення, висока толерантність до ситуації невизначеності та ін.

Значимим аспектом соціальної зрілості є прийняття індивідом відповідальності за свою діяльність в процесі реалізації власної життєвої програми, а саме вибір відповідної соціальної ролі, приналежності до певної соціальної групи, прийняття визначеної соціальної позиції, що відповідає внутрішнім ціннісним настановам. Таким чином, соціальна відповідальність виступає внутрішнім регулятором соціальної поведінки особистості та її діяльності у світі соціуму.

Окрім соціальної відповідальності вкрай важливим у даному контексті є дослідження відповідних соціальних компетенцій особистості, що забезпечують її соціальну активність, а саме продуктивну соціальну взаємодію, отримання соціального досвіду, здатність до саморозвитку та професійного удосконалення. Тому вважаємо трактування соціальної зрілості через певний набір якостей та компетенцій, що забезпечують продуктивне соціальне функціонування особистості, а саме її самоактуалізацію у соціальному просторі, розвиток в процесі соціальних інтеракцій та результативної соціальної діяльності, досить своєчасним.

Необхідним чинником ефективної соціальної взаємодії особистості є також її здатність до саморегуляції, що передбачає конструктивне реагування на ситуації фрустрації та невдач, толерантність до невизначеності та ін. Найвищим проявом соціальної зрілості у даному контексті є здатність особистості не тільки до засвоєння зовнішніх норм, але й до самостійного перетворення соціальної дійсності та усвідомлюваного конструювання власної моделі соціальної взаємодії. А саме, в процесі соціалізації відбувається оцінка індивідом власних можливостей щодо зміни навколишнього середовища або самозміни, що й зумовлює домінування адаптивного або активного типу соціалізації.

Головним у даному контексті є відповідність напрямів діяльності особистісно прийнятним цілям та бажанням індивіда, що й визначають траєкторію його соціального розвитку. Становлення соціальної зрілості особистості є можливим лише за умови сформованої особистісної ідентичності, в результаті узгодження якої із зовнішніми обставинами та умовами розвитку виникає дієва та особистісно прийнята життєва програма, реалізація якої веде до соціально значущих результатів. Таким чином, важливим проявом соціальної зрілості є вміння особистості поєднувати продуктивну самореалізацію у соціальному світі з усвідомленням власної унікальності та свого призначення щодо реалізації внутрішнього потенціалу, тобто, безперечною є гармонійна єдність соціального та особистісного, а саме соціальної та особистісної ідентичності.

Як вже було зазначено раніше, невід'ємною умовою формування соціальної зрілості особистості є наявність в неї психологічної зрілості, що знову-таки є свідченням нерозривної єдності в людині соціального та особистісного. Ефективна реалізація особистості у світі соціуму передбачає наявність усвідомлюваної та особистісно значущої мети та відповідних можливостей щодо її досягнення, а саме певних компетентностей та якостей, які забезпечують результативну самореалізацію індивіда у соціумі.

Висхідним моментом в контексті формування соціальної зрілості особистості є наявність зрілих ціннісних орієнтацій та життєвих смислів, що відповідним чином зумовлюють вибір тих або інших життєвих цілей, реалізація яких знаходить своє відображення у рівні насиченості та результативності життєвого процесу. А саме особистісні цінності певним чином структурують соціальний світ та зумовлюють вибірково спрямованість і мотивацію особистості до певного типу діяльності, а також впливають на прийняття або неприйняття соціальних норм, груп тощо, що утворює ціннісно-нормативну систему регуляції соціальної поведінки.

Зокрема, особистісні цінності є висхідною позицією щодо визначення життєвих цілей, які відповідним чином конструюють життєві плани, що складають часову перспективу особистості. Так, життєві плани складаються з довгострокових цілей та конкретних, які деталізуються в актуальних життєвих задачах, реалізація яких визначає смислову та емоційну насиченість життя. Можна сказати, що система цінностей є необхідною умовою створення життєвих планів, які реалізують відповідні життєві цілі. Ціннісні орієнтації є основою індивідуальних життєвих смислів в процесі реалізації яких відтворюється унікальна модель життя людини. Отже, ціннісно-смислове ядро особистості є важливим механізмом конструювання програми реалізації її життєвої концепції, а саме провідних напрямів її здійснення в процесі соціальної взаємодії, отже, є значущою передумовою становлення її соціальної зрілості.

Проведений науковий аналіз дозволяє визначити такі компоненти соціальної зрілості особистості: *ціннісно-смисловий, емоційно-оцінний та регулятивно-поведінковий*.

Так, *ціннісно-смисловий компонент* соціальної зрілості представлений через наявність усвідомлюваних і особистісно прийнятих життєвих цілей, реалізація яких визначає емоційну насиченість та результативність процесу життя. Цей компонент охоплює сформованість в особистості визначених смисложиттєвих орієнтацій, що репрезентуються через усвідомлювані

життєві цілі, реалізація яких утворює емоційну насиченість та результативність процесу життя. Необхідною передумовою виникнення в особистості життєвих цілей та планів є сформованість в неї системи ціннісних орієнтацій, які є системою усвідомлюваних ставлень до оточуючого світу, що певним чином скеровують її діяльність, а тому є її орієнтаційним підґрунтям. Цінності є певною репрезентацією світоглядної позиції особистості, що зумовлює формування відповідних настанов, які визначають її діяльність в контексті її потреб, інтересів та ідеалів.

Ціннісні орієнтації особистості значущим чином впливають на вибір цілей діяльності, а також напрямів та стратегій їх досягнення, тобто, виконують функцію регуляції її активності, що є важливим проявом соціальної зрілості. В свою чергу, життєві цілі та плани є необхідною передумовою реалізації особистістю власного життєвого сценарію, що також потребує розвинутої здатності до саморегуляції та самокерівництва, а саме, наявності в неї внутрішнього локусу контролю, що спонукає її до прийняття відповідальності за власні дії на шляху до досягнення мети.

Емоційно-оцінний компонент соціальної зрілості передбачає наявність інтегрованого «образу Я», який супроводжується високим рівнем самоповаги, аутосимпатії та саморозуміння, що дозволяє зберігати цілісність в мінливих умовах соціального середовища. Зазначений компонент соціальної зрілості представлений через наявність інтегрованого «образу Я», проявами чого є позитивне самоствавлення особистості, що відображує високий ступінь її аутосимпатії та саморозуміння, а також передбачає належний рівень самоповаги.

Проявами аутосимпатії є переживання безоцінних позитивних емоцій та почуттів по відношенню до власного «Я», що не пов'язано з відповідністю або невідповідністю певним соціальним стереотипам та нормам та є безумовним відчуттям власної цінності, проявом любові до себе, що не залежить від будь-яких зовнішніх чинників. Таким чином, особистісна аутосимпатія зумовлена лише внутрішнім самоствавленням людини, її

любов'ю до себе, а також ступенем схильності до самокритики і самозвинувачення та відображує ступінь особистісної самоцінності. Спорідненою із аутосимпатією категорією є саморозуміння, що пов'язано із ступенем самоінтересу особистості та її схильністю до самопізнання і відкриття власного внутрішнього світу, що значним чином зумовлює її здатність до продуктивної самоактуалізації, отже, визначення та реалізації особистісно значущих цілей та планів. Самоповага, навпаки, є оцінним ставленням до себе та поєднує в собі сукупність самооцінок у порівнянні з визначеними соціально значущими критеріями, а саме нормами, еталонами стереотипами, отже, виникає в результаті соціального порівняння. Самоповага зумовлює також відображене самоставлення особистості, тобто, її настанови щодо ступеню негативності або позитивності ставлення до неї з боку оточуючих, що є стабільним виміром її ставлення до себе.

Поведінково-регулятивний компонент соціальної зрілості особистості забезпечує ефективність її функціонування в умовах соціальної взаємодії та представлений через наявність відповідних соціальних компетенцій та соціальної відповідальності, що зумовлюють продуктивність її самореалізації у соціумі. Цей компонент представлений визначає сформованість соціально-комунікативної компетентності та соціальної відповідальності.

Так важливими передумовами продуктивної соціальної діяльності особистості є її комунікативна компетентність, автономність, орієнтація на успіх, толерантність до невдач та невизначеності. Досить значущим є розвиток вмінь ефективного спілкування з іншими людьми, атрактивність у міжособистісній взаємодії, а також здатність зберігати незалежність від думки більшості та відстоювати власну точку зору, приймаючи на себе відповідальність за неї.

Важливою складовою соціально-комунікативної компетентності особистості є також конструктивна реакція на фрустрацію, проявом чого є вміння проаналізувати ситуацію та застосувати ефективні засоби її вирішення, належним чином коригуючи цілі, відповідно до наявних

можливостей та ресурсів. Зокрема, фрустраційну толерантність ототожнюють з емоційною стійкістю, проявом чого є здатність особистості контролювати негативні емоції з метою забезпечення продуктивної діяльності.

Так, емоційна стійкість розуміється як інтегративна особистісна властивість, що являє собою сукупність емоційних, вольових, інтелектуальних та мотиваційних компонентів психічної діяльності, які забезпечують продуктивне подолання проблемної ситуації [68]. Емоційну стійкість можна трактувати як адаптацію особистості до складної емоційно значущої ситуації, в результаті якої, завдяки продуктивному застосуванню механізмів саморегуляції, в людини відновлюється здатність до продуктивної діяльності. Фрустраційна толерантність являє собою особистісне утворення, що зумовлює ступінь стійкості особистості до дії фрустраційних чинників, а саме її можливості психічної адаптації до них з метою відновлення продуктивної діяльності, спрямованої на досягнення бажаного результату. Необхідними умовами цього є здатність особистості до адекватної оцінки ситуації, рефлексії, аналізу визначених цілей та способів діяльності та розробки нових стратегій досягнення бажаного результату.

Толерантність особистості до фрустрації має індивідуальний граничний рівень, що відображує можливості людини витримувати емоційне напруження та адаптуватись для нього з метою продуктивного вирішення проблемних ситуацій, завдяки застосуванню креативних поведінкових стратегій подолання проблем. Вкрай важливим є поєднання толерантності до фрустрації із орієнтацією на успіх, а саме мотивацією досягнення, толерантним ставленням до можливих труднощів, невдач та ризику, що є важливою передумовою ефективної соціальної самореалізації.

Значущою передумовою соціальної успішності є також толерантність особистості до невизначеності, яка розглядається як інтегральна особистісна властивість, що охоплює когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти та полягає у здатності пристосування до ситуацій невизначеності та вирішення

проблем у просторі відсутності достатньої кількості інформації [120, с. 300-330]. Зокрема, функціонування в умовах невизначеності багатьох аспектів проблемної ситуації та усвідомлена відмова від безпосереднього керування нею, сприяє активізації поведінкової креативності особистості та спонукає її до переходу на вищий рівень особистісного розвитку [120, с. 20-23].

Толерантність до невизначеності, тобто, вміння ефективно діяти в ситуації, коли багато чого є невідомим, відображує толерантність людини до змін та ризику, що є проявом високого рівня внутрішньої психологічної безпеки та значним чином підвищує ефективність діяльності в умовах динамічно мінливого соціуму. А саме, головними проявами толерантності до невизначеності є можливість особистості відчувати себе комфортно у невизначених ситуаціях, сприймати їх як бажані, що дають простір для роздумів, коли невідомі всі умови та чинники, а також здатність витримувати напруження, сприймати невідоме та ризиковане як стимул для дій та прийняття відповідальності за свої рішення. Толерантність до невизначеності передбачає здатність особистості до сприйняття оточуючої дійсності з урахуванням можливості одночасної присутності протилежностей, а також вміння мислити у категоріях ймовірностей та зберігати відчуття внутрішньої психологічної безпеки у невідомих ситуаціях.

Толерантність до невизначеності є особистісною характеристикою, що охоплює в собі когнітивну, емоційно-вольову та регуляційну сфери, а також передбачає наявність відповідних соціально-психологічних настанов. Отже, толерантність до невизначеності є важливою складовою соціально-комунікативної компетентності особистості, тобто, ознакою її соціальної зрілості, розвиток якої передбачає також відповідний рівень внутрішньої психологічної безпеки.

Значимою складовою соціальної зрілості особистості є також соціальна відповідальність, підґрунтя для виникнення якої становить система відповідних життєвих смислів та ціннісних настанов, що зумовлюють формування соціальної відповідальності особистості. Соціальну

відповідальність особистості можна визначити як складне особистісне утворення, що уособлює в собі єдність ціннісно-мотиваційних та практично-діяльнісних компонентів, які тісно пов'язані один з одним, зберігаючи при цьому відносну стійкість та цілісність [20, с. 61-64]. Зокрема, можна виокремити такі рівні соціальної відповідальності: пізнавальний, що уособлює пізнання людиною навколишньої дійсності; аксіологічний, що полягає у співвіднесенні та оцінці навколишнього світу, відповідно до прийнятої системи цінностей; інструментальний – як відповідальність за вибір належних засобів і стратегій досягнення мети; практичний, що уособлює в собі відповідальність особистості за результати власних дій [206, с. 108-109].

Соціальна відповідальність є складною особистісною структурою, єдність та внутрішня впорядкованість якої посилює готовність особистості до збереження цілісності та продуктивної саморегуляції і саморозвитку в умовах динамічно мінливого соціального середовища, що підкреслює важливість її становлення як значущого прояву соціальної зрілості особистості [20, с. 61-64]. Проявами соціальної зрілості особистості є здатність до реалізації конструктивних форм соціальної відповідальності, а саме, на нашу думку, прийнятним може бути поєднання етичного типу відповідальності із соціальною відповідальністю, спрямованою на самоствердження людини в соціумі, яке відображує її здатність до реалізації у поведінці особистісно прийнятих соціальних норм з урахуванням потреб та інтересів інших людей, що може поєднуватись із прагненням отримати визнання та схвалення з боку соціального оточення.

Таким чином, соціальна зрілість є складним особистісним утворенням, що має багатокomпонентну структуру, репрезентовану відповідними показниками, які можуть бути використані в якості діагностичних змінних при дослідженні особливостей формування даного феномену.

Вкрай важливим у даному контексті є також визначення структурних взаємозв'язків соціальної зрілості із особистісною безпекою, рівень якої,

враховуючи наведений науково-теоретичний аналіз, прогностично зумовлений ступенем розвитку соціальної зрілості, що буде емпірично перевірено на етапі здійснення констатувального експерименту.

Досягнення внутрішньої психологічної безпеки особистості відбувається в результаті її активності, спрямованої на своєчасне виявлення загроз та мінімізацію потенційних ризиків, з метою збільшення рівня зрозумілості й передбачуваності навколишнього середовища та створення необхідних умов для продуктивної діяльності. В даному контексті слід зауважити, що створена індивідом суб'єктивна модель світу репрезентує особливості сприйняття особистістю навколишнього середовища в індивідуальних вимірах континууму безпеки / небезпеки, що відображує структуру індивідуальних ціннісно-смыслових настанов кожної окремої людини.

Особистісна цілісність у даному контексті трактується як внутрішня єдність особистості, її думок, почуттів та дій, а також прийняття та інтеграція у єдине ціле різних особистісних проявів, подолання амбівалентності, поєднання суперечливих потягів, тобто, відчуття конгруентності та гармонії, що супроводжується низьким рівнем внутрішньої конфліктності та емоційної напруги.

Набуття внутрішньої гармонії відбувається в результаті формування особистісної ідентичності, що веде до відчуття власної цілісності, унікальності та неповторності. Так, головними проявами сформованої особистісної ідентичності є самоповага, аутосимпатія, саморозуміння та самоприйняття, що утворює стан внутрішньої гармонії та інтегрованості, який допомагає конструктивно долати загрозові ситуації, зберігаючи внутрішню цілісність та трансформуючи небезпечні чинники у поштовх для саморозвитку та самовдосконалення. Також набуття внутрішньої гармонії передбачає вміння особистості бути гнучкою, що утворює гармонійне поєднання здатності до імпровізації та до збереження власної константності, незалежно від змін зовнішнього середовища.

Тому на емоційному рівні психологічну безпеку можна розглядати як переживання, проявами якого є відчуття задоволеності наявним процесом життя, його змістовною та емоційною насиченістю, а також впевненість у майбутньому та у досяжності визначення життєвих цілей. Загалом на емоційному рівні психологічну безпеку можна трактувати як знаходження певного балансу між внутрішньою цілісністю особистості та динамічною мінливістю оточуючого соціального середовища, що є невід'ємною умовою її продуктивної самореалізації.

Набуття психологічної безпеки, як вже було зазначено, відбувається в процесі активної діяльності людини, спрямованої на нейтралізацію зовнішніх загроз та відновлення необхідних умов для продуктивної самореалізації.

Психологічна безпека досягається в результаті активної адаптаційно-перетворювальної діяльності, зокрема, трансформації навколишньої дійсності з метою створення сприятливих умов для продуктивної самореалізації особистості, відповідно до її життєвих цілей та мотивації.

Можливим шляхом набуття психологічної безпеки може бути не тільки пристосування до мінливої реальності в результаті самозмін, але й її активне перетворення з метою забезпечення належних умов для збереження внутрішньої цілісності та особистісної самореалізації. А саме, в даному контексті досить важливим є розвиток в особистості здатності до трансформації негативних явищ оточуючого середовища, сприймаючи їх як стимул для розвитку та змін та актуалізуючи власні ресурси в процесі досягнення бажаних життєвих цілей.

Так, високий ступінь прийняття потенційного ризику, готовність до нього зумовлює сприйняття можливих загроз не як проблеми, а як виклику, який є стимулом для розвитку, що допомагає особистості відновити відчуття власної психологічної безпеки. Високий рівень толерантності до невизначеності та ризику, тобто, прийняття можливості поєднання у навколишньому світі безпечного та небезпечного, посилює толерантність особистості до самого факту існування небезпеки, що покращує її здатність

долати стан психологічного дискомфорту, який вже не викликає в неї відчуття розпачу й розгубленості, а сприймається як очікувана ситуація, яку необхідно вирішити в процесі активної перетворювальної діяльності.

Набуття психологічної безпеки потребує від особистості наявності певних когнітивних ресурсів для створення власної індивідуальної моделі життя в контексті його безпечності/небезпечності, а також відповідних емоційних ресурсів, які енергетично забезпечують реалізацію дієвих стратегій відновлення психологічної безпеки.

Отже, *особистісна безпека* є складним психологічним феноменом, який охоплює в собі психічні процеси, в результаті яких відбувається створення індивідуальної моделі світу, що структурує потенційну небезпеку в контексті індивідуальних значень і смислів індивіда та психологічні стани, тобто, відчуття внутрішньої емоційної гармонії і комфорту, психологічними передумовами чого є сформованість особистісної ідентичності, головними проявами якої є високий рівень самоповаги, аутосимпатії, саморозуміння та самоприйняття.

Набуття психологічної безпеки відбувається в результаті активної адаптаційно-перетворювальної діяльності, спрямованої на трансформацію негативних явищ оточуючого середовища, нейтралізацію зовнішніх загроз та створення необхідних умов для результативної соціальної діяльності особистості.

Тому нам залишається визначити місце особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості. За результатами проведеного теоретичного аналізу, будемо схилитися до думки, що особистісна безпека входить у кожен із зазначених компонентів соціальної зрілості особистості засобом ресурсної взаємодії, що «запускає» прояв особистісних властивостей людини, визначає специфіку ситуації, в якій перебуває людини та характер міжособистісної взаємодії. Виступаючи складовою кожного із зазначених компонентів соціальної зрілості особистості, спробуємо надати особистісній безпеці змістовного прояву.

Так у складі *ціннісно-сислового компоненту* соціальної зрілості, особистісна безпека утворює систему індивідуальних смислів особистості, які кодують явища навколишньої дійсності за ступенем їх безпечності / небезпечності. У цьому компоненті особистісна безпека складається з системи індивідуальних смислів особистості, що визначають особливості сприйняття навколишньої дійсності в континуумі безпеки / небезпеки та відображують наявність певної ієрархічної структури потреби у безпеці в контексті різних життєвих сфер.

Потреба у безпеці охоплює як соціально-побутову, так і професійну та особистісно-інтимну сфери життя людини, що також визначає різні механізми задоволення цієї потреби. А саме, потреба у безпеці у сфері професійного життя знаходять своє відображення у потребі в стабільності, тобто, впевненості у отриманні постійного матеріального доходу, тоді як для інтимно-особистісної сфери найбільшого значення набуває потреба у довірі та безумовному прийнятті з боку іншої людини. Нагальною також є потреба у безпеці в контексті непередбачуваних надзвичайних обставин соціально-політичного характеру, що актуалізує потребу у отриманні захисту, дотриманні закону та порядку з боку держави.

Домінування тих або інших життєвих смислів, а також особливості характеру та стилю життя визначають ступінь значущості задоволеності потреби у безпеці в контексті різних життєвих сфер. Змістовні проєкції потреби особистості у психологічній безпеці також значною мірою зумовлені загальним рівнем толерантності до небезпеки та непередбачуваності, що й визначає модальність сприйняття небезпечної ситуації, яка сприймається як загроза або як виклик, зумовлюючи тим самим ті або інші механізми подолання загрозливої ситуації та відновлення відчуття психологічної безпеки.

Отже, зміст психологічної безпеки у *ціннісно-сисловому компоненті* соціальної зрілості відображає систему кодування навколишньої дійсності в координатах індивідуальних життєвих смислів особистості, проявом чого є

пріоритетна значущість потреби у безпеці за тими або іншими життєвими сферами.

У складі *емоційно-оцінного компоненту* соціальної зрілості, зміст психологічної безпеки відображений через внутрішню гармонійність особистості, проявами чого є відчуття цілісності та інтегрованості, що позитивним чином впливає на здатність до набуття та відновлення психологічної безпеки в динамічно мінливих умовах навколишнього соціуму. Особистісна безпека у цьому компоненті утворює здатність особистості до ризику, а саме прийняття певного ступеню ризику як норми повсякденного життя посилює толерантність людини до небезпеки та непередбачуваності, що, в свою чергу, підвищує її здатність до набуття психологічної безпеки та подолання можливих загроз; а також внутрішня гармонійність особистості, високий ступінь якої позитивним чином впливає на її здатність до набуття стану психологічної безпеки в умовах непередбачувано-мінливого зовнішнього середовища.

Гармонійність особистості у даному контексті може бути визначена як ступінь оптимальності різних особистісних параметрів, які можуть бути об'єднані за наступними категоріями. Спрямованість особистості, тобто, її мотивація, потреби, прагнення, цілі та цінності; структура особистості, а саме співвідношення різних її властивостей та характеристик; функціонування – особистісні процеси, проявами яких є стійкі особливості характеру, що утворюють людську індивідуальність; особистісні стани, а саме тимчасові або тривалі емоційні переживання; розвиток особистості, тобто, якісні та кількісні зміни різних її аспектів, що є одночасно і процесом і результатом [136]. Гармонійну особистість визначає переважання позитивних якостей над негативними тенденціями та проявами, що є безперечною умовою особистісної константності, її психологічного здоров'я, самореалізації та саморозвитку. В цьому контексті надзвичайно важливим є дотримання саме оптимального рівня вираженості особистісних характеристик, які не повинні

дорівнювати максимальних значень, що часто може знижувати адаптаційні можливості особистості [136, с. 133-140].

Змістовними проявами гармонійності особистості є збалансованість та узгодженість різних особистісних характеристик, що зумовлює низький рівень внутрішньої конфліктності та високий ступінь внутрішньоособистісної інтегрованості. Проявами цього є також оптимальне співвідношення самооцінки та рівня домагань, Я концепції та життєвого досвіду, значущості та доступності й реалізованості визначених цілей, що зумовлює відчуття єдності із собою та світом. Значимими характеристиками гармонійності особистості є також успішність її функціонування, а саме адаптованість та здатність до продуктивної самореалізації, проявами чого є високий рівень самоприйняття та автономності, розвинута саморегуляція, відчуття впевненості в собі, можливість жити у теперішньому та переживати психологічне суб'єктивне благополуччя й епізодичне відчуття щастя.

У складі *поведінково-регулятивного компоненту* соціальної зрілості, особистісна безпека визначає готовність до ризику, яка відображає здатність особистості до вибору в ситуації невизначеності, коли необхідно прогностично оцінити ступінь ймовірності досягнення успіху або можливої невдачі [6]. Готовність до ризику пов'язана із бажанням особистості досягти успіху в ситуації великої ймовірності програшу, коли мотивація до досягнення мети є досить високою. Схильність до ризику пов'язана з особливостями темпераменту людини, її емоційно-вольової сфери. Так, для багатьох людей можливість ризикнути є певним емоційним стимулом, що покращує життєдіяльність та активізує особистісний потенціал задля досягнення бажаної мети.

В психологічній науці готовність особистості до ризику розглядається як складне особистісне утворення, що охоплює в собі такі компоненти: мотиваційно-особистісний (впевненість в собі, прийняття ризику, потреба у гострих відчуттях), когнітивний (рефлексивність), емоційний (емоційна вразливість, толерантність до невизначеності, загальна тривожність),

регулятивний (адаптивність, саморегуляція, самоконтроль) [1]. Готовність до ризику є різномірною особистісною властивістю, в якій можна виділити позитивний та негативний полюси. А саме, позитивний вимір готовності до ризику передбачає розвинуту мотивацію до успіху та отримання високих результатів, здатність діяти в ситуації невизначеності, толерантність до непередбачуваності, тоді як негативним виміром схильності до ризику є надмірна потреба в гострих емоційних відчуттях, імпульсивність, ірраціональність та безвідповідальність.

Таким чином, можемо констатувати, що готовність до ризику як ознака особистісної безпеки визначає поведінково-регуляційний компонент соціальної зрілості особистості, який відображує її толерантність до потенційних небезпек, а саме здатність сприймати їх як виклик та поштовх для саморозвитку і змін, що суттєвим чином оптимізує набуття психологічної безпеки в динамічно мінливих умовах сучасного соціуму.

Теоретична експлікація проблеми відображена у теоретичній моделі структурної організації соціальної зрілості особистості (рис. 2.1).

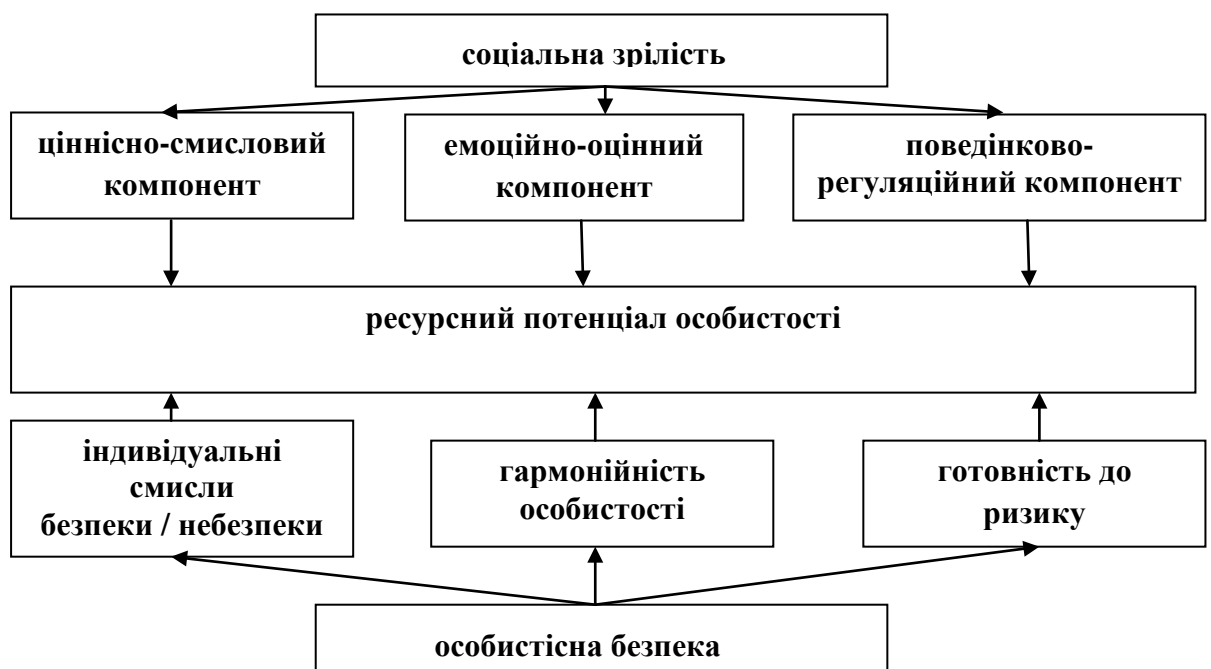

Рис. 2.1. Теоретична модель структурної організації соціальної зрілості особистості

Важливим моментом у запропонованій теоретичній моделі є визначення центру взаємодії соціальної зрілості та особистісної безпеки – *ресурсного потенціалу особистості*, який об'єднує багатогранність «злиття» зазначених психічних явищ у соціальному житті людини.

Загалом Д. Леонтьєв використовує поняття «особистісний потенціал» для позначення власне «особистісного в особистості», відмічаючи, що особистісний потенціал прямо не пов'язаний з інтелектуальним розвитком, з глибиною і змістовністю внутрішнього світу, творчим потенціалом. Особистісний потенціал – це не стільки базові особистісні риси чи установки, скільки особливості системної організації особистості в цілому, складна її архітектоніка, заснована на складній системі опосередкування. Особистісний потенціал – це «інтегральна характеристика рівня особистісної зрілості, а головним феноменом особистісної зрілості і формою прояву особистісного потенціалу є якраз феномен самодетермінації особистості» [114].

Дуже важливим для визначення ресурсного потенціалу особистості є суміжні визначення, як-от: В. Марков визначає особистісний потенціал як самокеровану систему внутрішніх ресурсів людини, що постійно відновлюються і проявляються в її діяльності, спрямованій на отримання соціально-значущих результатів [126]; Г. Бревде, Л. Габдулліна, Г. Тульчинський розглядають його як відновлюючий аспект потенціалу цілісної особистості, а соціальну адаптивність – як розширення цього потенціалу [40]; на думку Г. Зараковського психологічний потенціал індивіда можна розглядати як систему психологічних властивостей особистості, що визначають можливість успішної життєдіяльності в різних сферах життя [66].

При цьому ресурсна природа потенціалу особистості визначається тим, що необхідно людині для досягнення мети, для задоволення власних потреб і потреб суб'єктів або об'єктів зовнішнього середовища. Так до ресурсів можна віднести засоби існування, життєві цінності [33], які часто стають об'єктами обміну між людьми: гроші, інформація, статус тощо, це все те, що людина використовує, щоб задовольнити вимоги середовища і почуватися безпечно і

комфортно [250]. Також під ресурсами розуміють адаптаційну здібність психіки людини посилювати в багато разів інтенсивність своєї діяльності у порівнянні зі станом відносного покою. Це внутрішні та зовнішні змінні (психологічного, тілесного та духовного порядку), які сприяють стійкості особистості та її просуванню у розвитку [187].

Проаналізувавши загальнопсихологічні погляди на розуміння «потенціалу» і «ресурси», ми дійшли висновку, що немає єдиної точки зору і кожне визначення має свою специфіку, яка, насамперед, залежить від психічної реальності, що ним відображена, а вже потім накладається відбиток тієї теоретико-методологічної позиції, на яку спирається автор (власне кажучи, ця позиція і обирається залежно від особливостей феномену). Специфіка розгляду взаємодії соціальної зрілості та особистісної безпеки, дає усі підстави для визначення *ресурсного потенціалу особистості* як соціально-психологічної активності особистості за показниками розвитку її ціннісно-сислової сфери, емоційно-мотиваційної спрямованості та здатності адаптаційного осимислення і контролю ситуації. Ресурсний потенціал особистості визначає ціннісно-сислові координати внутрішнього життєвого світу особистості, крізь призму яких відбувається сприйняття зовнішніх впливів, що визначають її можливості щодо подолання небезпечних ситуацій, а саме здатність до перетворення оточуючого світу та самозмін з метою віднаходження особистісної цілісності та гармонії.

Запропонована теоретична модель структурної організації соціальної зрілості особистості та визначення у ній місця та психологічного змісту особистісної безпеки, є узагальненою схемою методологічної концептуалізації, яка дає змогу структурувати емпіричні дослідження із зазначеної проблематики, до яких й належить презентоване дисертаційне дослідження.

2.2. Процедурно-методичне забезпечення дослідження

З метою проведення емпіричного дослідження було розроблено програму, реалізація якої проводилася за загальноприйнятим в психології планом: етап збору первинних даних, їх переробка та інтерпретація, прийняття рішення (висновки та прогнози) [44, с. 141-143]. Програма вміщує три етапи та включала низку методик.

Перший етап (2015 р.), передбачає розробку методологічної основи дослідження: на основі попереднього знайомства з проблемою та результатів попереднього її вивчення, основна увага була зосереджена на виборі напряму дослідження, опрацюванні мети та завдань, визначенні об'єкту, предмету та методів дослідження, виборі можливих джерел інформації.

Другий етап (2016 р.) включав розробку програми, інструментарію дослідження, його організацію та проведення. Обираючи інструментарій дослідження, було використано апробовані та стандартизовані методики, які взаємодоповнюють одна одну. Дослідження проводилося на професійно-етичних принципах конфіденційності, зворотного зв'язку і добровільної участі в ньому досліджуваних.

На *третьому етапі* (2017-2018рр.) проводився аналіз, інтерпретація, тлумачення змістових і формально-логічних даних, які було отримано під час проведення емпіричного дослідження особистісної безпеки у структурі соціальної зрілості студентської молоді.

У відповідності із концепцією дисертаційного дослідження було обрано методики науково-дослідницької роботи. Їх склали такі три групи, які відповідають психологічному наповненню компонентів соціальної зрілості особистості: ціннісно-смысловий, емоційно-оцінний та регулятивно-поведінковий.

Проявом ціннісно-смыслового компоненту соціальної зрілості є визначеність життєвих цілей та результативність процесу життя. Тому для дослідження цього компоненту соціальної зрілості особистості використано

тест «Смисложиттєві орієнтації» (СЖО) Д. Леонтєва [116], який є адаптованим варіантом тесту «Цілі у житті» Д. Крамбо та Л. Махоліка, розробленого на основі теорії прагнення до життєвого сенсу В. Франкла. Саме у цьому тесті було емпірично валідизовано положення цієї теорії стосовно екзистенційного вакууму та ноогенних неврозів. Основою теоретичних поглядів В. Франкла є думка про те, що екзистенційна фрустрація, яка виникає в результаті невдачі людини у пошуку сенсу свого життя, тобто, стан екзистенційного вакууму є причиною виникнення ноогенних неврозів, які є особливим типом невротичних розладів.

Таким чином, автори методики «Ціль у житті» Д. Крамбо та Л. Махолік вважали головним діагностичним критерієм даного тесту переживання індивідом значущості свого життя, тобто, ступінь «екзистенційного вакууму». Валідність тесту було підтверджено через кореляцію його результатів з опитувальником, який було сконструйовано авторами тесту на базі питань з клінічного інтерв'ю, що використовував В. Франкл в своїй практиці в процесі визначення сенсу життя та подолання екзистенційного вакууму.

Російськомовний варіант тесту «Смисложиттєві орієнтації» було розроблено та адаптовано Д. Леонтєвим, яким було модифіковано та спрощено деякі формулювання тесту. Тест складається з загального показника осмисленості життя та 5-ти субшкал, які можна поділити на дві окремі групи. До першої групи входять власне смисложиттєві орієнтації: цілі у житті, насиченість життя та задоволеність самореалізацією. Ці три категорії життєвих орієнтацій, які складають відповідно 3 шкали тесту співвідносяться з метою (майбутнім), процесом (теперішнім) та результатом (минулим). Другу групу складають шкали, що характеризують внутрішній локус контролю, з яким тісно пов'язана осмисленість життя, причому одна з них характеризує загальне світоглядне переконання у тому, що контроль можливий, а інша відображує віру у власну здатність здійснювати такий контроль.

Інтерпретація субшкал тесту:

Шкала «мета в житті». Значення за цією шкалою відображують цілеспрямованість життя людини, завдяки наявності в ньому визначених цілей, які надають йому змістовності та сенсу. Низькі значення засвідчують присутність у житті певної хаотичності та імпульсивності. В той самий час, наявність високих показників може засвідчувати й наявність планів, що не мають реального підкріплення у житті та не відображують готовність людини діяти щодо їх втілення. Для отримання більш точної інформації слід також проаналізувати показники за іншими шкалами тесту.

Шкала «процес життя або інтерес і емоційна насиченість життя». Значення за цією шкалою відображують ступінь емоційної насиченості життєвого процесу, його цікавості для людини. Високі бали засвідчують наявність гедоністичних настанов, отже, прагнення людини отримувати задоволення «тут і тепер». Низькі результати, навпаки, вказують на незадоволеність людини перебігом життя та переважну орієнтацію на майбутні цілі або колишні спогади.

Шкала «результативність життя або задоволеність самореалізацією». Результати за даною шкалою відображують оцінку людиною продуктивності свого життя, його результативності та значущості. Низькі бали свідчать про незадоволеність даним проміжком життя, тоді як високі бали за даною шкалою у поєднанні з низькими за іншими часто спостерігаються у людей похилого віку, які живуть більше спогадами про минуле, ніж теперішнім моментом.

Шкала «локус контролю-«Я» (Я – господар життя)». Високі значення за даною шкалою засвідчують впевненість людини у своїй здатності керувати подіями власного життя та здійснювати свій життєвий задум. Низькі результати відображують невпевненість людини у своїх можливостях реалізувати власні життєві плани.

Шкала «локус контролю-життя або керованість життям». Високі бали свідчать про загальну переконаність у тому, що людина здатна керувати

подіями свого життя. Низькі бали відображують схильність до фаталізму, переконаність у домінуючому впливі оточення, яке переважним чином визначає перебіг життя людини.

Таким чином, тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) складається із загального показника осмисленості життя, а також п'яти субшкал, що відображують цілеспрямованість, емоційну насиченість і результативність життя та два аспекти локусу контролю.

Психологічний зміст особистісної безпеки у ціннісно-смысловому компоненті соціальної зрілості вивчався за допомогою *опитувальника «Оцінка задоволеності потреби у безпеці» О. Зотової*, який дав змогу визначити ступінь задоволеності потреби у безпеці за різними життєвими сферами, що опосередковано відображує пріоритетну значущість потреби у безпеці в координатах індивідуальних життєвих смислів особистості.

Так, важливим чинником, що впливає на ступінь задоволеності потреби у безпеці є також загальний рівень толерантності особистості до небезпеки і непередбачуваності, що й зумовлює особливості її ставлення до небезпечної ситуації, яка може бути сприйнятою як загроза, або як виклик, що спонукає до розвитку та позитивних змін. В залежності від структури індивідуальних смислів особистості пріоритетним для неї є значущість відчуття безпеки за тією або іншою життєвою сферою, що також зумовлено ступенем її толерантності до небезпечних ситуацій та явищ, які можуть бути як певними стресовими чинниками, так і мотиваторами для дій та змін.

Пріоритетна значущість потреби у безпеці за різними життєвими сферами та, відповідно, ступінь її задоволеності формуються в контексті індивідуальної структури життєвих смислів особистості, що, відповідним чином кодують навколишню дійсність, розташовуючи її елементи у суб'єктивному вимірі континууму безпечності / небезпечності.

Так, потреба особистості у безпеці стосується як соціально-побутової, так і професійної та особистісно-інтимної сфери особистості та передбачає відповідні проєкції «безпечності» за кожною із життєвих сфер. А саме, у

сфері професійного життя безпека часто ототожнюється із стабільністю матеріальних надходжень, а у сфері сімейного або особистого життя уособленням безпеки є задоволеність потреби у коханні та прийнятті з боку близької людини. В сфері суспільного життя безпека сприймається як захищеність від загроз соціально-політичного характеру та стихійних явищ, що передбачає впевненість людини у спроможності держави створити умови для безпечного життя та діяльності, забезпечити дотримання закону та ін.

Визначення ступеню задоволеності потреби у безпеці проводиться за шкалами: потреба у стабільності; потреба у законі та порядку; потреба у передбачуваності подій; потреба у надійній роботі зі стабільним доходом; потреба бути коханим та бажаним; потреба бути захищеним від небезпек оточуючого світу; потреба бути захищеним від реальних надзвичайних обставин (війна, стихійні явища та ін.).

Досліджуванним пропонується оцінити ступінь задоволеності потреби у безпеці за п'ятибальною шкалою, де: +2 – потреба задоволена максимально; +1 – потреба задоволена більшою мірою; 0 – середній рівень задоволеності потреби; -1 – потреба задоволена незначним чином; -2 – потреба зовсім не задоволена.

Отримані бали підсумовуються із врахуванням знаку. Отримана сума відображує рівень задоволеності потреби в безпеці: від -9 до -14 – потреба у безпеці не задоволена повністю; від -8 до -3 – потреба в безпеці незадоволена; від -2 до +2 – потреба в безпеці задоволена частково; від +3 до +8 – потреба в безпеці задоволена; від +9 до +14 – потреба в безпеці задоволена великою мірою.

Отже, за допомогою даного опитувальника є можливим визначити ступінь задоволеності потреби у безпеці, зокрема, його диференціацію за різними життєвими сферами, що утворює ціннісно-смысловий компонент психологічної безпеки особистості [72].

Емоційно-оцінний компонент соціальної зрілості вміщує такі складові як самоповага, аутосимпатія та саморозуміння. Тому для дослідження цього

компоненту соціальної зрілості особистості було використано *тест-опитувальник «Самоставлення»*, побудований відповідно до розробленої В. Століним ієрархічної моделі структури самоставлення. Самоставлення, у даному контексті розглядається як стійке почуття на адресу власного «Я», що охоплює декілька вимірів, які відрізняються як за емоційною модальністю, так і за семантичним змістом відповідного ставлення до себе.

Дана версія опитувальника дає змогу визначити три рівні самоставлення, що відрізняються за ступенем узагальненості, а саме: глобальне самоставлення; самоставлення диференційоване на самоповагу, аутосимпатію, самоінтерес та очікування ставлення інших; готовність до конкретних дій по відношенню до свого «Я».

Опитувальник складається з п'яти основних шкал: шкала S – інтегральне відчуття «за» або «проти» власного «Я»; шкала I – самоповага; шкала II – аутосимпатія; шкала III – очікування ставлення інших; шкала IV – самоінтерес.

Опитувальник складається також з 7 додаткових шкал, що вимірюють вираженість настанов на ті або інші дії по відношенню до власного «Я» (дві з них дублюють основні шкали): шкала самовпевненості, шкала очікування ставлення інших, шкала самоприйняття, шкала самокерування, шкала самозвинувачення, шкала самоінтересу та шкала саморозуміння.

Інтерпретація шкал тесту:

Шкала S відображує глобальне самоставлення, а саме внутрішнє недиференційоване відчуття «за» і «проти» власного «Я».

Шкала самоповаги відображає оцінку себе у порівнянні з певними соціально значущими критеріями, нормами та еталонами. Високі значення за цією шкалою відображують високу оцінку себе, самовпевненість та відсутність внутрішньої напруженості. Низькі значення за цією шкалою свідчать про незадоволеність собою та своїми можливостями, наявність певних сумнівів щодо власної здатності викликати повагу інших людей.

Шкала аутосимпатії відображає відчуття цінності власної особистості, що зумовлює прогностичну оцінку цінності власного «Я для інших. Ця шкала відображає емоційну оцінку себе за внутрішніми критеріями духовності, багатства внутрішнього світу та здатності викликати в інших людях глибокі почуття. Високі значення за даною шкалою свідчать про любов до себе, зацікавленість у власному «Я» та відчуття цінності власної особистості. Низькі значення за даною шкалою відображують сумнів у цінності власної особистості, відстороненість та байдужість до свого «Я», втрату інтересу до свого внутрішнього світу.

Шкала очікування ставлення інших відображає уявлення досліджуваних, щодо ставлення до них з боку інших людей. Високі значення за даною шкалою свідчать про впевненість досліджуваних у тому, що вони здатні викликати у інших людей повагу, симпатію, схвалення та розуміння. Високі значення за цією шкалою супроводжуються емоційною відкритістю, контактністю та низькою схильністю до асоціальної поведінки. Низькі значення за даною шкалою відображають налаштованість досліджуваних на негативне ставлення до них з боку оточуючих, що супроводжується низькою контактністю, замкненістю та відстороненістю від зовнішнього світу.

Шкала самоінтересу відображає ступінь близькості людини до самої себе, а саме інтерес до власних думок та почуттів. Високі значення за цією шкалою свідчать про зацікавленість досліджуваних у власному «Я», що супроводжується розумінням власних думок та почуттів, а також прагненням до самопізнання та саморозвитку. Низькі значення за цією шкалою відображають байдужість та відстороненість досліджуваних від свого внутрішнього світу, низьке розуміння власних думок та почуттів, відсутність мотивації до саморозвитку.

Шкала впевненості в собі відображає ставлення особистості до себе в контексті відповідності усталеним ідеалам та еталонам. Високі показники за цією шкалою свідчать про ставлення до себе як до впевненої, самостійної, вольової й надійної людини та відображують відчуття сили власного «Я».

Зокрема, високі значення за цією шкалою супроводжуються вираженою соціальною сміливістю та адаптованістю, внутрішнім локусом контролю, а також відсутністю внутрішньої напруженості та схильності до депресивних розладів. Низькі значення за цією шкалою засвідчують невисоку оцінку власних здібностей та можливостей, що негативним чином впливає на очікуване ставлення до себе з боку оточуючих.

Шкала самоприйняття відображає відчуття симпатії до самого себе та прийняття себе таким яким «я» є, незважаючи на певні недоліки, схвалення власних планів та намірів. Самоприйняття співвідноситься з низьким рівнем інтернальності, що зумовлено тим, що екстернали, які більше пояснюють власні успіхи або невдачі дією зовнішніх чинників, більше схильні до прийняття в собі негативних особистісних рис, які вони не пов'язують з проявами власної особистісної сутності. Високі значення за цією шкалою відображають дружнє ставлення до себе, відчуття згоди з самим собою, схвалення своїх планів та бажань, емоційне безумовне прийняття себе таким який «я» є, незважаючи на певні недоліки. Низькі значення за цією шкалою засвідчують недостатній рівень самоприйняття, що є важливим симптомом дезадаптації.

Шкала самокерування відображає уявлення досліджуваних про те, що основним джерелом активності та результатів діяльності є сама особистість. Високі бали за цією шкалою засвідчують те, що людина відчуває власне «Я», як внутрішній стрижень, що інтегрує та організує її особистість, діяльність та спілкування, отже, вважає себе володарем власної долі та здатна ефективно керувати власною діяльністю й емоційними переживаннями, послідовно вибудовуючи систему цілей та прагнень. Низькі значення за цією шкалою відображають віру людини у підпорядкованість зовнішнім обставинам та засвідчують погану саморегуляцію і наявність екстернального локусу контролю.

Шкала самозвинувачення відображає схильність людини до звинувачення себе у можливих невдачах та негараздах. Високі результати

свідчать про негативні емоції по відношенню до власного «Я» та схильність звинувачувати себе у власних невдачах, а також про наявність стійких афективних комплексів, що супроводжується тривожністю та підвищеною увагою до внутрішніх переживань, особливо негативних. Схильність до самозвинувачення не залежить від локусу контролю, людина схильна звинувачувати себе незалежно від того, вважає вона винною себе або обставини. Низькі значення за цією шкалою засвідчують несхильність досліджуваних до звинувачення себе у можливих невдачах та прийняття власних помилок та недоліків.

Шкала саморозуміння відображає ступінь усвідомлюваності власного «Я», а саме ступінь проникнення в себе та міру відкритості / закритості у самоствавленні. Високі значення за цією шкалою свідчать про глибоку усвідомлюваність власного «Я», здатність не приховувати від себе своїх емоцій, думок та почуттів, внутрішню відкритість. Низькі значення за цією шкалою відображають нездатність особистості до усвідомлення важливої інформації про себе, внутрішню закритість та конфліктність [146].

Психологічний зміст особистісної безпеки в складі емоційно-оцінного компоненту соціальної зрілості особистості вивчався за допомогою *опитувальника «Інтегральна гармонійність особистості» О. Моткова*. В контексті даного дослідження гармонійність особистості розглядається як оптимальність різних особистісних параметрів, а саме спрямованості особистості, її структури, функціонування, особистісних станів та особливостей розвитку. Зокрема, особистісна гармонійність передбачає низький рівень внутрішньої конфліктності, високий рівень внутрішньоособистісної інтегрованості, оптимальне співвідношення самооцінки та рівня домагань, розвинуту здатність до емоційної саморегуляції, що супроводжується високим рівнем самоприйняття і автономності, а також відчуття впевненості в собі та здатність переживати суб'єктивне психологічне благополуччя. Це створює умови для продуктивної життєвої самореалізації, а саме реалізації життєвих цілей та планів, що також

супроводжується здатністю до самомотивації і саморозвитку та веде до задоволеності власними досягненнями і життєвим процесом в цілому.

Дана методика складається з 12-ти шкал та інтегрального показника гармонійності особистості, що узагальнює в собі окремі характеристики гармонійності, визначені за допомогою шкал тесту:

Цінності особистісної гармонії. Високі показники за цією шкалою відображують прагнення досліджуваних стати більше гармонійними - більш врівноваженими, розумними, з розвинутим почуттям міри, цілісними, що проявляється через бажання розвивати різні якості своєї особистості, налаштованість жити повним життям, широке коло різноманітних інтересів, відчуття єдності особистості зі своїм тілом і природою та згоди з собою і людьми. Низькі показники за цією шкалою відображуються через незначну вираженість даних цінностей, а саме досліджувані не прагнуть до особистісної гармонії, задовольняються досить вузьким колом інтересів та усталеним характером стосунків з людьми і оточуючим світом.

Духовні цінності. Високі показники за цією шкалою свідчать про наявність у досліджуваних розвинутого морального ставлення до інших людей та природи, виражених естетичних якостей та переживань, творчих здібностей, прагнення до побудови обґрунтованої та реалістичної картини світу, розуміння його сутності та прийняття його різноманіття. Низькі показники за цією шкалою відображують низький рівень розвитку моральних, естетичних та пізнавальних цінностей, незначне прагнення до їх розвитку та пізнання побудови світу; переважання матеріальних та утилітарних цінностей.

Образ життя (оптимальність). Високі показники за цією шкалою відображають оптимальність образу життя досліджуваних, а саме оптимальне поєднання протилежних та різноманітних боків життя: розумової та фізичної діяльності, спілкування та усамітнення, творчості та рутини, спілкування з людьми та взаємодії з природою та ін. Низькі показники за цією шкалою відображують незначну кількість функціонально важливих для

повноцінного життя видів занять, а саме низьку представленість фізичних занять, спілкування з природою, з протилежною статтю, творчості та ін.

Саморегуляція емоцій. Високі показники за цією шкалою відображують розвинуту здатність до контролю та управління емоціями у звичних та стресових ситуаціях, здатність до вольових зусиль в процесі реалізації цілей та планів, можливість зберігати ясність розуму та спокій у більшості конфліктних ситуацій. Досліджувані з високими показниками за даною шкалою здатні знаходити причини власних помилок та поганого настрою і виправляти їх, розумно оцінюють можливість задоволення власних бажань та обмежують їх у випадку неможливості їх одномоментного здійснення, проявляють зібраність та зосередженість у справах, розумно планують власний час та діяльність з урахуванням реальних умов та свого потенціалу, у важких ситуаціях проявляють життєстійкість та зберігають впевненість і цілеспрямований пошук розумного виходу. Низькі показники за даною шкалою відображують слабку вираженість здатності до саморегуляції емоцій та дій, а також низький рівень вольових здібностей особистості, раціональності організації поведінки та життєстійкості.

Конструктивність спілкування. Високі бали за цією шкалою відображують спроможність досліджуваних культурно та прийнятно для інших людей висловлювати власні негативні емоції, а також здатність уважно слухати співбесідника, проявляти гнучкість у суперечливих ситуаціях, відшукуючи аргументи для рішення конфлікту шляхом співробітництва або компромісу. Досліджувані, які мають високі бали за цією шкалою виконують обіцянки та ділові угоди, мають хороших друзів, вірять у позитивне ставлення до них більшості людей, щирі та безпосередні у спілкуванні. Низькі показники за даною шкалою відображують незначну вираженість здатності досліджуваних до оптимальної побудови процесу спілкування. Досліджувані з низькими показниками за даною шкалою відрізняються імпульсивністю, безвідповідальністю, авторитарністю та невмінням слухати співбесідника і відверто висловлювати власну думку.

Самогармонізація особистості. Високі показники за цією шкалою засвідчують здатність досліджуваних гнучко керувати власними емоціями і діями, зберігати витримку й спокій у стресових ситуаціях та створювати позитивні настанови на майбутнє. Досліджувані, які мають високі показники за цією шкалою відрізняються вищим рівнем доброзичливості, врівноваженості, терплячості до інших, схильністю до саморозвитку фізичних, моральних та вольових якостей, прагненням до позбавлення від шкідливих звичок та створення позитивних настанов і гарного фізичного стану. Низькі показники за цією шкалою засвідчують відсутність прагнення до саморозвитку й самовдосконалення та набуття особистісної гармонії.

Помірність сили бажань та досягнень. Високі показники за цією шкалою відображують почуття міри досліджуваних у своїх бажаннях та очікуваннях, відповідно до реалістичної оцінки життєвої ситуації, помірність рис та проявів темпераменту і характеру, прагнення до достатньо складних але не максимально можливих досягнень. Низькі показники за цією шкалою відображують слабо розвинене почуття міри, наявність значних акцентуацій характеру, прагнення до максимальних успіхів у своїй діяльності.

Самостійність. Високі показники за цією шкалою притаманні досліджуваним, які спираються переважним чином на свій розум та можливості, а не на інших людей, шукають причини різних явищ та подій самостійно, без допомоги інших та посилення на авторитети. Досліджувані, які мають високі показники за цією шкалою вважають себе творцями власного життя та своєї особистості, проявляють самодостатність при прийнятті більшості рішень та беруть на себе відповідальність за успіхи або невдачі. Низькі показники за цією шкалою свідчать про виражену залежність від інших людей або випадку, невіру в себе, звичку спиратись на інших людей та перекладати відповідальність за свої дії на зовнішні обставини.

Задоволеність життям та стосунками з людьми. Високі показники за цією шкалою засвідчують задоволеність досліджуваних стосунками у сім'ї, з друзями, з колегами, а також задоволеність життям в цілому. Досліджувані,

які мають високі показники за цією шкалою приймають себе такими, якими вони є, не відчують в собі великих внутрішніх суперечностей, мають сильні бажання та оптимістичне налаштування щодо їх здійснення, люблять життя в усіх його проявах. Низькі показники за цією шкалою засвідчують невдоволення досліджуваних собою, своєю самореалізацією, матеріальним становищем та роботою, тобто, незадоволеність процесом життя в цілому. Низькі бали за цією шкалою відображують негармонійні стосунки з людьми за будь-якими важливими сферами життя, а також переважає песимізму та субдепресивних настроїв.

Життєве самовизначення. Високі показники за цією шкалою засвідчують наявність у досліджуваних чіткого розуміння свого життєвого призначення, визначеність життєвих завдань та довгострокових планів щодо їх реалізації на найближчі декілька років. Високі показники за цією шкалою мають досліджувані для яких сім'я є не менш важливою ніж кар'єра, які мають стійкі життєві цінності та віддалені цілі і чітке уявлення про своє майбутнє. Низькі показники за цією шкалою спостерігаються у досліджуваних, які не усвідомлюють свого призначення у житті, особливостей своєї індивідуальності, не мають визначених ідеалів, віддалених життєвих планів та стійких цінностей.

Життєва самореалізація. Високі показники за цією шкалою спостерігаються у досліджуваних, які задоволені рівнем своїх успіхів та досягнень за різними сферами життя, систематично і часто успішно реалізують власні життєві цілі та плани, в результаті здійснення яких можуть створюватись нові творчі образи та продукти діяльності. Низькі показники притаманні досліджуваним, які мають недостатню мотивацію досягнення та підвищену критичність до своїх успіхів, а також слабку волюву саморегуляцію та невизначеність свого життєвого призначення й цілей.

Позитивність самооцінки. Високі показники за цією шкалою спостерігаються у досліджуваних, які мають позитивне уявлення про себе, вірять у здійснення свого призначення та реалізацію своїх здібностей, чітко

та впевнено висловлюють свої думки. Досліджувані з високими показниками за цією шкалою оптимістичні і життєрадісні, вважають себе чуйними й цікавими людьми та відчують себе достатньою гармонійними – внутрішньо добре збалансованими, перебуваючи у згоді з навколишнім світом. Низькі показники за цією шкалою зустрічаються у досліджуваних з вираженим відчуттям безпорадності, безхарактерності та невіри у свої сили і можливість розвитку. Досліджувані, які мають низькі показники відрізняються посередністю успіхів у важливих для них заняттях, схильні до песимістичних настроїв та апатії, не вміють знаходити спільну мову з іншими людьми.

Інтегральна гармонійність особистості – показник, що узагальнює в собі всі вищеописані окремі характеристики гармонійності особистості. Високі показники за шкалою інтегральної гармонійності свідчать про оптимальність вираженості більшості її показників. Досліджуваних з високими показниками за цією шкалою можна вважати цілком гармонійними особистостями. Безумовно можливим є присутність окремих дисгармонійних рис, але переважна кількість гармонійних проявів стимулює досліджуваних до розвитку та вдосконалення, що робить їх життя більш цікавим, більш внутрішньо та зовнішньо узгодженим та насиченим. Низькі показники за цією шкалою відображують низький рівень розвитку духовних цінностей, неоптимальну організацію образу життя, недостатньо розвинуту саморегуляцію емоцій та дій, низьку самооцінку, невіру в себе і свої можливості, а також ймовірність здійснення власних життєвих планів. Досліджувані, які мають низькі показники за цією шкалою не налаштовані докладати зусилля щодо гармонізації власної особистості та схильні до переживання депресивних станів і втрати інтересу до життя [137, с. 117-135].

Поведінково-регулятивний компонент соціальної зрілості представлений через соціально-комунікативну компетентність особистості та рівень її соціальної відповідальності. Тому для дослідження цього компоненту соціальної зрілості особистості було використано *тест «Соціально-комунікативна компетентність» Н. Протасової та*

опитувальник «Діагностика особистісного симптомокомплексу відповідальності» (ОДОСВ) І. Кочаряна.

Соціальна відповідальність є важливою складовою соціальної зрілості особистості, основу якої складає система відповідних життєвих смислів та ціннісних настанов. Соціальна відповідальність особистості є складним особистісним утворенням, що охоплює в собі як ціннісно-мотиваційні, так і практично-діяльнісні компоненти, які в своїй сукупності забезпечують регуляцію поведінки особистості, збереження її цілісності з метою продуктивної діяльності та саморозвитку.

Метою тесту є визначення п'яти типологічних варіантів відповідальності. В процесі створення тесту було використано батарею діагностичних методик: модифікований тест 8-ми потягів Л. Сонді, методика діагностики рівня суб'єктивного контролю УСК (Є. Бажин та співавт.), багатофакторний особистісний опитувальник 16 PF Кеттелла (форма С) та стандартизоване інтерв'ю «компоненти відповідальності».

Методика складається з п'яти шкал, що діагностують рівень вираженості відповідного типу відповідальності. Отже, ця методика діагностує 5-ть типологічних варіантів відповідальності: принциповість, самоствердження, нормативність, етичність та самопожертва.

Інтерпретація шкал опитувальника:

Характеристика особистості з *«принциповим»* типом відповідальності: досліджувані, які мають даний тип відповідальності, вважають що більшість важливих подій у їх житті була результатом їх власних дій, якими вони можуть керувати, отже, відчувають свою відповідальність за ці події та за перебіг життя в цілому; цей тип досліджуваних характеризується тим, що вони є законом самі для себе, тобто, проявляють відповідальність тому, що вважають це правильним відповідно до їх власних принципів. При цьому такі особистості часто стають заручниками власних переконань, які можуть іноді розходитись з моральними нормами та логікою здорового глузду; досліджувані з даним типом відповідальності педантичні, принципові та

схильні до накопичення негативних емоцій з можливим їх проявом у вигляді люті та гніву; вони прагнуть до постійних пошуків істини, при цьому нечутливі до думки про себе та не здатні до рефлексії, а схильність до самопожертви у даного типу досліджуваних може проявлятися через стоїчний образ життя, коли людина відрікається від реалізації своїх потреб та живе лише ідеєю, пояснюючи це турботою про дітей і батьків та людство в цілому.

Характеристика особистості з відповідальністю за *типом «самоствердження»*: досліджувані з даним типом відповідальності вважають, що більшість важливих подій в їх житті були результатом їх власних дій; такі люди намагаються уникнути конфронтації з оточенням та надмірної відповідальності й прийняття складних рішень, потребують визнання і прагнуть до самоствердження; вони не люблять проявляти ініціативу та брати на себе відповідальність але часом вимушені виконувати певні зобов'язання, що не звільняє їх від відчуття провини та неприйняття; досліджувані з даним типом відповідальності відрізняються невисоким рівнем внутрішньої свободи через надмірну потребу у прийнятті з боку оточуючих; також зумовленість відповідальності переважним чином зовнішніми факторами веде до зниження самоконтролю та підвищення внутрішньої напруги, що може супроводжуватись недисциплінованістю та недотриманням правил.

Характеристика особистості з *«нормативним» типом відповідальності*: досліджувані, що мають даний тип відповідальності тривожні, схильні до самоаналізу та песимістичні; структура особистості досліджуваних даної групи відрізняється надмірною вираженістю Супер-Его, що домінує над іншими особистісними структурами та зумовлює підвищене почуття страху порушити інтроеційовані заборони; цьому типу досліджуваних притаманне прагнення до суворого дотримання встановлених норм, принципів, традицій, а також сумніви у нових ідеях та заперечення необхідності змін; «нормативна» особистість схильна посідати пасивно-страждальну позицію та

потребує надмірної уваги, проявом чого є прагнення до отримання певного соціального статусу, що передусім передбачає наявність підпорядкованої аудиторії або спільноти; «нормативна» відповідальність передбачає дотримання багатьох правил поведінки, які переважним чином співпадають з соціальними нормами, що може трактуватися як соціально-відповідальний тип поведінки.

Характеристика особистості з відповідальністю за *«етичним» типом*: досліджувані, що мають високий рівень відповідальності за етичним типом є високоморальними, відповідально підходять до будь якого типу діяльності; вони усвідомлюють значущість своїх вчинків не тільки для себе але й для інших людей; досліджувані даного типу часто проявляють відповідальність через бажання зробити щось корисне для інших людей; діяльність досліджуваних з цим типом відповідальності контролюється тільки їх бажаннями, що узгоджуються з їх уявленнями щодо етики та моралі.

Характеристика особистості з відповідальністю за *типом «самопожертви»*: досліджувані з даним типом відповідальності прагнуть довести свою надійність та не хочуть щоб їх контролювали, тому схильні до діяльності, пов'язаної з допомогою іншим й турботою про них (наприклад, це може бути пов'язано з контролем життя та діяльності членів власної родини або посередництвом між двома особами, що перебувають в ситуації ворожнечі та суперечки); при цьому досліджувані даного типу навіть не усвідомлюють те, що важливою мотивацією їх діяльності є прагнення змусити інших відчувати свою залежність від них; так, іноді вони навмисне проявляють турботу про членів своєї родини для того, щоб вони пересвідчилися, що не зможуть обійтись без сторонньої допомоги; досліджувані з даним типом відповідальності переживають відчуття приниження через те, що їх діяльність була використана з боку інших та не оцінена належним чином; при цьому, в процесі допомоги іншим, людина з даним типом відповідальності прагне до створення для себе якомога більше обмежень та обов'язків; єдиним шляхом для реалізації амбіцій людини, що

схильна до самопожертви є досягнення інших, тоді як свою роль у цьому вона вважає незначущою та малопомітною [101, с. 181-186].

Тест «Соціально-комунікативна компетентність» Г. Протасової спрямований на діагностику соціально-комунікативної компетентності особистості, а саме особливостей організації знань відносно системи суспільних стосунків, соціуму та міжособистісної взаємодії.

Тест складається з наступних 6-ти шкал: соціально-комунікативна незграбність (СКН), нетерпимість до невизначеності (НН), надмірний потяг до конформності (К), підвищене прагнення до статусного росту (ПСР), орієнтація на уникнення невдач (УН), фрустраційна нетолерантність (ФН).

Інтерпретація шкал тесту:

Соціально-комунікативна незграбність (СКН). Високі значення притаманні людині, яка відчуває труднощі в спілкуванні. Їй не вистачає винахідливості, вона замкнена, замріяна, боязка, мовчазна, негнучка, часто ніяковіє. Високі бали за даною шкалою відображують замкненість, відстороненість, невпевненість у своїй здатності бути цікавим для партнера по спілкуванню, невміння розгортати розмову, а також тенденцію до самотності. Низька вираженість соціально-комунікативної адаптивності може бути пов'язана з індивідуально-психологічними особливостями особистості, зокрема, особистісна інтровертованість утруднює зовнішні комунікації так само, як низька самооцінка або вузький рівень інтересів та недолік знань і вмінь щодо психологічних технік спілкування. Низькі бали за даною шкалою свідчать про комунікабельність, відкритість, гнучкість, схильність до активної взаємодії з великою кількістю людей, привабливість для оточуючих та друзів. Також низькі бали за цією шкалою відображують пластичність та гнучкість у спілкуванні, вміння взаємодіяти з різними людьми й проявляти власні комунікативні здібності, легко пристосовуватись до мінливих обставин і змінюватись самому, оцінювати події й обставини, що змінилися та знаходити нову роль і позицію.

Нетерпимість до невизначеності (НН). Високі значення свідчать про надмірну схильність людини до упорядкованості та структурованості всього, що відбувається, неприйняття нею ситуацій невизначеності та упереджене ставлення до несподіванок. Таким людям притаманні довгі вагання в ситуації вибору, який часто дається їм досить важко, найчастіше вони віддають перевагу чітко визначеним ситуаціям із мінімумом невизначеності, яка може навіть лякати, викликаючи панічне занепокоєння щодо подальшого розгортання подій. Високі значення за цією шкалою відображують нетерпимість до невизначеності, а саме прагнення слідувати чітким ustalеним поглядам на світ, однозначність сприйняття та побоювання невизначеності, інновацій і змін у будь-яких сферах життєдіяльності.

Тобто, високі показники за цією шкалою свідчать про нездатність людини пристосовуватись до мінливих умов життя та ефективно діяти в ситуації невизначеності. Низькі значення притаманні людині, яка легко ставиться до ситуації невизначеності, процесом цікавиться більше ніж результатом, любить несподіванки, сюрпризи, легко змінює свою думку.

Надмірний потяг до конформності (К). Високі значення за цією шкалою відображують надмірну залежність від думки оточуючих, навіть у випадку внутрішньої незгоди людина завжди буде дотримуватись поглядів більшості. Низькі показники за цією шкалою свідчать про незалежність і сміливість у поглядах та вчинках, здатність відстоювати свою думку, незважаючи на можливі заперечення з боку оточуючих, високий рівень автономності та самостійності.

Підвищене прагнення до статусного росту (ПСР). Високі значення за цією шкалою відображують наявність в людини завищеної самооцінки, зверхності, домінантності, надмірної зосередженості на кар'єрі, амбіційності та ін. Низькі показники засвідчують наявність адекватної самооцінки, природності, реалістичності домагань.

Орієнтація на уникнення невдач (УН). Високі показники за цією шкалою відображують невпевненість в собі, тенденцію до уникнення

труднощів та ризикованих дій, а також відчуття недовіри до людей, песимізм та підвищену тривожність. Високі значення свідчать про песимізм, недовіру, страх труднощів, відсутність самостійності, розчарованість та скептицизм. Низькі показники засвідчують вираження мотивації досягнення успіху, активність, здатність до конструктивного вирішення складних ситуацій та подолання труднощів. Низькі значення відображають життєлюбність, віру в себе та свої можливості, захопленість процесом діяльності, готовність до ризику, що часто притаманно творчим особистостям.

Фрустраційна нетолерантність (ФН). Високі значення за цією шкалою свідчать про низький рівень здатності до саморегуляції та подолання складних ситуацій, високу імпульсивність і образливість, емоційну вразливість та надмірну чутливість до невдач. Високі значення відображають низький рівень самоконтролю, нестриманість, збудливість та невміння ефективно долати стресові ситуації. Низькі значення свідчать про здатність до адекватного реагування на труднощі та перешкоди. Низькі значення відображають емоційну стабільність, високий рівень саморегуляції емоційних станів, вміння керувати собою у стресових ситуаціях [176, с. 248-254].

Психологічний зміст особистісної безпеки в складі поведінково-регулятивного компоненту соціальної зрілості особистості визначався за допомогою *тест-опитувальника «Дослідження схильності до ризику» А. Шмельова*, спрямований на визначення рівня схильності людини до ризику.

Аналіз схильності до ризику як риси характеру має важливе значення для психологічного прогнозування процесів ухвалення рішення в ситуаціях невизначеності, які вимагають порушення певних правил або норм. Отже, ризик розглядається як дія на удачу, в надії на щасливий результат або як дія, що відбувається в небезпечних умовах. Висока готовність до ризику супроводжується низькою мотивацією до уникнення невдач, рішучістю, але й

може свідчити про схильність людини до авантюризму. Низька схильність до ризику є проявом обачливості та бажання уникнути ймовірних небезпек.

Здатність до ризику виконує 4-и основні функції: захисна – проявом якої є раціональне ставлення до невдач; аналітична – необхідність здійснення вибору одного з можливих варіантів рішення; інноваційна – стимулювання пошуку нетрадиційних рішень проблеми; регулятивна, що має суперечливий характер та виступає у двох формах – конструктивній та деструктивній.

Отримані результати, що відображують ступінь схильності особистості до ризику можуть варіювати від 0 до 40, а саме чим вищим є показник, тим більша схильність до ризику.

Так, якщо показник схильності до ризику становить 30 і більше, то її рівень високий. Таку людину можна назвати схильною до ризику за умови, що її відповіді були досить щирими. Якщо показник у межах від 11 до 29 – то схильність до ризику середня, а якщо менший ніж 11, то рівень схильності до ризику низький, така людина не любить ризикувати, і її можна назвати обачною. Під час інтерпретації результатів варто взяти до уваги, що висока схильність до ризику свідчить не тільки про рішучість, а й може вести до авантюризму [77].

Отже, запропонований психодіагностичний комплекс спрямований на дослідження психологічної безпеки в структурі соціальної зрілості особистості дає змогу продіагностувати вираження кожного з представлених в моделі дослідження компонентів, що надасть можливість для подальшого визначення відповідних структурних взаємозв'язків в ознаках ресурсного потенціалу особистості.

2.3. Обґрунтування вибірки дослідження

Запропонована концептуальна позиція і розроблена психодіагностична програма вивчення особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості потребує обґрунтування вибірки дослідження.

Для емпіричного підтвердження сформульованих нами теоретичних положень щодо вивчення змісту особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентів і визначення правомірності використання запропонованих діагностичних засобів було проведено дослідження на студентській вибірці, що складала 200 осіб.

Дослідницька робота проводилася на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка зі студентами спеціальностей «Математика», «Мова і література польська», «Соціальна робота» і «Фізична культура», Житомирського державного технологічного університету зі студентами спеціальностей «Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології» і «Системна інженерія», Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова із залученням студентів спеціальності «Озброєння та військова техніка», та Житомирського навчального центру підготовки поліцейських за напрямками «Дільничні офіцери поліції» та «Оперуповноважені кримінальної поліції». Віковий діапазон вибірки складає від 20-ти до 25-ти років. Під час формування вибіркової сукупності було дотримано вимог до її змістовності та еквівалентності. Виконання вимог критерію змістовності вибірки досягалося шляхом підбору вибірки, що відповідала предмету дослідження та висунутим дослідницьким гіпотезам. Слідування критерію еквівалентності виражалося у нормальному розподілі емпіричних даних, отриманих з усієї вибірки.

Дослідницька увага зосереджена нами на віковій категорії юнацького віку, представники якого є студентами вишів. Основними положеннями щодо такого вибору є загальноприйняті психологічні ідеї про те, що соціальна зрілість тісно пов'язана із здатністю людини до самостійності у судженнях і вчинках, ціннісного переживання, відповідальності за себе, інших і соціальну

ситуацію в цілому, що найвиразнішим чином проявляється у юнацькому віці. Саме студентській молоді притаманні такі прояви соціальної зрілості як активність, спрямованість, глибинні смислові структури, які зумовлюють міру усвідомлення відносин юнаків із дійсністю, а отже й визначають рівень їх психологічної безпеки. З цього приводу О. Лазорко зазначає, що «питання професійної безпеки особистості по особливому актуалізується в контексті аналізу набуття професійного досвіду під час навчання, а точніше в період первинної професіоналізації, коли відбувається безпосередньо вибір професії та оволодіння нею засобом набуття конкретних професійних знань, умінь і навичок. Саме цей період професійного самовизначення є визначальним в активному пошуці можливостей розвитку та формуванні себе як повноцінного учасника суспільства» [108, с. 170-171].

Також О. Лазорко, якою вперше досліджено феномен професійної безпеки особистості, зазначає, що для повної психодіагностичної картини суб'єктно-особистісних та соціально-особистісних особливостей осіб, окрім врахування таких параметрів як сфера функціонування фахівця і його вікові характеристики, потрібно обов'язково враховувати розгляд умов праці (нормальні, особливі (емоційно-напружені)) [108]. Тому у досліджуваній вибірці були підібрані студенти соціономічних професій, спільною рисою яких є предмет їх праці – люди. З поміж базових характеристик професіографічної структури цієї діяльності виокремлюють високу напруженість праці, високу відповідальність працівника за дії та їх наслідки, залежність результатів одного фахівця від злагодженості роботи всієї системи тощо [60]. Також до групи соціономічних професій належить ряд таких, коли людині доводиться виконувати роботу не в стабільних, а в особливих та екстремальних умовах праці, коли діяльність фахівця пов'язана з епізодичною, тобто непостійною дією екстремальних факторів.

Особливі умови створюються різними факторами, зумовленими конкретними особливостями зовнішнього середовища, характером виконуваної діяльності, властивостями надходження до людини інформації.

Кожен з цих факторів чинить свій, специфічний вплив на діяльність і поведінку фахівця. Однак є й загальні закономірності, властиві для діяльності, що відбувається в особливих умовах, серед яких – виникнення психічного напруження, яке супроводжується відчуттям дискомфорту, тривоги, фрустрації. Працездатність як фактор напруженості здатен здійснювати суттєві позитивні, або, навпаки, обмежуючі впливи на динамічні показники професійної діяльності та на її кінцеву результативність.

Діяльність в екстремальних умовах ставить високі вимоги до представників професій групи ризику. Такі люди повинні вміти постійно контролювати свій стан, швидко приймати рішення, адекватно оцінювати ситуацію, а також бути готовим віддати своє життя в разі крайньої необхідності. Все це потребує значних психічних зусиль і психологічної стійкості [37].

На користь сказаного можна навести дані, що фахівці, які працюють в особливих і ризиконебезпечних умовах, володіють певними характерологічними якостями – амбіціозністю, імпульсивністю, підвищеним фоном настрою, оптимістичністю, самовпевненістю, індивідуалістичністю, оригінальністю мислення, прагненням до «гострих відчуттів» [124; 204; 226; 259 та ін.]. Також у психологічній літературі наводяться дані, що часто після участі у рятувальних операціях у військовослужбовців та цивільних працівників (зокрема лікарів-медиків) відбувається значне зростання рівня надійності, невротичного зверхконтролю, маскулінності і песимізму, що, на наш погляд, є проявом психологічної компенсації в результаті їх адаптації до особливих умов [37; 107; 213 та ін.]. І саме ці особливості й визначають загальний фон переживання внутрішньої психологічної безпеки цих фахівців. Що стосується правоохоронної діяльності, то однією з її найважливіших особливостей є ризиковий та екстремальний характер. Виконання міліціонерами щодня своєї діяльності передбачає те, що вони можуть ризикувати своїм життям і потрапляти у чергові екстремальні ситуації. Ця особливість включає в себе схильність до ризику, витривалість як на

фізичному так і на психологічному рівнях. Ситуації, які несуть у собі загрозу різноманітні, однак кожен з них можна віднести до конкретної категорії, для яких передбачається відповідна модель поведінки, яка також суворо обмежується інструкцією.

Особливості правоохоронної діяльності розкриті в дослідженні В. Мечнікова, який зазначає, що «...особливості умов проходження служби в правоохоронних органах детерміновані регламентованим розпорядком дня, екстремальністю, владним характером діяльності, високими психічними й фізичними перевантаженнями, підвищеною відповідальністю, строгою дисципліною, дисциплінарною відповідальністю. Ця діяльність характеризується інформаційною недостатністю для рішення професійних завдань, невизначеністю подій, непередбачуваністю поведінки окремих громадян, характеризується високою емоційною насиченістю, прийняттям рішень в екстремальних ситуаціях...» [132, с. 16].

Виходячи з того, що умови виконання професійної діяльності визначають рівень соціально-психологічної адаптивності фахівців, логічним буде окреслення припущення, що фахівці ризиконебезпечних професій відрізняються за параметрами переживання внутрішньої психологічної безпеки від фахівців, які працюють у звичайних умовах діяльності. Тому студентська вибірка була диференційована на дві групи: група 1 – студенти, які навчаються на спеціальностях за технічно-гуманітарним профілем (n=112); та група 2 – студенти, які належать до представників ризиконебезпечних професій (майбутні працівники органів внутрішніх справ) (n=88).

2.4. Методи статистичної обробки даних

За результатами емпіричного дослідження отримано надзвичайно великий масив числових даних, що детермінувало використання

різносторонніх методів математичної статистики для їх аналізу та узагальнення. Серед них використано:

критерій нормальності Колмогорова-Смирнова для визначення міри відповідності отриманого емпіричного розподілу даних нормальному розподілу з метою адекватного вибору подальших методів (параметричних або непараметричних) обробки результатів дослідження;

непараметричний критерій Манна-Уїтні для визначення міжгрупових відмінностей щодо характеристик соціальної зрілості та базових детермінант особистісної безпеки окремо у вибірках студентів «ризикованих» професій та студентів технічно-гуманітарного профілю;

факторний аналіз для мінімізації кількості змінних та концентрації інформації у формі невеликого масиву даних;

множинний регресійний аналіз (МРА) для встановлення взаємозв'язків між залежною змінною (результуючою) та кількома іншими змінними (вихідними) з метою встановлення найбільш прогностичних детермінант загального рівня задоволеності потреби у безпеці студентів різного професійного спрямування [140].

Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows версія 13.0.

Висновки до розділу 2

1. На основі теоретичного аналізу розроблено концептуальні засади емпіричного дослідження особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді. Системна природа розуміння взаємозв'язку соціальної зрілості та особистісної безпеки доповнена методологічними базами аксіологічного, діяльнісного, процесуального і суб'єктного підходів, зміст яких дав змогу деталізувати розуміння особистісної безпеки як складової соціальної зрілості: умовою виникнення відчуття психологічної безпеки є взаємостосунки зі світом, які відбуваються у просторі соціальної активності та можуть викликати в людини відчуття задоволення або незадоволення.

Розроблено теоретичну модель структурної організації соціальної зрілості особистості, де виокремлено такі її компоненти: *ціннісно-смісловий*, який характеризується наявністю усвідомлених і особистісно прийнятих життєвих цілей, реалізація яких визначає емоційну насиченість та результативність процесу життя, *емоційно-оцінний* передбачає наявність інтегрованого «образу Я», який супроводжується високим рівнем самоповаги, аутосимпатії та саморозуміння, що дозволяє зберігати цілісність в мінливих умовах соціального середовища та *регулятивно-поведінковий*, який забезпечує ефективність її функціонування в умовах соціальної взаємодії засобом соціальних компетенцій і соціальної відповідальності, що зумовлюють продуктивність її самореалізації у соціумі.

Особистісна безпека входить у кожен із зазначених компонентів соціальної зрілості особистості засобом ресурсної взаємодії, що «запускає» прояв особистісних властивостей людини, визначає специфіку ситуації, в якій перебуває людини та характер міжособистісної взаємодії: у складі *ціннісно-сміслового компоненту* соціальної зрілості, особистісна безпека утворює систему індивідуальних смислів особистості, які кодують явища навколишньої дійсності за ступенем їх безпечності / небезпечності; в межах *емоційно-оцінного компоненту* соціальної зрілості, зміст психологічної безпеки відображений через внутрішню гармонійність особистості, проявами якої є відчуття цілісності та інтегрованості; у складі *поведінково-регулятивного компоненту* соціальної зрілості, особистісна безпека визначає готовність до ризику, яка відображає здатність особистості до вибору в ситуації невизначеності.

Центром взаємодії соціальної зрілості та особистісної безпеки є *ресурсний потенціал особистості*, який об'єднує багатогранність «злиття» зазначених психічних явищ у соціальному житті людини і розглядається як соціально-психологічна активність особистості за показниками розвитку її ціннісно-сміслової сфери, емоційно-мотиваційної спрямованості та здатності адаптаційного осмислення і контролю ситуації.

2. Запропонована теоретична модель структурної організації соціальної зрілості особистості та визначення у ній місця та психологічного змісту особистісної безпеки, потребує застосування адекватної процедури його вимірювання. Обґрунтовано програму дослідження особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості особистості; детально описано етапи дослідження, характеристику психодіагностичного інструментарію, який використано у дослідженні; конкретизовано використання різносторонніх методів математичної статистики для аналізу та узагальнення отриманих психодіагностичних даних.

Окремо зазначено специфіку вибірки дослідження, яку склали студенти вишів, які навчаються на спеціальностях технічно-гуманітарного профілю та студенти, які належать до представників ризиконебезпечних професій (майбутні працівники органів внутрішніх справ).

У другому розділі використані літературні джерела, що знаходяться у списку використаних джерел під номерами: [1; 6; 20; 33; 37; 40; 44; 55; 60; 62; 66; 68; 72; 77; 101; 102; 107; 108; 114; 116; 117; 120; 124; 126; 129; 132; 136; 137; 140; 146; 176; 178; 187; 204; 206; 213; 226; 250; 259].

Матеріали другого розділу дисертації висвітлено в публікаціях автора: [163; 167; 168; 255].

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИКО-ДІАГНОСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ ОСОБИСТІСНОЇ БЕЗПЕКИ В СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Розділ присвячений опису емпіричних результатів дослідження психологічного змісту особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді; та обґрунтуванню специфіки і закономірностей прояву ресурсного потенціалу особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді

3.1. Діагностична констатація результатів дослідження

Теоретичний аналіз проблеми та розроблена програма емпірико-діагностичного вивчення психологічного змісту особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді, вимагає чіткої послідовності у фіксації, аналізі та інтерпретації отриманих результатів.

Математично-статистична робота з емпіричними даними передбачає, насамперед, визначення типу розподілу отриманих даних для визначення групи методів (параметричних або непараметричних), що дозволять конкретизувати наявність відмінностей між задекларованими у дослідженні характеристиками соціальної зрілості представників обох вибірок. Для цього було використано Z-критерій нормальності Колмогорова-Смирнова (додаток А). Як бачимо, значення *Asymp. Sig* Z-критерію (ймовірність того, що розподіл відповідає нормальному) для 76 % діагностичних критеріїв менше або рівне $p \leq 0,05$, що свідчить про те, що розподіл даних істотно відрізняється від нормального. Основною причиною відхилення результатів емпіричної діагностики від нормального розподілу найчастіше є особливості процедури вимірювання: шкала (шкали), що використовується може володіти нерівномірною чутливістю до характеристики, що вимірює в різних частинах

діапазону її мінливості. Окрім того, сувора відповідність даних емпіричного дослідження нормальному розподілу необхідна, в основному, під час розробки нової вимірювальної процедури або тестових шкал.

У нашому випадку, така специфіка розподілу даних вказує на те, що при подальшій обробці емпіричних матеріалів (зокрема, при порівнянні емпіричних результатів діагностики обох вибірок студентів між собою за встановленими шкалами), ми повинні використовувати непараметричні методи математичної статистики. Тому, для перевірки гіпотези про відмінність між групами респондентів – студентів «ризикованих» професій та студентів технічно-гуманітарного профілю ми застосували непараметричний критерій U Манна-Уїтні. Це часто вживаний та найбільш чутливий аналог t-критерію Ст'юдента для незалежних вибірок. Основна ідея критерію базується на представленні усіх значень обох вибірок у вигляді однієї загальної послідовності впорядкованих значень. Емпіричне значення критерію U Манна-Уїтні демонструє наскільки співпадають (перетинаються) два ряди значень показників, що вимірювалися: чим менше збігів, тим більше відрізняються ці два ряди значень. Результати застосування непараметричного критерію U Манна-Уїтні до сформованої нами матриці емпіричних даних подано у табл. Б.1 дод. Б.

Результати застосування непараметричного критерію U–Манна-Уїтні до даних методики вивчення смисложиттєвих орієнтацій Д. Леонтьєва подано у табл. 3.1.

Цікавим виявився діагностичний факт високих показників за шкалами методики у групі студентів, які належать до представників ризиконебезпечних професій, що є свідченням того, що вони є більш цілеспрямованими, емоційна насиченість їх життя сповнена прагнень жити і діяти «тут і тепер»; вони здатні до високого значущого оцінювання результатів і продуктивності своєї праці; їх розвинута впевненість у своїй здатності керувати подіями власного життя та здійснювати свій життєвий задум, відображається у загальній переконаності діяти впевнено, ініціативно і

цілеспрямовано, що загалом відображається у високому показнику загального осмислення життя.

Таблиця 3.1.

Результати обрахунку критерію U– Манна-Уїтні для показників методики вивчення смисложиттєвих орієнтацій (Д. Леонтєв)

Діагностичні показники	Група 1	Група 2	U	Z	P
	Середній ранг		Манна-Уїтні		
Мета у житті	73,90179	134,35227	1949	-7,3435	.000***
Процес життя	77,12054	130,25568	2309,5	-6,4555	.000***
Результат життя	72,41071	136,25	1782	-7,7579	.000***
Внутрішній локус контролю Я	72,47321	136,17045	1789	-7,7502	.000***
Локус контролю життя	74,81696	133,1875	2051,5	-7,0889	.000***
Загальна осмисленість життя	70,64286	138,5	1584	-8,2316	.000***

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Результати застосування непараметричного критерію U– Манна-Уїтні до даних методики вивчення само ставлення В. Століна подано у табл. 3.2.

Зафіксовані групові дані середнього рангу продемонстрували домінування в групі 2 показників високої оцінки себе, самовпевненості, відсутності внутрішньої напруженості; ці студенти більш зацікавлені у власному «Я» і відчутті цінності власної особистості; вони переконані, що здатні викликати у інших людей повагу, симпатію, схвалення та розуміння; їх зацікавленість у власному «Я», супроводжується розумінням власних думок та почуттів, а також прагненням до самопізнання та саморозвитку; у них більш виразнішою є соціальна адаптованість і внутрішній локус контролю; вони вміють не помічати власних недоліків в силу дружнього ставлення до себе і більш розвинутого відчуття згоди з самим собою та схвалення своїх планів та бажань; їх самокерування як внутрішній стрижень, інтегрує та організовує їх особистість, діяльність та спілкування, отже, вважає себе володарем власної долі та здатна ефективно керувати власною діяльністю й

емоційними переживаннями, послідовно вибудовуючи систему цілей та прагнень; почуття самозвинувачення їм не властиве, адже вони добру усвідомлюють власне «Я» і є внутрішньо відкритими.

Таблиця 3.2.

**Результати обрахунку критерію U– Манна-Уїтні для показників
методики вивчення самоствавлення (В. Столін)**

Діагностичні показники	Група 1	Група 2	U Манна- Уїтні	Z	P
	Середній ранг				
Самоповага	71,28125	137,6875	1655,5	-8,0953	.000***
Аутосимпатія	80,04018	126,53977	2636,5	-5,6775	.000***
Очікуване ставлення від інших	78,29464	128,76136	2441	-6,2049	.000***
Глибинний самоінтерес	84,66071	120,65909	3154	-4,4656	.000***
Впевненість у собі	81,05804	125,24432	2750,5	-5,4604	.000***
Ставлення інших	84,45536	120,92045	3131	-4,5580	.000***
Самоприйняття	79,16964	127,64773	2539	-6,0203	.000***
Самокерівництво	79,59821	127,10227	2587	-5,9271	.000***
Самозвинувачення	115,4866	81,426136	3249,5	-4,2047	.000***
Самоінтерес	83,04464	122,71591	2973	-4,9697	.000***
Саморозуміння	80,00446	126,58523	2632,5	-5,7870	.000***

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

У групі студентів, які навчаються за технічно-гуманітарним профілем, на фоні занижених показників самоповаги, аутосимпатії, очікування ставлення від інших, самоінтересу, впевненості в собі, самоприйняття, самокерування і саморозуміння, відмічається підвищена схильність до звинувачення себе у можливих невдачах та негараздах, що відображається у стійких афективних комплексах при переживанні негативних емоцій. Результати застосування непараметричного критерію U– Манна-Уїтні до даних методики вивчення соціально-комунікативної компетентності Н. Протасової подано у табл. 3.3.

**Результати обрахунку критерію U– Манна-Уїтні для показників
методики вивчення соціально-комунікативної компетентності
(Н. Протасова)**

Діагностичні показники	Група 1	Група 2	U	Z	P
	Середній ранг		Манна-Уїтні		
Соціально-комунікативна незграбність	128,4152	64,971591	1801,5	-7,7083	.000***
Нетерпимість до невизначеності	120,375	75,204545	2702	-5,4993	.000***
Надмірний потяг до конформності	113,5536	83,886364	3466	-3,6193	.000***
Прагнення статусного росту	90,98661	112,60795	3862,5	-2,6397	.008**
Орієнтація на уникнення невдач	127,6339	65,965909	1889	-7,4926	.000***
Фрустраційна інтолерантність	126,5625	67,329545	2009	-7,2029	.000***

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

За усіма шкалами методики відмічено статистично значущі відмінності у розподілі значень середньогрупових рангів. При цьому, в групі 1 помітними виявилися високі показники за шкалами соціально-комунікативної незграбності, що характеризує цих студентів, як таких що переживають складності спілкування; також ці студенти виявилися більш нетерпимими до невизначеності, що засвідчує їх нездатність пристосовуватись до мінливих умов життя та ефективно діяти в ситуації невизначеності; їх виражений потяг до конформності виражається у залежності від думки інших людей; їх орієнтація на уникнення невдач демонструє невпевненість в собі, тенденцію до уникнення труднощів та ризикованих дій, а також відчуття недовіри до людей, песимізм та підвищену тривожність; низький рівень здатності до саморегуляції та подолання складних ситуацій, висока імпульсивність і образливість, емоційну вразливість та надмірну чутливість до невдач є ознаками їх вираженої

фрустраційної інтолерантності.

Студенти групи 2 продемонстрували протилежну картину психологічного змісту їх соціально-комунікативної компетентності, а саме на фоні особистісної інтровертованості, розвинутої терпимості до невизначених (несподіваних) ситуацій, незалежності у поглядах та вчинках, здатності відстоювати свою думку, врівноваженості у переживанні різноманітних особистісних невдач, готовності до ризику та високого рівня саморегуляції емоційних станів, у них зафіксовано підвищене прагнення до статусного росту, що ініціює прояви завищеної самооцінки, зверхності, домінантності, надмірної зосередженості на кар'єрі, амбіційності тощо.

Результати застосування непараметричного критерію U– Манна-Уїтні до даних методики діагностики особистісного симптомокомплексу відповідальності І. Кочаряна подано у табл. 3.4.

Таблиця 3.4.

**Результати обрахунку критерію U– Манна-Уїтні для показників
методики діагностики особистісного симптомокомплексу
відповідальності І. Кочаряна**

Діагностичні показники	Група 1	Група 2	U Манна- Уїтні	Z	P
	Середній ранг				
Самоствердження	89,16071	114,93182	3658	-3,1547	.002**
Нормативність	90,63839	113,05114	3823,5	-2,7335	.006**
Етичність	89,93304	113,94886	3744,5	-3,0737	.002**
Самопожертва	81,24107	125,01136	2771	-5,4578	.000***

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Як і за результатами попередніх методик спостерігаємо високі показники прояву симптомокомплексу відповідальності саме в групі 2: вираженим є тип «самоствердження», що який характеризує досліджуваних відповідальними у прийнятті рішень, вони прагнуть визнання і самоствердження, що часто супроводжується емоційним напруженням; «нормативний» тип відповідальності є регламентованим у виконанні

поставлених завдань, і, тому в результаті можуть з'являтися тривожність, і навіть, підвищене почуття страху щодо порушення правил; «етичний» тип відповідальності визначає високоморальність, високу усвідомленість власних вчинків і виражене бажання зробити щось корисне для інших людей; тип «самопожертви» цих студентів проявляється у їх постійному бажанні довести, що вони надійні і відповідальні, а також вони можуть контролювати життя інших людей, і в заміні отримувати від них залежність.

Результати застосування непараметричного критерію U– Манна-Уїтні до даних методики оцінки задоволеності потреби в безпеці О. Зотової подано у табл. 3.5.

Таблиця 3.5.

Результати обрахунку критерію U– Манна-Уїтні для показників методики оцінки задоволеності потреби в безпеці О. Зотової

Діагностичні показники	Група 1	Група 2	U	Z	P
	Середній ранг		Манна-Уїтні		
Потреба у стабільності	97,66518	104,10795	4610,5	-0,8235	.410
Потреба у законі і порядку	97,31696	104,55114	4571,5	-0,9238	.356
Потреба передбачуваності подій	98,98214	102,43182	4758	-0,4385	.661
Потреба надійності роботи та стабільного доходу	92,11607	111,17045	3989	-2,4132	.016*
Потреба бути коханим та бажаним	91,36607	112,125	3905	-2,7426	.006**
Потреба бути захищеним від небезпеки оточуючого світу	105,1205	94,619318	4410,5	-1,3287	.184
Потреба бути захищеним від реальних надзвичайних обставин	104,2411	95,738636	4509	-1,0651	.287

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Отримані результати за методикою демонструють специфічні особливості щодо задоволеності потреби у безпеці серед досліджуваних студентів. Передусім, зазначимо, що загальний показник задоволеності

потреби у психологічній безпеці серед учасників дослідження засвідчує середній рівень задоволеності даної значущої особистісної потреби ($X_{сер}=5,66$). У групі 1 найвиразнішими виявилися потреба бути захищеним від небезпеки оточуючого світу, а також потреба бути захищеним від реальних надзвичайних ситуацій, однак статистично значущих відмінностей між групами не виявлено. Вважаємо, що реальна політична нестабільність в країні, а саме підвищена загроза політичних сутичок, негараздів та конфліктів, неодмінним чином позначається на рівні прояву цих потреб у психологічній безпеці та самозбереженні.

В групі 2 виокремлюються потреба у стабільності, потреба у законі і порядку, потреба у непередбачуваності подій, потреба у надійній роботі із стабільним доходом та потреба бути коханим і бажаним, які у комплексі відображають динамічність та високу конкурентоздатність цих випробуваних щодо обраної ними професійної діяльності, яка вимагає від них підвищеної гнучкості, здатності до розвитку та змін в ситуації динамічно мінливих зовнішніх обставин та умов; також це стосується й їх впевненості у здатності відповідних державних структур та органів забезпечити особисту безпеку людини у сучасному українському суспільстві; та задоволеність досліджуваних їх міжособистісними стосунками, здатність відчувати довіру по відношенню до близьких людей, що надає їм відчуття захищеності, прийняття та безпечності середовища, що складає інтимний простір взаємодії з іншою людиною.

Результати застосування непараметричного критерію U– Манна-Уїтні до даних методики вивчення інтегральної гармонійності особистості (О. Мотков) подано у табл. 3.6. Відмічено загальну закономірність прояву вищих показників за шкалами методики у групі 2, не дивлячись на те, що в обох групах показники знаходяться на середньому рівні прояву.

Таблиця 3.6.

Результати обрахунку критерію U– Манна-Уїтні для показників методики вивчення інтегральної гармонійності особистості О. Моткова

Діагностичні показники	Група 1	Група 2	U Манна-Уїтні	Z	P
	Середній ранг				
Цінності особистісної гармонії	80,98661	125,33523	2742,5	-5,3920	.000***
Духовні цінності	86,51339	118,30114	3361,5	-3,8585	.000***
Образ життя	79,37946	127,38068	2562,5	-5,8404	.000***
Саморегуляція емоцій	79,08036	127,76136	2529	-5,9152	.000***
Конструктивність спілкування	78,68304	128,26705	2484,5	-6,0270	.000***
Самоорганізація особистості	81,83482	124,25568	2837,5	-5,1492	.000***
Помірність сили бажань і досягнень	82,02232	124,01705	2858,5	-5,1215	.000***
Самостійність	82,51339	123,39205	2913,5	-4,9799	.000***
Задоволеність життям і стосунками з людьми	75,71429	132,04545	2152	-6,8455	.000***
Життєве самовизначення	83,95089	121,5625	3074,5	-4,5814	.000***
Життєва самореалізація	81,47768	124,71023	2797,5	-5,2713	.000***
Позитивність самооцінки	80,38839	126,09659	2675,5	-5,5537	.000***

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Тому є усі підстави для ствердження, що майбутні фахівці правоохоронних органів демонструють прагнення бути більш гармонійними, тобто більш врівноваженими, розумними, з розвинутим почуттям міри; вони зацікавлені у розвитку морального ставлення до інших людей та природи, виражених естетичних якостей та переживань, творчих здібностей, прагнення до побудови обґрунтованої та реалістичної картини світу, розуміння його сутності та прийняття його різноманіття; їм вдається вдало поєднувати розумову і фізичну діяльність, спілкування і усамітнення тощо; у них більш розвинута здатність до контролю та управління емоціями у звичних та

стресових ситуаціях, проявляють зібраність та зосередженість у справах, розумно планують власний час та діяльність з урахуванням реальних умов та свого потенціалу; проявляють гнучкість у суперечливих ситуаціях, відшуковуючи аргументи для рішення конфлікту шляхом співробітництва або компромісу; відрізняються вищим рівнем доброзичливості, врівноваженості, терплячості до інших, схильністю до саморозвитку фізичних, моральних та вольових якостей, прагненням до позбавлення від шкідливих звичок та створення позитивних настанов і гарного фізичного стану; виявляють помірність сили бажань і досягнень; проявляють самодостатність при прийнятті більшості рішень та беруть на себе відповідальність за успіхи або невдачі; вони більш задоволені життям і стосунками з людьми; чітко розуміють своє життєве призначення і мають стійкі життєві цінності; вони систематично і часто успішно реалізують власні життєві цілі та плани; є зразком оптимістичності і життєрадісності.

Результати застосування непараметричного критерію U– Манна-Уїтні до даних методики вивчення дослідження схильності до ризику (А. Шмельов) подано у табл. 3.7.

Таблиця 3.7.

Результати обрахунку критерію U– Манна-Уїтні для показників методики дослідження схильності до ризику А. Шмельова

Діагностичні показники	Група 1	Група 2	U Манна-Уїтні	Z	P
	Середній ранг				
Схильність до ризику	80,98661	109,8438	3881,5	-2,5843	.010**

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Отримані статистично значущі дані порівняння показників схильності до ризику в досліджуваних групах, підтверджують виражену схильність до ризику у майбутніх фахівців правоохоронної діяльності, що є їх складовою професійної діяльності і супроводжується низькою мотивацією до уникнення невдач, рішучістю, і, навіть певною схильністю до авантюризму. Так, дійсно однією найважливіших особливостей правоохоронної діяльності є її ризиковий та екстремальний характер. Виконання цими фахівцями щодня своєї діяльності передбачає те, що вони можуть ризикувати своїм життям і потрапляти у чергові екстремальні ситуації. Ця особливість включає в себе схильність до ризику, витривалість як на фізичному так і на психологічному рівнях. Ситуації, які несуть у собі загрозу різноманітні, однак кожен з них можна віднести до конкретної категорії, для яких передбачається відповідна модель поведінки, яка також суворо обмежується інструкцією.

Отримані результати вказують на те, що емпіричні показники діагностичних критеріїв відрізняються між собою, що свідчить про диференціацію структури соціальної зрілості респондентів та важливості у ній особистісної безпеки. Статистично значущими ($p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$, $p \leq 0,001$) виявились відмінності між переважною більшістю (90 %) діагностичних критеріїв.

Також, в результаті обрахунку критерію U Манна-Уїтні, було конкретизовано ті характеристики соціальної зрілості студентів, що не спричиняють статистично-значущих диференціацій у рефлексії особистісної безпеки як студентів «ризиконебезпечних» професій, так і студентів технічно-гуманітарного профілю: потреба у стабільності, потреба у законі і порядку, потреба передбачуваності подій, потреба бути захищеним від небезпеки оточуючого світу, потреба бути захищеним від реальних надзвичайних обставин. Перераховані шкали не будуть враховуватися у подальшому аналізі емпіричних даних. Отож, використання критерію U Манна-Уїтні дало нам змогу конкретизувати ті основні діагностичні шкали, за якими статистично-значущо диференціюються виділені групи

респондентів.

Наступним кроком у вивченні особистісної безпеки у структурі соціальної зрілості став процес мінімізації кількості змінних та концентрації інформації у вигляді невеликого масиву характеристик. Йдеться про метод факторного аналізу, адже саме з допомогою процедури факторизації зменшується розмірність вихідного простору корелюючих між собою ознак та забезпечується більш економна їх репрезентація при мінімальних втратах вихідної інформації.

Результатом факторного аналізу є перехід від множини вихідних змінних до меншої кількості нових змінних, що формують так звані фактори, які, водночас, інтерпретуються як передумови спільної мінливості масиву вихідних змінних. З його допомогою нами отримано факторну структуру характеристик, що детермінують відмінності соціальної зрілості серед респондентів з обох вибірок.

Факторизація матриці психологічних шкал (змінних) у розрізі вивчення особистісної безпеки у структурі соціальної зрілості особистості відбувалася за допомогою методу головних компонент (Principal Components) з наступним варімакс-обертанням (Varimax). Для визначення кількості факторів використано критерій кам'янистого насипу Р. Кеттелла (scree-test), що потребує побудови графіка власних значень (scree plot) усіх діагностичних показників, що використовувались під час аналізу. Кількість факторів визначається орієнтовно по точці перегину на графіку власних значень перед його виходом на пологую пряму після різкого спаду. При цьому перевіряються три гіпотези: якщо K – точка перегину, то можлива кількість факторів рівна $K-1$, K , $K+1$.

Аналізуючи факторну матрицю, слід враховувати знаки факторних навантажень кожного складового компоненту фактору. Якщо в одному й тому ж самому факторі зустрічаються навантаження з протилежними знаками, то це є ознакою того, що між змінними, які мають протилежні знаки, існує обернено пропорційна залежність. Факторна матриця показує

також, які змінні утворюють кожен фактор. Це пов'язано, перш за все, з рівнем значущості факторної ваги. За традицією мінімальний рівень значущості коефіцієнтів кореляції в факторному аналізі визначається як 0,4 або навіть 0,3, оскільки немає спеціальних таблиць, з допомогою яких можна було б визначити критичне значення рівня значущості в факторній матриці. У проведеному дослідженні факторний аналіз виконувався комп'ютерною програмою SPSS, у якій рівень значущості факторної ваги було встановлено на рівні не менше 0,5.

Факторна матриця показує також, які змінні утворюють кожен фактор. Виділений в результаті факторизації фактор становить сукупність тих змінних з числа включених в аналіз, котрі мають значущі навантаження. Відтак, фактор можна розглядати як певну штучну «одиницю» групування змінних на основі зв'язків, що існують між ними.

Правомірність застосування методу факторного аналізу до вибірки також перевірялась за критерієм Кайзера-Мейєра-Олкіна: значення кореляції між фактором та змінними, що входять в його структуру менше 0,5 не брались до уваги в аналізі та критерієм сферичності Барлетта ($p \leq 0,001$).

Метою застосування факторного аналізу у дослідженні було:

– верифікація факторної моделі характеристик соціальної зрілості студентів різного професійного спрямування з врахуванням специфіки переживання ними особистісної безпеки шляхом зменшення розмірності (мінімізації масиву даних) вимірюваних показників до меншої кількості незалежних факторів;

– обчислення факторних оцінок для кожного з виділених факторів як основи для подальшого проведення множинного регресійного аналізу (МРА).

Отже, правомірність застосування факторного аналізу до визначених показників у вибірці студентів технічно-гуманітарного профілю було перевірено за допомогою критерію адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (критерій КМО = 0,848), а також критерію сферичності Барлетта (приблизне значення $\chi^2 = 3268,005$; $df = 820$; $p = 0,000$), що засвідчило

доцільність та можливість використання заданого типу аналізу для обраних даних (Додаток В, табл. В. 1). Кількість факторів було визначено також на основі графіку (scree plot) шляхом пошуку точки перегину на графіку власних значень до його виходу на пологую пряму після різкого спаду, що у нашому випадку дорівнює 7 ± 1 (рис. 3.1).

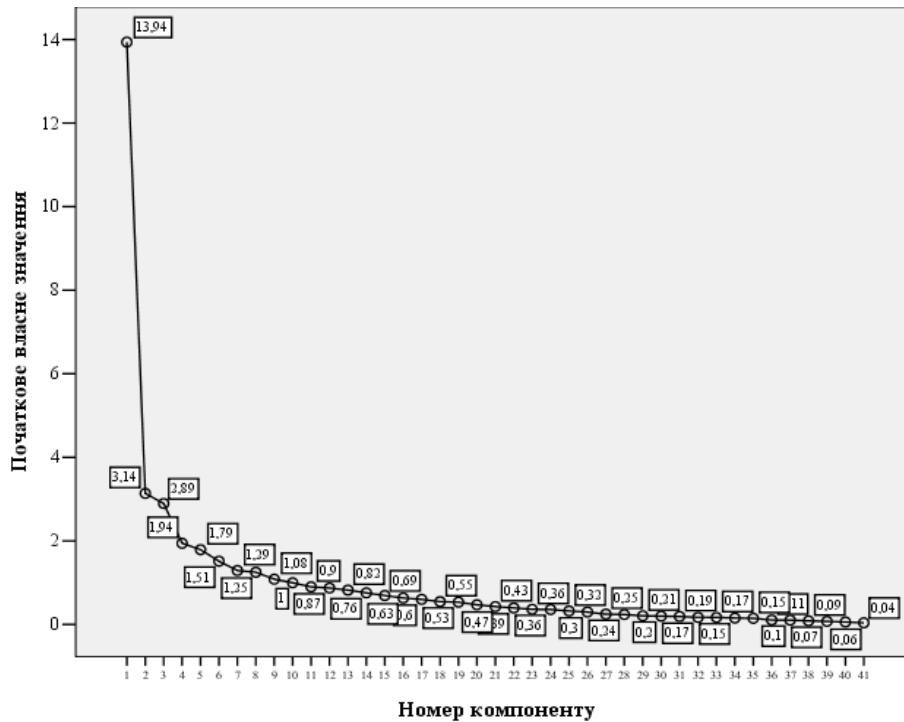

Рис. 3.1. Визначення оптимальної кількості факторів за критерієм «кам'янистого осипу» для вибірки студентів технічно-гуманітарного професійного профілю

Таким чином, факторизація методом головних компонент (Principal Components) з наступним варімакс-обертанням (Varimax) матриці психологічних шкал (змінних), виміряних за допомогою методик, що застосовувалися у констатувальному експерименті, дала змогу отримати факторну модель психологічних характеристик студентів технічно-гуманітарного профілю (табл. 3.8).

**Факторна структура характеристик особистісної безпеки у
структурі соціальної зрілості студентів технічно-гуманітарних професій**

Діагностичний показник	Компонента							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Конструктивність спілкування	.773							
Цінності особистісної гармонії	.769							
Духовні цінності	.750							
Позитивність самооцінки	.741							
Самоорганізація особистості	.708							
Саморегуляція емоцій	.638							
Помірність сили бажань та досягнень	.600							
Задоволеність життям і стосунками з людьми	.544							
Мета у житті		.856						
Процес життя		.806						
Результат життя		.792						
Локус контролю життя		.789						
Внутрішній локус контролю Я		.770						
Очікуване ставлення від інших			.793					
Ставлення інших			.763					
Самоінтерес			.756					
Глибинний самоінтерес			.720					

продовження табл. 3.8

Нетерпимість до невизначеності				.767				
Фрустраційна інтолерантність				.699				
Самокерівництво				.626				
Орієнтація на уникнення невдач				-.548				
Самоприйняття					.692			
Самопожертва					.672			
Нормативність					.620			
Етичність					.574			
Прагнення статусного росту					.529			
Самоствердження					.511			
Впевненість у собі						.771		
Потреба бути коханим та бажаним						.628		
Життєва самореалізація						.606		
Життєве самовизначення						.506		
Самозвинування							-.801	
Аутосимпатія							.694	
Саморозуміння							.649	
Схильність до ризику								-.733
Надмірний потяг до конформності								-.628

Нагадаємо, що для аналізу отриманих даних важливим є накопичений відсоток дисперсії факторів, який визначає наскільки повно вдалося описати сукупність емпіричних даних за їх допомогою: чим вищий цей показник, тим більшу частину масиву вдалося факторизувати. Після варімакс-обертання матриця факторних навантажень виявилася доволі структурованою, з чітко вираженими вісьмома факторами, що описують майже 70 % дисперсії масиву емпіричних даних. Виділення найбільш значущих факторів підтверджено

відповідними високими показниками коефіцієнтів факторних навантажень (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Власні значення виокремлених факторів

Фактори	Навантаження фактору після обертання		
	Всього (факторна вага)	Навантаження (у %)	Загальний показник навантаження (у %)
1	5,108	12,459	12,459
2	4,445	10,842	23,301
3	3,914	9,546	32,847
4	3,434	8,375	41,223
5	3,350	8,171	49,394
6	2,902	7,077	56,471
7	2,570	6,269	62,740
8	2,030	4,952	67,692

Отже, перейдемо до детального змістового аналізу кожного з виділених факторів.

Перший фактор, пояснюючи 12,4 % дисперсії ознак, відображає конструктивність спілкування (0,773), що підтверджує факт розвинутої культури спілкування цих досліджуваних, а саме, висловлювати емоційні переживання стосовно інших людей, уважно слухати співрозмовника, у проблемних комунікативних ситуаціях швидко знаходити аргументи для рішення конфлікту шляхом співробітництва або компромісу; цінності особистісної гармонії (0,769), що уреальнюють врівноваженість і розвинуте почуття міри цих студентів, завдяки яким вони налаштовані жити повним життям у гармонії з собою і людьми; духовні цінності (0,750), які засвідчують наявність розвинутого морального ставлення до інших людей та природи, виражених естетичних якостей та переживань, творчих здібностей, прагнення до побудови обґрунтованої та реалістичної картини світу, розуміння його сутності та прийняття його різноманіття; позитивність

самооцінки (0,741), яка утверджує позитивне уявлення про себе, оптимістичність, життєрадісність, відкритість, чуйність, що робить цих студентів внутрішньо добре збалансованими, перебуваючи у згоді з навколишнім світом; самоорганізацію особистості (0,708) в ознаках вміння керувати власними емоціями і діями, зберігати витримку й спокій у стресових ситуаціях та створювати позитивні настанови на майбутнє; саморегуляцію емоцій (0,638) як здатність до контролю та управління емоціями у звичних та стресових ситуаціях, здатність до вольових зусиль в процесі реалізації цілей та планів, можливість зберігати ясність розуму та спокій у більшості конфліктних ситуацій; помірність сили бажань та досягнень (0,600), яка підтверджує розвинуте почуття міри за рахунок прояву помірних рис темпераменту і характеру; та задоволеність життям і стосунками з людьми (0,544), яка визначає цих студентів як оптимістично налаштованих і гармонійних у стосунках як із собою, так й з друзями, колегами, стосунках в сім'ї тощо.

Таким чином, змістовно узагальнюючи психологічні змінні, які увійшли до першого фактору, проінтерпретуємо його як фактор *«Конструктивність спілкування»*.

До **другого** фактору *«Осмисленість життя»* (майже 11 % дисперсії) увійшли такі показники як: мета у житті (0,856), процес життя (0,806), результат життя (0,792), локус контролю життя (0,789), внутрішній локус контролю Я (0,770), які демонструють виражену цілеспрямованість, емоційну насиченість і результативність життя та два аспекти локусу контролю. Зазначений комплекс відображає вміння цих студентів ставити і досягати цілі життя, вони приймають його емоційну насиченість і готовність реалізувати себе «тут і тепер», їм вдається конструктивно оцінювати результати і визначати міру продуктивності життя за значущістю переживання життєвих подій, і відповідно проявляти впевненість у здатності керувати подіями і засобами досягнення поставлених цілей та переконаність у позитивному вирішенні окреслених життєвих завдань.

Третій фактор «*Очікуване ставлення від інших людей*» (10 % дисперсії) містить такі елементи як очікуване ставлення від інших (0,793), ставлення інших (0,763), самоінтерес (0,756), глибинний самоінтерес (0,720), психологічне наповнення яких дає змогу відобразити значущість ставлення до цих студентів з боку інших людей, адже вони впевнені в тому, що здатні викликати у інших людей повагу, симпатію, схвалення та розуміння; їх висока зацікавленість у власному «Я» засвідчує вміння моніторингу власних думок і почуттів, а також прагнення до самопізнання та саморозвитку, які допомагають бути емоційно відкритими і відвертими з іншими людьми.

Четвертий фактор однозначно інтерпретується як «*Нетерпимість до невизначеності*» (8,3 % дисперсії) в силу виокремлення однойменного показника (0,767), який визначає надмірну схильність людини до упорядкованості та структурованості всього, що відбувається, адже ці студенти потребують чіткої регламентації виконання діяльності, чіткості позицій щодо вирішення проблемних ситуацій; прояв фрустраційної інтолерантності (0,699) підтверджує низький рівень здатності до саморегуляції та подолання складних ситуацій, високу імпульсивність і образливість, емоційну вразливість та надмірну чутливість до невдач; але помічені характеристики самокерівництва (0,626), доводять інтровертоване відчуття власного «Я», завдяки чому ці студенти зорганізуються в керуванні емоційними переживаннями, цілями і прагненнями; їх занижена орієнтація на уникнення невдач (-0,548)) відображає віру в себе та свої можливості, вміння захоплюватися процесом всупереч труднощам і неприємностям.

П'ятий фактор «*Самоприйняття*» (8,1 % дисперсії) оформлений однойменним показником (0,692), який в загальних характеристиках визначає відчуття симпатії до себе всупереч усім можливим недолікам і негараздам та відчуття згоди з собою як дружнє ставлення до себе і свого внутрішнього світу; характеристика особистості з відповідальністю за типом самопожертви (0,672), визначає цих студентів як відповідальних,

самостійних і надійних, вони не визнають контроль на собою, завжди готові допомогти іншим у форматі створення різноманітних обмежень, щоб бути малопомітним; нормативний тип відповідальності (0,620) супроводжується вираженим переживанням тривожності, загостреного самоаналізу і песимістичності, адже цим студентам складно вийти за межі встановлених норм, принципів, традицій; етичний тип відповідальності (0,574) загострює високу моральність цих студентів, їх вираження бажання зробити щось корисне для інших людей; прагнення статусного росту (0,529) як ознака соціально-комунікативної компетентності особистості відображає їх завищену самооцінку і прагнення домінувати над іншими, підкріплюється показниками самоствердження (0,511), що як ознака симптомокомплексу відповідальності проявляється у надмірній потребі у прийнятті і визнанні з боку оточуючих.

До **шостого** фактору «Самовпевненість» (7 % дисперсії), увійшли такі психологічні показники як: впевненість у собі (0,771), потреба бути коханим та бажаним (0,628), життєва самореалізація (0,606), життєве самовизначення (0,506). Змістовий аналіз цих показників підтверджує їх самостійність, вольову надійність і виражену силу власного «Я», що засвідчує їх соціальну адаптованість і внутрішню психологічну узгодженість; бути щасливим в особистих стосунках з коханою людиною є віковою психологічною ознакою життєвого здійснення, яка підкріплюється ще й показниками прагнення досягнення життєвих успіхів і досягнень в інших сферах людського буття задля чіткого розуміння життєвого призначення.

Наступний, **сьомий** фактор «Аутосимпатія» (6,2 % дисперсії), найсильніший зв'язок отримує з показниками самозвинувачення (-0,801), що підкреслює їх незалежність цих студентів щодо їх самооцінки власних невдач і помилок і безболісного їх прийняття; аутосимпатії (0,694) як сформованої «Я-концепції» й адекватної самооцінки, що визначають цілісність особистості, яка в постійній творчій спрямованості дає можливість говорити про міцну базу психічного здоров'я цих студентів; та

саморозуміння (0,649) як прояв чутливості людини до власних бажань і потреб, дає змогу адекватно сприймати й оцінювати себе, не приховуючи власних емоцій, думок і почуттів.

Останній, **восьмий** фактор «Обачливість» (5 % дисперсії) оформлений показниками схильності до ризику (-0,733) та надмірного потягу до конформності (-0,628), психологічна інтерпретація яких дає змогу констатувати обережність і обачливість в поведінці цих студентів, вони не покладаються на щасливий випадок, та позбавлені авантюризму і бажання порушувати правила і норми, хоча здатні відстоювати свою думку за будь-яких несприятливих умов, демонструючи сміливість у поглядах і вчинках та самостійність.

Таким чином, провівши аналіз емпіричних даних за результатами констатувального експерименту ми отримали змогу виокремити основні фактори, які визначають особливості та специфіку прояву особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості серед студентів технічно-гуманітарного спрямування.

Наступним етапом факторизації масиву емпіричних даних став пошук факторної структури психологічних характеристик переживання особистісної безпеки у структурі соціальної зрілості серед майбутніх працівників правоохоронної діяльності.

Отож, правомірність застосування факторного аналізу до визначених показників у вибірці студентів ризиконебезпечних професій було перевірено за допомогою критерію адекватності вибірки Кайзера-Мейера-Олкіна (критерій КМО = 0,790), а також критерію сферичності Барлетта (приблизне значення $\chi^2=2841,728$; $df = 820$; $p = 0,000$), що засвідчило доцільність та можливість використання заданого типу аналізу для обраних даних (додаток Д, табл. Д.1). Кількість факторів було визначено на основі графіку (scree plot) шляхом пошуку точки перегину на графіку власних значень до його виходу на пологую пряму після різкого спаду, що у нашому випадку дорівнює 7 ± 1 (див. рис. 3.2).

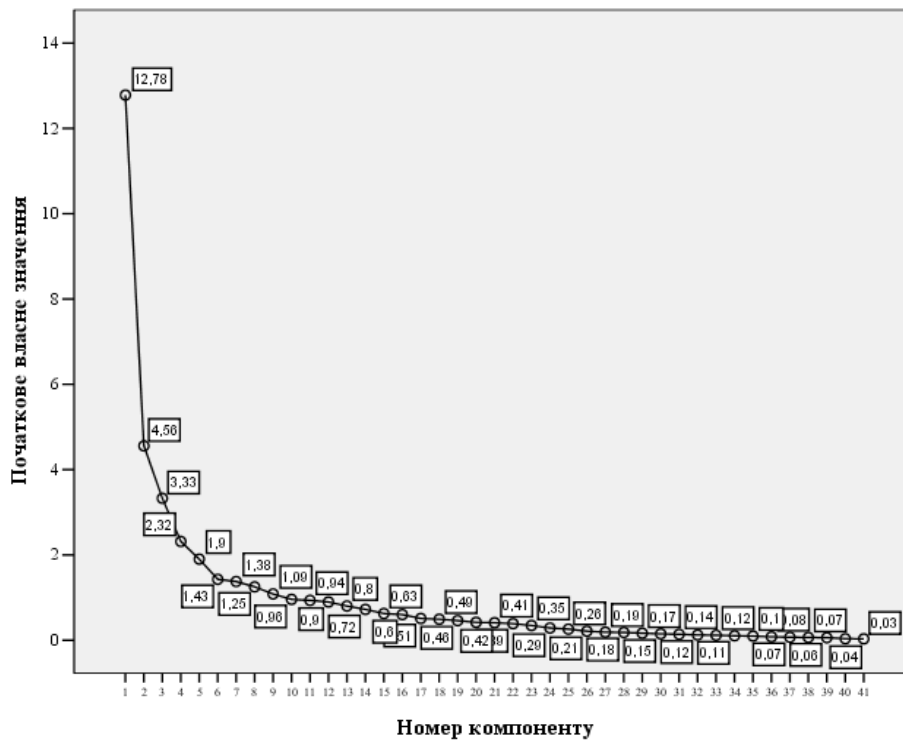

Рис. 3.2. Визначення оптимальної кількості факторів за критерієм «кам'янистого осипу» для вибірки студентів «ризиконебезпечних» професій

Таким чином, факторизація методом головних компонент (Principal Components) з наступним варімакс-обертанням (Varimax) матриці психологічних шкал (змінних), констатованих за допомогою методик, що застосовувалися в емпіричному експерименті, дала змогу отримати однозначно інтерпретовану восьмифакторну модель характеристик особистісної безпеки у структурі соціальної зрілості студентів «ризиконебезпечних» професій (табл. 3.10).

Після варімакс-обертання матриця факторних навантажень виявилася доволі структурованою, з чітко вираженими вісьмома факторами, що описують 70 % дисперсії масиву емпіричних даних. Виокремлення найбільш значущих факторів підтверджено відповідними високими показниками коефіцієнтів факторних навантажень (табл. 3.11).

Власні значення виокремлених факторів

Фактори	Навантаження фактору після обертання		
	Всього (факторна вага)	Навантаження (у %)	Загальний показник навантаження (у %)
1	8,541	20,832	20,832
2	5,920	14,438	35,270
3	4,190	10,219	45,489
4	3,115	7,598	53,087
5	2,086	5,087	58,173
6	2,014	4,913	63,086
7	1,665	4,060	67,147
8	1,416	3,453	70,600

Перший фактор *«Інтегральна гармонійність особистості»*, пояснюючи 20,8 %, умістив в собі показники: цінності особистісної гармонії (0,894), що загалом визначає найвищий прояв внутрішньо особистісної інтегрованості в суб'єктно-особистісних характеристиках самоприйняття, автономності, впевненості в собі і здатності переживати суб'єктивне психологічне благополуччя; позитивності самооцінки (0,890), що відображає оптимістичність, активність і успішність цих студентів в реалізації життєвих завдань; самоорганізації особистості (0,865), базовою ознакою якої є сформована саморегуляція та гнучкість в управленні власними емоціями і діями; духовних цінностей (0,853), які визначають моральну і естетичну міру гармонійності цих студентів у ставленні до інших людей і подій життя; саморегуляції емоцій (0,797) як ознаки раціональності організації поведінки та емоційної життєстійкості особистості в стресових і конфліктних ситуаціях; життєвого самовизначення (0,792) завдяки якому можна констатувати високий рівень усвідомлення цими студентами свого призначення у житті, специфічності індивідуальності та орієнтованості на досягнення життєвих планів і цілей; образу життя (оптимальності) (0,747), які відображають

оптимальне поєднання в усвідомленні протилежних сторін життя, що дає змогу гармонійно співіснувати в межах розумової та фізичної діяльності, спілкування та усамітнення, спілкування з людьми та взаємодії з природою тощо; самостійності (0,746), які характеризують студентів цієї групи як самодостатніх особистостей, які за своїми розумовими здібностями схильні до самостійного пошуку виявлення причин і наслідків життєвих подій, а також без допомоги інших та посилення на авторитети, вони беруть відповідальність у прийнятті важливих рішень; життєвої самореалізації (0,743), що як ознака гармонійності особистості увиразнює мотиваційні тенденції досягнення і вольову саморегуляцію у поведінці цих студентів та їх визначеність у життєвому призначенні та цілях; конструктивності спілкування (0,740) в ознаках дружелюбності, вміння вислухати думку іншої людини і відверто висловлювати свою, комунікативної гнучкості у суперечливих ситуаціях та прийняття компромісних рішень у конфлікті; помірності сили бажань та досягнень (0,717), що як розвинуте почуття міри відображає реалістичну оцінку цими студентами життєвих ситуацій та варіантів поведінки; задоволеності життям та стосунками з людьми (0,549), що засвідчує гармонійну задоволеність собою, соціальним і матеріальним становищем, навчанням та іншими людьми.

Другий фактор «*Самоінтерес*» (14,4 % дисперсії) увібрав такі психологічні складові як: самоінтерес (0,792), що як базова складова особистісного самоставлення відображає особистісний ентузіазм і включення у власне «Я» з метою соціально-особистісного удосконалення і зростання; самоповага (0,747), яка відображає високу самооцінку, самовпевненість, самодостатність і задоволеність своїми можливостями реалізації; впевненість у собі (0,696), яка суттєво доповнює показники самоповаги характеристиками самостійності, надійності і соціальною гнучкістю, що досить позитивно впливає на очікуване ставлення з боку оточуючих людей; соціально-комунікативна незграбність (-0,689), яка декларує вміння легкого налагодження комунікативного контакту, гнучкість, відкритість і позитивну

налаштованість на міжособистісну взаємодію; орієнтація на уникнення невдач (-0,663) в ознаках впевненості собі, довіри до людей, життєлюбності і готовності до ризику; фрустраційна інтолерантність (-0,647) в ознаках високої психоемоційної саморегуляції і здатності адекватного реагування на життєві труднощі, конфлікти і перешкоди; надмірний потяг до конформності (-0,623) в ознаках вираженої автономності, вмінні відстоювати власну думку, та самостійності; очікуване ставлення від інших (0,575), що як характеристика самоставлення цих студентів декларує їх впевненість у проявах симпатії, схвалення і повного взаєморозуміння з боку інших людей.

Подальший аналіз **третього** фактору (10 % дисперсії) демонструє такий його зміст за показниками: локус контролю життя (0,831), внутрішній локус контролю Я (0,822), мета у житті (0,810), процес життя (0,800), результат життя (0,713), які сформували змістове ядро цього фактору та вказують на ключові параметри смисложиттєвих орієнтацій респондентів, тому логічно буде маркувати його за назвою «*Контрольованість життя*». Комплекс зазначених показників дає змогу виокремити такі характеристики цих студентів, завдяки яким можна сказати про них, що вони відчувають поетапність розгортання життя, адже їх життя на сьогоднішній день склалося так, як вони мріяли, вони чітко усвідомлюють події життя, адже вони контролюють в логіці їх розгортання, окреслені цікаві цілі та визначення покликання повністю їх влаштовують, тому вони задоволені у життєвому виборі.

Аналіз вказує, що **четвертий** фактор «*Самоствердження*» (7,5 % дисперсії) завдяки об'єднанню діагностичних показників, визначає симптомокомплекс особистісної відповідальності в ознаках: самоствердження (0,750) як інтровертованого фону оцінки змісту власних подій в житті, бажання уникати конфліктних ситуацій з оточенням та прагнення до визнання з боку інших людей, що інколи призводить до зниження самоконтролю та підвищення внутрішньої напруженості-неприйняття вимог і правил; їх переконаність у власній надійності, ініціює

потребу допомоги іншим з метою формування у них відчуття залежності від них та блокує власний простір свободи дій, що відображено у показниках самопожертви (0,715); нормативності (0,673) як вираженому прагненні до суворого дотримання встановлених норм, принципів, традицій, що є закономірним для представників професій правоохоронної діяльності; етичності (0,546), що на фоні прагнення до визнання їх соціального статусу визначається високою моральністю, відповідальністю, усвідомленістю власних дій і вчинків згідно з уявленнями щодо етики та моралі.

До **п'ятого** фактору «*Позитивне самосприйняття*» (5 % дисперсії) з найбільшою факторною вагою увійшли такі показники як: самозвинувачення (-0,847), що у виявлених полярних характеристиках засвідчує несхильність цих студентів до звинувачення себе у можливих невдачах та прийняття власних помилок та недоліків; аутосимпатії (0,826), яка в силу духовного наповнення і внутрішнього багатства, дає змогу проявляти глибокі почуття позитивного ставлення до себе та до інших людей.

Шостий фактор увібрав «*Матеріально-статусні потреби*» (майже 5 % дисперсії) увібрав такі компоненти як: потреба у надійній роботі зі стабільним доходом (0,713), що визначає прагнення до планованості отримання фінансового доходу і можливості чітко планувати усі можливі витрати; прагнення статусного росту (0,536), яке у сфері соціально-комунікативної компетентності цих майбутніх фахівців межує з характеристиками домінантності, не реалістичності домагань і вираженої зосередженості на кар'єрі; нетерпимість до невизначеності (0,516) як ознака упередженого ставлення до усього, що виходить за рамки впорядкованості, невизначеності ситуацій і необхідності пристосовуватися до мінливих умов у будь-яких сферах життєдіяльності.

Сьомий фактор «*Самокерівництво*» (4 % дисперсії), інтегрував такі показники застосованих нами діагностичних методик як : самокерівництво (0,745) в ознаках внутрішньої спроможності керівництва власним «Я» в різноманітних ситуаціях діяльності і спілкування, а також в ситуаціях прояву

емоційних переживань, які піддаються саморегуляційним впливам; очікування ставлення інших (0,686) в ознаках прояву поваги, симпатії і розуміння іншими людьми, а отже це робить цих студентів комунікабельними, емоційного відкритими і відвертими та конгруентними з партнерами по спілкуванню; потреба бути коханим та бажаним (0,611) відображає задоволеність досліджуваних їх міжособистісними стосунками, здатність відчувати довіру по відношенню до близьких людей, що надає їм відчуття захищеності, прийняття та безпечності середовища, що складає інтимний простір взаємодії з іншою людиною.

Останній, **восьмий** фактор «Схильність до ризику» (3,4 % дисперсії), оформлений однойменним показником (0,671), що є неодмінною умовою свободи самоздійснення цих студентів та вказує на виражену мотивацію уникнення невдач, рішучість, аж інколи до проявів ірраціональних дій та вчинків.

Як видно з отриманих результатів зміст особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентів різного професійного спрямування відрізняється за наповнюваннями факторів. Тому наступним етапом статистичного аналізу психологічних особливостей особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості респондентів з обох вибірок стало використання *методу множинного регресійного аналізу*.

Множинний регресійний аналіз у нашому дослідженні було застосовано з метою:

1) визначення найбільш суттєвих прогностичних детермінант показника загального рівня задоволеності потреби в особистісній безпеці студентів різного професійного спрямування;

2) отримання рівняння регресії, яке дозволить за обчисленими параметрами множинної регресії здійснити оцінку (передбачення) невідомих значень «залежної» змінної за відомими значеннями «незалежних» змінних. Тобто, за відомими значеннями найбільш інформативних незалежних змінних ми зможемо прогнозувати загальний показник рівня задоволеності

потреби у безпеці серед студентів «ризиконебезпечних» професій / професій технічно-гуманітарного профілю.

Отож, найчастіше цей метод аналізу використовується для вивчення можливості передбачення певного результату за кількома попередньо вимірюваними характеристиками. При цьому передбачається, що зв'язок між однією залежною змінною (Y) і кількома незалежними змінними (X) можливо виразити лінійним рівнянням:

$$Y=b+b_1x_1+b_2x_2+\dots+b_px_p+e,$$

де Y – залежна змінна; x_1, \dots, x_p – незалежні змінні; b, b_1, \dots, b_p – параметри моделі; e – помилка передбачення. Крім передбачення і визначення його точності множинний регресійний аналіз дає також змогу визначити і те, які діагностичні показники (незалежні змінні) найбільш істотні для передбачення, а якими змінними можна знехтувати, виключивши їх з аналізу.

Для реалізації вказаного методу ми скористалися масивом даних, що був отриманий в результаті факторизації (збереження отриманих змінних у форматі, що дозволяє їх подальше використання у множинному регресійному аналізі) загального масиву даних з обох вибірок та застосували до нього множинний регресійний аналіз з використанням зворотного покрокового методу (Backward).

В результаті використання методу множинного регресійного аналізу щодо факторних оцінок групи студентів технічно-гуманітарного профілю було отримано остаточну модель множинної регресії, яка пояснює майже 70 % дисперсії залежної змінної («загальний рівень задоволеності потреби у безпеці») (при цьому коефіцієнт множинної кореляції остаточної регресійної моделі складає 0,802), що дозволяє перейти до її змістової інтерпретації (табл. 3.12; Додаток Е, табл. Е.1, Е.2).

У результуючій моделі регресійного аналізу студентів технічно-гуманітарного профілю також було виключено кілька факторів, вплив яких на формування загального рівня задоволеності потреби у безпеці

малозначущий. Серед них такі фактори як: фактор 3 «Очікуване ставлення від інших людей», фактор 4 «Нетерпимість до невизначеності», фактор 5 «Самоприйняття», фактор 7 «Аутосимпатія», фактор 8 «Обачливість».

Таблиця 3.12

Коефіцієнти множинного регресійного аналізу (а, b) для вибірки студентів технічно-гуманітарних спеціальностей

Модель		Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Знч.
		B	Стд. помилка	Бета (β)		
6	(Константа)	49,475	1,293		38,265	.000***
	Фактор 1	2,598	.275	.212	2,175	.031*
	Фактор 2	3,910	.288	.362	3,155	.002**
	Фактор 6	4,058	.309	.674	13,126	.000***

Примітка: а – залежна змінна «Загальний рівень задоволеності потреби у безпеці»; b – рівень достовірності: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Отримані величини стандартизованих коефіцієнтів регресії (β) дають змогу зробити висновок щодо вкладу кожного фактору, відібраних у модель множинної регресії. Основними детермінантами формування загального рівня задоволеності потреби у безпеці серед студентів технічно-гуманітарного профілю стали:

- фактор (6) «Самовпевненість» ($\beta=0.674$);
- фактор (2) «Осмисленість життя» ($\beta=0.362$);
- фактор (1) «Конструктивність спілкування» ($\beta=0.212$).

Таким чином, загальний рівень задоволеності потреби в особистісній безпеці найбільшою мірою визначають впевненість у собі, зріле самоствалення у розрізі життєвого самовизначення та самореалізації, цілеспрямованість, здатність до реалізації поставлених цілей, конструктивність спілкування задля досягнення інтегральної гармонійності особистості. Ці студенти характеризуються високою внутрішньою переконаністю, що їх слова ніколи не розходяться із їх справами, вони

сповнені енергії і здібностей для втілення задуманого, переважно високе оцінювання себе сповнює самоповагою і вірою у самостійне вирішення будь-яких проблем; цілеспрямованість, емоційна насиченість і результативність життя уможлиблює прояв впевненості у здатності керувати подіями і засобами досягнення поставлених цілей та переконаність у позитивному вирішенні окреслених життєвих завдань; майбутні фахівці технічно-гуманітарного профілю є емоційно чутливими у вирішенні конфліктних і проблемних ситуацій, їх комунікативні здібності дають змогу швидко налагоджувати контакт з іншими людьми і проявляти увесь комплекс позитивного прийняття партнера по спілкуванню як життєрадісних, чуйних і відкритих особистостей.

На заключному етапі множинного регресійного аналізу даних вибірки студентів технічно-гуманітарного профілю професій нами було отримано рівняння регресії, яке дозволяє за обчисленими параметрами множинної регресії здійснити оцінку невідомих значень «залежної» змінної за відомими значеннями «незалежних» змінних:

$$Y=49,475+4,058 (\text{factor } 6)+ 3,910 (\text{factor } 2)+ 2,598 (\text{factor } 1)$$

Де показник 49,475 – це вільний член рівняння регресії; 4,058 – коефіцієнт регресії фактора 6 «Самовпевненість»; 3,910 – коефіцієнт регресії фактора 2 «Осмисленість життя»; 2,598 виступає коефіцієнтом регресії фактора 1 «Конструктивність спілкування».

В результаті використання методу множинного регресійного аналізу щодо факторних оцінок групи студентів «ризиконебезпечних» професій було отримано остаточну модель множинної регресії, яка пояснює майже 65 % дисперсії залежної змінної («загальний рівень задоволеності потреби у безпеці») (при цьому коефіцієнт множинної кореляції остаточної регресійної моделі складає 0,766), що дозволяє перейти до її змістової інтерпретації (табл. 3.13; Додаток Д, табл. Д.1, Д.2).

Коефіцієнти множинного регресійного аналізу (а, b) для вибірки студентів «ризиконебезпечних» професій

Модель		Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Знч.
		B	Стд. помилка	Бета (β)		
4	(Константа)	26,916	,342		20,229	,000***
	Фактор 2	1,086	,252	,249	4,303	,000***
	Фактор 3	,812	,223	,210	3,648	,000***
	Фактор 5	,470	,249	,105	1,885	,061
	Фактор 6	2,344	,298	,524	7,875	,000***
	Фактор 7	1,951	,263	,403	7,423	,000***

Примітка: а – залежна змінна «Загальний рівень задоволеності потреби у безпеці»; b – рівень достовірності: *** $p \leq 0,001$.

Як бачимо, серед майбутніх фахівців правоохоронної діяльності, регресійним аналізом було виключено фактор 1 «Інтегральна гармонійність особистості», фактор 4 «Самоствердження», фактор 8 «Схильність до ризику». Виключені фактори звісно можуть певним чином впливати на формування загального показника задоволеності потреби у безпеці, проте вони не виступатимуть у ролі основоположних детермінант. Окрім того, як видно з результатів, дані регресійного аналізу фактору 5 «Позитивне самосприйняття» є статистично незначущими та характеризуються найменшим вкладом його β -показника у загальну модель регресії.

Величини стандартизованих коефіцієнтів регресії (β) дають змогу зробити логічний висновок щодо вкладу кожного фактору, відібраних у модель множинної регресії, у прогнозований результат залежної змінної. Основними детермінантами формування загального рівня задоволеності потреби у безпеці (як залежної змінної) у групі студентів «ризиконебезпечних» професій стали:

- фактор (6) «Матеріально-статусні потреби» ($\beta=0.524$);
- фактор (7) «Самокерівництво» ($\beta=0.403$);

- фактор (2) «Самоінтерес» ($\beta=0.249$);
- фактор (3) «Контрольованість життя» ($\beta=0.210$).

Таким чином, загальний рівень задоволеності потреби у безпеці майбутніх фахівців правоохоронної діяльності у комплексі їх особистісних властивостей та характеристик найбільшою мірою визначають потреба у стабільній роботі з достатнім доходом, потреба статусного росту, самоінтерес та схильність і здатність контролювати власне життя, відчуваючи себе основним джерелом змін у ньому. Ці студенти характеризуються чітко вираженою потребою у надійній роботі зі стабільним доходом, тому вони орієнтовані на досягнення професійної конкурентоздатності і статусного росту в силу розвинутої соціально-комунікативної компетентності і зосередженості на кар'єрі; їм притаманне упереджене ставлення до усього, що виходить за межі впорядкованості і невизначеності ситуації; вони демонструють внутрішню силу керівництва власним «Я», мають високу емоційну саморегуляцію, завдяки якій за будь-яких умов вони поводять себе адекватно очікуванням інших людей; їх відчуття захищеності локалізовано у сформованому самоінтересі до удосконалення і зростання та відчутті самодостатності і задоволеності власними можливостями реалізації; їх гнучкість, відкритість і позитивна налаштованість на міжособистісну взаємодію підкріплена високою контрольованістю життя в ознаках цілеспрямованості, вмінні оцінювати досягнуті результати та переживати емоційне задоволення від продуктивності наповнення життя.

На заключному етапі множинного регресійного аналізу даних вибірки майбутніх фахівців правоохоронної діяльності нами було отримано рівняння регресії, яке дозволяє за обчисленими параметрами множинної регресії здійснити оцінку (передбачення) невідомих значень «залежної» змінної за відомими значеннями «незалежних» змінних:

$$Y=26,916+2,344 (\text{factor } 6)+ 1,951 (\text{factor } 7)+ 1,086 (\text{factor } 2)+ 0,812 (\text{factor } 3)$$

Де показник 26,916 – це вільний член рівняння регресії; 2,344 – коефіцієнт регресії (Unstandardized Coefficient) фактора 6 «Матеріально-

статусні потреби»; 1,951 – коефіцієнт регресії фактора 7 «Самокерівництво»; 1,086 виступає коефіцієнтом регресії фактора 2 «Самоінтерес»; 0,812 – коефіцієнт регресії фактора 3 «Контрольованість життя».

Подальший аналіз отриманих результатів стосувався фіксації психологічного змісту ресурсного потенціалу особистості для досліджуваних двох груп за показниками розвитку їх ціннісно-сислової сфери, емоційно-мотиваційної спрямованості та здатності адаптаційного осмислення і контролю ситуації.

3.2. Специфіка і закономірності прояву ресурсного потенціалу особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді

Проведене дослідження з вивчення особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентів різного професійного спрямування продемонструвало виявлення специфічних ознак та психологічних закономірностей досліджуваного феномену.

Психологічний зміст виокремлених факторів засобом регресійного аналізу чітко демонструє специфічність наповнення факторів. Так у групі студентів технічно-гуманітарних спеціальностей чітко простежується превалювання психологічних ознак за шкалами методик, які вивчають ціннісно-сисловий та емоційно-оцінний компоненти соціальної зрілості особистості; а у студенті-майбутніх фахівців правоохоронної діяльності показники ціннісно-сислового та поведінково-регулятивного компонентів соціальної зрілості. Зазначені відмінності складають основу для окреслення відмінного змісту ресурсного потенціалу особистісної безпеки у студентів різного професійного спрямування. Узагальнення психологічного наповнення домінуючих факторів представлено у табл. 3.14.

Таблиця 3.14

**Специфіка психологічного навантаження у домінуючих факторах
особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді**

	Група 1	Група 2
1	<ul style="list-style-type: none"> - впевненість у собі (0,771); - потреба бути коханим та бажаним (0,628); - життєва самореалізація (0,606); - життєве самовизначення (0,506); 	<ul style="list-style-type: none"> - потреба у надійній роботі зі стабільним доходом (0,713); - прагнення статусного росту (0,536); - нетерпимість до невизначеності (0,516);
2	<ul style="list-style-type: none"> - мета у житті (0,856); - процес життя (0,806); - результат життя (0,792); - локус контролю життя (0,789); - внутрішній локус контролю Я (0,770); 	<ul style="list-style-type: none"> - самокерівництво (0,745); - очікування ставлення від інших людей (0,686); - потреба бути коханим та бажаним (0,611);
3	<ul style="list-style-type: none"> - конструктивність спілкування (0,773); - цінності особистісної гармонії (0,769); - духовні цінності (0,750); - позитивність самооцінки (0,741); - самоорганізація особистості (0,708); - саморегуляція емоцій (0,638); - помірність сили бажань та досягнень (0,600); - задоволеність життям і стосунками з людьми (0,544); 	<ul style="list-style-type: none"> - самоінтерес (0,792); - глибинний самоінтерес (0,770); - самоповага (0,747); - впевненість в собі (0,696); - соціально-комунікативна незграбність (-0,689); - орієнтація на уникнення невдач (-0,663); - фрустраційна інтолерантність (-0,647); - надмірний потяг до конформності (-0,623);
4		<ul style="list-style-type: none"> - локус контролю життя (0,831); - внутрішній локус контролю Я (0,822); - мета у житті (0,810); - процес життя (0,800); - результат життя (0,713);

Послідовність розгляду специфічних ознак особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості потребує сконцентрованості на визначенні психологічного змісту ресурсного потенціалу особистості як соціально-психологічної активності особистості за показниками розвитку її ціннісно-

сміслової сфери, емоційно-мотиваційної спрямованості та здатності адаптаційного осмислення і контролю ситуації.

Так результати проведеного дослідження показують, що структурні компоненти соціальної зрілості студентів технічно-гуманітарних спеціальностей (група 1) та студентів «ризиконебезпечних» професій (група 2) є досить динамічними та містять суттєві відмінності. Такі динамічні відмінності пов'язані з особливостями процесу особистісного становлення, який відображає зміну особистісних, мотиваційних та інтерперсональних характеристик особистості. Це ще раз доводить, що показники соціалізації молоді людини знаходяться не тільки у безпосередній залежності від зовнішніх соціальних передумов, але й опосередковані системою особистісно-поведінкових цінностей суб'єкта.

З огляду на отримані результати дослідження особистісної безпеки, яка в структурі соціальної зрілості особистості відображена складовими індивідуальних смислів, гармонійності та готовності до ризику, виокремлюються такі психологічні закономірності прояву досліджуваного феномену: в групі 1 – зафіксовано домінуючий прояв ціннісно-сміслового і емоційно-оцінного компонентів соціальної зрілості (фактор 6 «Самовпевненість», фактор 2 «Осмисленість життя» та фактор 1 «Конструктивність спілкування»), – що верифіковано у *ресурсний потенціал емоційної рівноваги особистісної безпеки* студентів технічно-гуманітарних спеціальностей; в групі 2 – зафіксовано домінуючий прояв ціннісно-сміслового і поведінково-регуляційного компонентів соціальної зрілості (фактор 6 «Матеріально-статусні потреби», фактор 7 «Самокерівництво», фактор 2 «Самоінтерес» та фактор 3 «Контрольованість життя»), – що верифіковано у *ресурсний потенціал поведінкової нормативності особистісної безпеки* майбутніх фахівців правоохоронної діяльності.

Цікавим виявився факт, що такий структурний компонент соціальної зрілості як ціннісно-смісловий, виявився однаково вираженим в обох групах, що може бути пояснено віковими параметрами вибірки, а саме студентської

молоді, для якої досягнення соціальної зрілості є чи ненайважливішим новоутворенням цього вікового етапу через формування системи життєвих і професійних цінностей, розширення своєї освіти, світогляду і загальної культури у переживанні відчуття наповненості життям. Так реалізація свідомо поставлених цілей переважно відбувається через звернення до внутрішнього плану дій з метою реконструкції мотиваційно-сміслової сфери, і, саме тут цілі набувають тієї мотиваційної сили, яка спонукає людину до відповідної поведінки. Л. Божович з цього приводу пише, що «в якості основної риси досить високого рівня розвитку особистості є виникнення у людини здатності вести себе незалежно від безпосередньо впливаючих на неї обставин, керуючись при цьому власними, свідомо поставленими цілями» [34; с. 71]. Саме у ціннісно-смісловому компоненті соціальної зрілості зосереджена суб'єктність соціалізації як «...вибір особистістю власного шляху розвитку на основі створених нею базових відносин до світу, на основі власної системи життєвих смислів, принципів, цінностей, можливостей, здібностей, очікувань та домагань» [135, с. 302].

Таким чином, ціннісно-смісловий компонент соціальної зрілості особистості можна розглядати як сформованість вибору власних потреб, цілей і цінностей людини у відповідності з психологічними координатами її домагань і прагнень. Індивідуальні смисли щодо усвідомлення безпеки / небезпеки як складові особистісної безпеки відображають предметні характеристики соціальної зрілості особистості, які є не тільки джерелом активності, але й факторами змін і реалізації, що добре вкладаються у принцип взаємозв'язку діяльності і свідомості: діяльність здійснюється за логікою зовнішнього предмету («зовнішні причини діють засобом внутрішніх умов») та за специфікою внутрішнього предмету («внутрішнє (суб'єкт) діє через зовнішнє і тим самим себе змінює») (за С. Рубінштейном).

В свою чергу, логічним є надання емоційно-оцінному і поведінково-регуляційному компонентам соціальної зрілості функціонального змісту в

силу того, що такі складові особистісної безпеки як емоційна гармонійність і готовність до ризику є яскраво вираженими функціональними засобами, за якими визначається рівень соціального дозрівання.

Виділений предметний та функціональний атрибути не ізольовані один від одного, адже зрозуміло, що предметний зміст задає ті рамки, в яких формується функціональна специфіка. При цьому слід пам'ятати, що формування особистості, а саме її соціальної зрілості не може характеризуватися незалежним розвитком будь-якої однієї її сторони (чи то компонентів соціальної зрілості), адже особистість – це вища інтегративна система, що є неподільною цілісністю. Тому у нашому випадку йдеться про можливість розгляду психологічного феномену особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості особистості в двох якісних аспектах: з точки зору його якісної природи і з точки зору його якісної специфіки. Також врахування того аспекту, що рівень особистісної безпеки, привласнений змістом соціальної зрілості в кожному з її компонентів, на різних етапах соціалізації є неоднозначним, адже характер і зміст особистісної безпеки змінюється під впливом багатьох соціально-психологічних факторів, надає їм характеру постійного динамічного розвитку.

Предметний зміст особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості особистості визначає зону її предметної активності, і, відповідно її функціональний зміст окреслює зону специфічної активності майбутнього фахівця. Так предметний зміст особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості задає предметну зону активності, у якій індивідуальні смисли щодо усвідомлення безпеки / небезпеки набувають гностичну цінність, яка відповідає за підвищення рівня свідомої організації життя людини. Функціональний зміст особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості визначає зону специфічної активності (емоційно-оцінної та поведінково-регуляційної), яка вміщує процесуальну реалізованість предметних характеристик. Зазначені зони не є автономними по відношенню одна до одної, вони взаємодіють між собою, тим самим демонструючи психологічні

відмінності особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості в особистісних, поведінкових та інтерперсональних характеристиках студентів, які навчаються за різними професійними профілями.

Логіка наукових фактів, отриманих у проведеному дослідженні особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості у їх концептуальному осмисленні та узагальненні, закономірно висуває проблему суб'єктного становлення фахівця, де основні концептуальні тенденції вивчення зводяться до впливу професійного спрямування як форми усвідомлення можливості ціннісного та відповідального ставлення людини до власної життєдіяльності через включення її у професійну діяльність, що вимагає вироблення певного ставлення до неї через усвідомлення своєї професійної ролі, здібностей і нахилів, усвідомлення сутності розуміння професійних вимог, що ставляться до особистості під час професійного навчання.

Що стосується студентів технічно-гуманітарних спеціальностей, то процес набуття ними професійного досвіду відбувається за узагальненою схемою побудови цілей, систем, дій, зовнішніх і внутрішніх засобів, умов професійної діяльності. Особливості змісту технічно-гуманітарної освіти зумовлюються вимогами до її кінцевого результату – формування гармонійної, різнобічно розвиненої особистості, для якої професійні знання, уміння та навички та їх постійне оновлення є основою самореалізації в соціальн-економічній сфері суспільства. Формування професійних знань реалізується через поєднання різноманітних теоретичних і практичних компонентів навчання, які формують готовність майбутнього фахівця до виконання професійної діяльності.

Фактично специфіка особистісної безпеки цих фахівців передбачає забезпечення збалансованості між професійними вимогами до особистості, її інтересами і спрямованістю, а також рівнем сформованості загальних та спеціальних здібностей, потенційних можливостей. З цього приводу, у фундаментальному дослідженні О. Лазорко зазначається, що професійна безпека особистості реалізується у двох аспектах: внутрішньому – через

систему узгодження модальностей людини як цілісності та як її зовнішньої взаємодії зі світом [108]. Цей факт дуже добре пояснює положення, що професійна безпека особистості перебуває під впливом суб'єктно-особистісних і соціально-психологічних факторів. Загалом успішність професіоналізації особистості визначається відповідністю суб'єкта вимогам професійної діяльності, що виражається рівнем інтересу до професії, задоволеністю в ній, прагненням до професійної майстерності тощо. Тому, на думку О. Лазорко, важливим аспектом вивчення феномену професійної безпеки особистості в період професійного навчання є аспект повноцінної самореалізації, розкриття власного потенціалу, побудови перспективи розвитку студентів і, як наслідок, винайдення їх конструктивної стратегії життя [106].

Вважаємо, що зазначений *ресурсний потенціал емоційної рівноваги особистісної безпеки* у студентів технічно-гуманітарних спеціальностей за психологічним наповненням ціннісно-сислової сфери та емоційно-мотиваційної спрямованості, демонструє специфічну функціональну площину емоційної активності у формі емоційної рівноваги, яка запускає процес мобілізації внутрішніх можливостей індивіда для вирішення різноманітних зовнішніх протиріч. Ресурсний потенціал емоційної рівноваги вміщує комплекс психологічних якостей самовпевненості, осмисленості життя та конструктивності спілкування, які є не тільки мобілізаційними резервами взаємодії з оточеннями, але й визначають міру адекватного емоційного включення у життєву-професійну дійсність.

Що стосується студентів «ризиконебезпечних» спеціальностей, а саме майбутніх фахівців правоохоронної діяльності, то «особливі» умови професійної діяльності ставлять специфічні вимоги до якості її виконання, де поєднуються низка таких соціально-психологічних факторів як соціальний статус, самоповага, зниження тривожності, самовдосконалення, професійного і особистісного росту, знаходження особистого сенсу, які інтегруються у стані особистісної безпеки.

Отже, як зазначалося у § 2.3 професія працівника органів внутрішніх справ пред'являє до нього безліч різних вимог, серед яких одна з найважливіших – володіння розвиненими професійно значущими якостями особистості (професійна спостережливість і уважність, професійно розвинена пам'ять та мислення, морально-психологічна стійкість, сміливість, мужність, схильність до професійного ризику, розвинені комунікативні якості та здатність здійснювати морально-психологічний вплив на всі категорії населення).

Але серед основних специфічних характеристик професійної діяльності правоохоронця, як-от регламентованість і процесуальність діяльності, поєднання високого ступеню персональної відповідальності та великого спектру повноважень; нестандартність характеру виконуваної діяльності правоохоронцем, психологічна напруженість під впливом стрес-факторів, центральною виступає ризикованість та екстремальність правоохоронної діяльності. Так, виконання правоохоронцями щодня своєї діяльності передбачає те, що вони можуть ризикувати своїм життям і потрапляти у чергові екстремальні ситуації. Ця особливість включає в себе схильність до ризику, витривалість як на фізичному так і на психологічному рівнях. Ситуації, які несуть у собі загрозу різноманітні, однак кожна з них можна віднести до конкретної категорії, для яких передбачається відповідна модель поведінки, яка також суворо обмежується інструкцією.

Зазначений *ресурсний потенціал поведінкової нормативності особистісної безпеки* у студентів «ризиконебезпечних» спеціальностей за психологічним наповненням ціннісно-сміслової сфери та здатності адаптаційного осмислення і контролю ситуації, демонструє специфічну функціональну площину поведінкової активності у формі поведінкової саморегуляції, відповідальної за здійснення дій, вчинків, проведення аналізу і оцінки альтернатив вибору і прийняття професійних і життєвих рішень. Ресурсний потенціал поведінкової нормативності вміщує комплекс виражених матеріально-статусних потреб, самокерівництва, самоінтересу і

контрольованості життя, які не тільки визначають виникнення, напрямки і способи здійснення конкретних форм діяльності, але й інтеріоризують у свідомість форми активного обрання власної позиції щодо системи ціннісних орієнтацій життєвої і професійної самореалізації.

Таким чином, вважаємо доведеним, що зміст особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості особистості, яка отримує вищу освіту за різними професійними спрямуваннями, суттєво відрізняється за функціональним змістом емоційно-оцінного та поведінково-регуляційного компонентів соціальної зрілості.

Але з огляду на отримані результати дослідження є усі підстави для констатації задіяності усіх компонентів соціальної зрілості у визначенні психологічного змісту ресурсного потенціалу особистісної безпеки студентів. Особливого значення набуває включення ціннісно-смыслового компоненту, зміст якого є цілісним ядром особистості професіонала, навколо якого концентруються інструментальні властивості, необхідні для реалізації відповідної спрямованості особистості. В нашому випадку ці інструментальні цінності підкріплюються в емоційно-оцінному і поведінково-регуляційному компонентах соціальної зрілості. Своєрідною точкою перетину предметного і функціонального змісту компонентів соціальної зрілості є показник ресурсного потенціалу особистісної безпеки, який у емпірично експлікованих формах (ресурсний потенціал емоційної рівноваги та ресурсний потенціал поведінкової нормативності особистісної безпеки) демонструє рівень сформованості сукупного життєво-професійного досвіду майбутніх фахівців.

Динаміка набуття професійного досвіду як резервуару накопичення нових предметних і процесуальних знань показує, що його простір легко піддається впливам і змінам. Розвиток специфічних утворень професійного досвіду особистості може здійснюватися під впливом безпосередніх вимог навчально-професійної діяльності, власне морально-вольових вимог людини до самої себе, а також під впливом складених сприятливих внутрішніх і зовнішніх умов життєдіяльності. При цьому, на кожному рівні розвитку

професійного досвіду утворюються якісно нові особистісні утворення, формуються нові психологічні структури на основі узагальнення і перетворення структур попереднього рівня. Безперервне накопичення професійних вмінь і навичок, нових способів орієнтації в сфері професійних вимог приводить до появи нових можливостей людини.

Таким чином можемо стверджувати, що предметний зміст ціннісно-сміслового компоненту соціальної зрілості особистості може змінювати траєкторію трансформації у бік функціонального змісту емоційно-оцінного чи поведінково-регуляційного компонентів. Ідеальним варіантом такого трансформаційного впливу є його помірний вияв як у емоційно-оціночному так й у поведінково-регуляційному компонентах. У цьому випадку йдеться про повноцінний вияв ресурсного потенціалу особистісної безпеки особистості як соціально-психологічної активності особистості за показниками розвитку її ціннісно-сміслової сфери, емоційно-мотиваційної спрямованості та здатності адаптаційного осмислення і контролю ситуації.

В нашому випадку, чітко простежується загальна закономірність формовиявлення ресурсного потенціалу особистісної безпеки: для студентів технічно-гуманітарних спеціальностей, у яких зафіксований *ресурсний потенціал емоційної рівноваги особистісної безпеки*, трансформація предметного змісту у функціональну зону зумовлена домінуванням вияву показників емоційно-оцінного компоненту; для студентів ризиконебезпечних спеціальностей, у яких зафіксований *ресурсний потенціал поведінкової нормативності особистісної безпеки*, трансформація предметного змісту у функціональну зону зумовлена домінуванням вияву показників поведінково-регуляційного компоненту. Отримані емпіричні дані є свідченням динамічної рівноваги між особистісно-поведінковими характеристиками, спрямованими на підтримку чи то на дестабілізацію функціонуючої системної організації особистісної безпеки.

Вважаємо, що зазначені варіанти формовиявлення ресурсного потенціалу особистісної безпеки є результатом превалювання емоційного чи

поведінкового ставлення, яке вимагає від них осмисленості, перетворення дійсності, пошуку власних рішень у відповідності з конкретними умовами та обставинами життєдіяльності, емоційного переживання, особистісної ініціативи, постановки та рішення нових творчих задач. Емпірично експліковані варіанти формовиявлення ресурсного потенціалу особистісної безпеки (емоційної рівноваги та поведінкової нормативності) є специфічною формою актуалізації навчально-професійного досвіду особистості у стратегічні програми професійної реалізації. А у випадку повноцінного вияву ресурсного потенціалу особистісної безпеки – йдеться про інтеграцію емоційного та поведінкового ставлення через усвідомлення їх складових характеристик, що дає змогу змінювати не тільки дійсність, але й самого себе за рахунок пристосування до нових об'єктивних особливостей засобами нових інтерпретаційних моделей свідомості. В свою чергу, ресурсний потенціал особистісної безпеки актуалізує розширення і розуміння навчально-професійних і життєвих вимог до майбутнього фахівця із відповідним вмінням усвідомлювати віддалені наслідки протікання різноманітних життєво-професійних процесів.

Загальна суть виявлених варіантів трансформації предметного змісту у функціональну зону, не виключає його протилежного переходу з функціональної у предметну зону, що ще раз демонструє дієвість загальнометодологічного принципу детермінації психічного: особистість, оперуючи предметним змістом особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості, усвідомлює більше, ніж реалізує, і навпаки, при оперуванні функціональним змістом особистісної безпеки, вона визначає зону її предметної активності, і, тим самим окреслює зону специфічної активності майбутнього фахівця.

Підводячи підсумок у виявленні закономірностей прояву ресурсного потенціалу особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді, варто наголосити, що під час професійного навчання у виші, розвиток особистісної безпеки відбувається в процесі засвоєння конкретних

теоретичних знань та отримання практичних навичок майбутньої професійної діяльності, тому на цьому етапі важливим є утримання позитивного установочного сприйняття майбутнього професійного життя. У разі необхідності варто проводити психопрофілактичні заходи щодо підтримки чи то актуалізації складових соціального дозрівання особистості, але не порушуючи зони психологічного комфорту та раціонального відчуття цілісності й внутрішньої рівноваги сучасного студентства, які є гарантом їхньої особистісної безпеки.

Також запропонований варіант емпірико-діагностичного вивчення особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентів різного професійного спрямування ще раз доводить, що запропонована модель дослідження є продуктивним засобом визначення професійного профілю цих фахівців. Адже саме у функціональному наповненні особистісної безпеки відбувається пристосування людини до професійних і життєвих обставин, який й визначає рівень соціального дозрівання майбутнього фахівця.

Висновки до розділу 3

1. Представлено опис результатів емпірико-діагностичного вивчення психологічного змісту особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентів, диференційованих за професійним спрямуванням. Зокрема, за допомогою Z-критерій нормальності Колмогорова-Смирнова визначено тип розподілу отриманих даних та констатовано подальше використання непараметричного критерію U Манна-Уїтні для порівняння емпіричних результатів діагностики обох вибірок студентів. Статистично значущими ($p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$, $p \leq 0,001$) виявились відмінності між переважною більшістю (90 %) діагностичних показників, за виключенням показників потреби у стабільності, потреби у законі і порядку, потреби передбачуваності подій, потреби бути захищеним від небезпеки оточуючого світу, потреби бути захищеним від реальних надзвичайних обставин, які не враховувались у подальшому аналізі емпіричних даних.

Проведення факторизації методом головних компонент із варімакс-обертанням матриці психологічних показників дало змогу отримати однозначно інтерпретовану факторну структуру особистісної безпеки у структурі соціальної зрілості особистості. Для визначення кількості факторів використовувався критерій кам'янистого насипу Р. Кеттелла. Правомірність застосування методу факторного аналізу до вибірки також перевірялась за критерієм Кайзера-Мейєра-Олкіна: значення кореляції між фактором та змінними, що входять в його структуру менше 0,5 не брались до уваги в аналізі та критерієм сферичності Барлетта ($p \leq 0,001$).

В групі 1 факторну модель складають: *«конструктивність спілкування»* (12,4 % дисперсії); *«осмисленість життя»* (11 %); *«очікуване ставлення від інших людей»* (10 %); *«нетерпимість до невизначеності»* (8,3 %); *«самоприйняття»* (8,1 %); *«самовпевненість»* (7 %); *«аутосимпатія»* (6,2 %); *«обачливість»* (5 %); в групі 2 факторну структуру особистісної безпеки у структурі соціальної зрілості складають показники: *«інтегральна гармонійність особистості»* (20,8 % дисперсії); *«самоінтерес»* (14,4 %); *«контрольованість життя»* (10 %); *«самоствердження»* (7,5 %); *«позитивне самоприйняття»* (5 %); *«матеріально-статусні потреби»* (5 %); *«самокерівництво»* (4 %); *«схильність до ризику»* (3,4 %);

Внаслідок застосування регресійного аналізу виокремлено такі прогностичні детермінанти показника загального рівня задоволеності потреби в особистісній безпеці студентів різного професійного спрямування: в групі 1 – фактор (6) *«самовпевненість»* ($\beta=0.674$); фактор (2) *«осмисленість життя»* ($\beta=0.362$); фактор (1) *«конструктивність спілкування»* ($\beta=0.212$), – які у комплексі визначають впевненість у собі, зріле самоствавлення у розрізі життєвого самовизначення та самореалізації, цілеспрямованість, здатність до реалізації поставлених цілей, конструктивність спілкування задля досягнення інтегральної гармонійності особистості; в групі 2 – фактор (6) *«матеріально-статусні потреби»* ($\beta=0.524$); фактор (7) *«самокерівництво»* ($\beta=0.403$); фактор (2) *«самоінтерес»* ($\beta=0.249$); фактор (3) *«контрольованість життя»*

($\beta=0.210$), – які визначають потребу у стабільній роботі з достатнім доходом, потребу статусного росту, самоінтерес та схильність і здатність контролювати власне життя, відчуваючи себе основним джерелом змін у ньому.

2. Розкрито специфіку і закономірності прояву ресурсного потенціалу особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді. Зокрема, у групі студентів технічно-гуманітарних спеціальностей чітко простежується превалювання психологічних ознак за шкалами методик, які вивчають ціннісно-смысловий та емоційно-оцінний компоненти соціальної зрілості особистості, що верифіковано у *ресурсний потенціал емоційної рівноваги особистісної безпеки*; а у студенті-майбутніх фахівців правоохоронної діяльності показники ціннісно-смыслового та поведінково-регулятивного компонентів соціальної зрілості – у *ресурсний потенціал поведінкової нормативності особистісної безпеки*. Окремо зазначено, що ціннісно-смысловий компонент соціальної зрілості особистості можна розглядати як сформованість вибору власних потреб, цілей і цінностей людини у відповідності з психологічними координатами її домагань і прагнень. При цьому, індивідуальні смисли щодо усвідомлення безпеки / небезпеки як складові особистісної безпеки відображають *предметні* характеристики соціальної зрілості особистості, а такі складові особистісної безпеки як емоційна гармонійність і готовність до ризику у складі емоційно-оцінного і поведінково-регуляційного компонентів соціальної зрілості є яскраво вираженими *функціональними* засобами.

Таким чином, вважаємо доведеним, що зміст особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості особистості, яка отримує вищу освіту за різними професійними спрямуваннями, суттєво відрізняється за функціональним змістом емоційно-оцінного та поведінково-регуляційного компонентів соціальної зрілості.

У третьому розділі використані літературні джерела, що знаходяться у списку використаних джерел під номерами: [34; 106; 108; 135; 183].

Матеріали другого розділу дисертації висвітлено в публікаціях автора: [160; 161; 162].

ВИСНОВКИ

В дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення актуального наукового завдання, що полягає в обґрунтуванні психологічного змісту особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості особистості в період первинного професійного становлення. Отримані в ході дослідження результати дають змогу сформулювати такі висновки:

1. Соціальна зрілість особистості є інтегративним особистісним утворенням, яке забезпечує здатність особистості до продуктивної соціальної активності, в якій відтворюється життєва модель системи цінностей та Я-концепції людини. Запропонований аналітичний огляд конкретизує розгляд соціальної зрілості особистості в її змістовно-процесуальних можливостях прояву самостійності в судженнях і вчинках, саморегуляції, ціннісного переживання, відповідальності за себе, інших людей і загалом соціальну ситуацію. Зазначено, що внутрішніми детермінантами становлення соціальної зрілості особистості є сформоване ціннісно-смісловне ядро, особистісне самовизначення і здатність до саморегуляції.

Розгляд соціальної зрілості особистості як суб'єкта активності завжди відображає прояви особистісної безпеки як специфічного індикатора оптимального функціонування особистості в оцінці об'єктивних зв'язків з дійсністю, включенні в життєві і професійні ситуації й суб'єктивному ставленні до власних думок, почуттів і намірів. Узагальнюючи системно-структурні особливості організації особистісної безпеки як психологічного утворення, яке забезпечує набуття та підтримку психологічного комфорту, зазначено, що важливим вектором його прояву є взаємостосунки зі світом, які відбуваються у просторі соціальної активності, де за умов дотримання певного балансу активності та задоволення особистості вдається досягти необхідний рівень соціальної зрілості.

2. Розроблено теоретичну модель структурної організації соціальної зрілості особистості, де виокремлено такі її компоненти: *ціннісно-смісловий*, *емоційно-оцінний* та *регулятивно-поведінковий*. Послідовність розгляду

специфічних ознак особистісної безпеки в кожному з компонентів структури соціальної зрілості (система індивідуальних смислів особистості, які кодують явища навколишньої дійсності за ступенем їх безпечності / небезпечності, внутрішня гармонійність особистості, готовність до ризику) потребує сконцентрованості на визначенні психологічного змісту *ресурсного потенціалу особистісної безпеки* як соціально-психологічної активності особистості за показниками розвитку її ціннісно-сміслової сфери, емоційно-мотиваційної спрямованості та здатності адаптаційного осмислення і контролю ситуації.

Розглянуто особливості особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості й окреслено переваги вивчення цього психологічного феномену в період первинного професійного становлення в межах професійних параметрів функціонування майбутнього фахівця з урахуванням особливих умов праці, які визначають її напруженість, високу відповідальність та ризиковий і екстремальний характер.

3. Результати проведеного дослідження показують, що структурні компоненти соціальної зрілості студентів технічно-гуманітарних спеціальностей (група 1) та студентів «ризиконебезпечних» професій (група 2) є досить динамічними та містять суттєві відмінності.

З'ясовано, що для студентів технічно-гуманітарних спеціальностей (група 1) загальний рівень задоволеності потреби в особистісній безпеці найбільшою мірою визначається впевненістю в собі, зрілим самоствавленням у розрізі життєвого самовизначення та самореалізації, цілеспрямованістю, здатністю до реалізації поставлених цілей, конструктивністю спілкування задля досягнення інтегральної гармонійності особистості. Ці студенти характеризуються високою внутрішньою переконаністю, що їх слова ніколи не розходяться з справами; вони сповнені енергії і здібностей для втілення задуманого; переважно високе оцінювання себе сповнює самоповагою і вірою у самостійне вирішення будь-яких проблем; цілеспрямованість, емоційна насиченість і результативність життя уможлиблює прояв

впевненості у здатності керувати подіями і засобами досягнення поставлених цілей та переконаність у позитивному вирішенні окреслених життєвих завдань. Майбутні фахівці технічно-гуманітарного профілю є емоційно чутливими у вирішенні конфліктних і проблемних ситуацій, їхні комунікативні здібності дають змогу швидко налагоджувати контакти з іншими людьми і проявляти увесь комплекс позитивного прийняття партнерів по спілкуванню як життєрадісних, чуйних і відкритих особистостей.

Загальний рівень задоволеності потреби в безпеці майбутніх фахівців правоохоронної діяльності у комплексі їхніх особистісних властивостей та характеристик найбільшою мірою визначається потребою у стабільній роботі з достатнім доходом, важливістю статусного росту, самоінтересом та схильністю і здатністю контролювати власне життя, відчуваючи себе основним джерелом змін у ньому. Ці студенти характеризуються чітко вираженою потребою в надійній роботі зі стабільним доходом, тому вони орієнтовані на досягнення професійної конкурентоздатності і статусного росту завдяки розвинутій соціально-комунікативній компетентності і зосередженості на кар'єрі; їм притаманне упереджене ставлення до усього, що виходить за межі впорядкованості і невизначеності ситуації; вони демонструють внутрішню силу керівництва власним «Я», мають високу емоційну саморегуляцію, завдяки якій за будь-яких умов поводять себе адекватно до очікувань інших людей; їх відчуття захищеності локалізовано у сформованому самоінтересі до удосконалення і зростання та відчутті самодостатності і задоволеності можливостями самореалізації; їхня гнучкість, відкритість і позитивна налаштованість на міжособистісну взаємодію підкріплена високою контрольованістю життя в ознаках цілеспрямованості, вмінні оцінювати досягнуті результати та переживати емоційне задоволення від продуктивності наповнення життя.

4. Обґрунтовано специфіку і закономірності прояву ресурсного потенціалу особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської

молоді. Емпірично верифіковано *ресурсний потенціал емоційної рівноваги особистісної безпеки* в студентів технічно-гуманітарних спеціальностей, в якому локалізована функціональна площина емоційної активності у формі емоційної рівноваги та регуляційної мобілізації у взаємодії з оточенням; *ресурсний потенціал поведінкової нормативності особистісної безпеки* в студентів ризиконебезпечних спеціальностей демонструє специфічну функціональну площину поведінкової активності у формі поведінкової саморегуляції та адаптаційного вияву власної позиції щодо системи ціннісних орієнтацій життєвої і професійної самореалізації. Уточнено, що повноцінний вияв ресурсного потенціалу особистісної безпеки вміщує інтеграцію емоційного та поведінкового ставлення через усвідомлення їх складових характеристик, що дає змогу змінювати не тільки дійсність, але й самого себе завдяки пристосуванню до нових об'єктивних особливостей засобами нових інтерпретаційних моделей свідомості.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів окресленої проблеми. Перспективами подальшої розробки та дослідження проблеми є системна діагностика особистісної безпеки як структурно-функціональної складової соціальної зрілості студентів і майбутніх фахівців різних спеціальностей, що забезпечить удосконалення теоретико-методологічних підходів у вивченні цього психологічного явища та прикладних аспектів розробки і впровадження профілактично-розвивальних психотехнологій формування соціальної зрілості особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абсалямова Л. М. Психологічні особливості розвитку готовності до ризику у підлітковому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2009. 21 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. Москва: Мысль, 1991. 299 с.
3. Александрова Г. Г. Психологические критерии социальной зрелости личности в условиях современного российского общества: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Казан. гос. ун-т. Казань, 2004. 150 с.
4. Александрова Л. А. О составляющих жизнестойкости личности как основе ее психологической безопасности в современном мире. *Известия ТРТУ. «Гуманитарные проблемы современной психологии»*. Таганрог, 2005. № 7 (51). С. 83-84.
5. Алексеева М. І. Психологія ранньої юності. Київ: Знання, 1971. 48 с.
6. Альгин А. П. Ризик і його роль у суспільному житті. Москва: Мысль, 1989. 191 с.
7. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды. Москва: Педагогика, 1980. Т.2. 287 с.
8. Ананьев Б. Г. Психологическая структура человека как субъекта. *Человек и общество*. Ленинград : ЛГУ, 1967. Вып. 2. 249 с.
9. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. *Избранные психологические труды*. Москва : Педагогика, 1980. Т.1. С. 16-178.
10. Андреевкова Н. В. Проблема социализации личности. *Социальные исследования*. 1970. Вып. 3. С. 38-52.
11. Андреева Г. М. Социальная психология: учебник для высших учебных заведений. Москва: Аспект Пресс, 1996. 376 с.
12. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности. Москва: «Мысль», 1976. 158 с.
13. Ассаджоли Р. Психосинтез: теория и практика. Москва: «REFL-book», 1994. 286 с.

14. Баева И. А. Концептуальные основы и принципы создания психологической безопасности образовательной среды. *Психология образования: региональный опыт: материалы 2-ой научно-практической конференции* (Москва, 13-15 декабря 2005 г.). Москва: Общероссийская общественная организация «Федерация психологов образования России», 2005. С. 35-36

15. Баева И. А. Психологическая безопасность в образовании. Санкт-Петербург: Союз, 2002. 271 с.

16. Баева И. А. Психологическая безопасность как интегративная категория психологического исследования. *Психологическая культура и психологическая безопасность в образовании: материалы Всероссийской конференции* (Санкт-Петербург, 27-28 ноября 2003 г.). Москва, 2003. С. 103-107.

17. Баева И. А., Емелин Н. М. К вопросу о критериях психологической безопасности личности. *Психологическая культура и психологическая безопасность в образовании: материалы Всероссийской конференции* (Санкт-Петербург, 27-28 ноября 2003 г.). Москва, 2003. С. 107-109.

18. Баева Л. А. Психология безопасности: история, становление, перспективы. *Национальный психологический журнал*. 2007. №1 (2). С.65.

19. Базаров Т. Ю. К проблеме инструментария практического социального психолога. *Вестник МГУ. Психология*. 1997. № 4. С. 45-51.

20. Байрачний В. О. Соціальна відповідальність і система цінностей: до питання про співвідношення. *Гуманітарний часопис*. 2014. № 4. С. 61-64.

21. Бардин Ю. П. Социальная зрелость личности : дисс. ... канд. философских наук : 09.00.01. / Харьковский государственный университет. Харьков, 1986. 154 с.

22. Башкатов И. П. Притеснение: обидчики и обиженные. *Социологические исследования*. 2002. №12. С. 41-50.

23. Безкоровайна О. В. Теоретико-методичні засади виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці: дис. ... д-ра пед.

наук : 13.00.07 / Інститут проблем виховання Академії педагогічних наук України. Київ: Інститут проблем виховання АПН України, 2010. 460 с.

24. Безродная Я. А. Организация ученического самоуправления как средство формирования социальной зрелости старшеклассников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ленингр. гос. обл. ун-т им. А.С. Пушкина. Санкт-Петербург, 2006. 251 с.

25. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой. Москва : Прогресс-традиция, 2000. 381 с.

26. Бех І. Д. Виховання особистості. Київ: Либідь, 2003. Кн.1. 342 с.

27. Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології. *Педагогіка і психологія*. 1999. № 3. С.5-14.

28. Богомаз С. А. Оценка психологической безопасности выпускников школы. *Сибирский психологический журнал*. 2009. № 34. С. 58-62.

29. Богомаз С. А., Баланев Д. Ю. Жизнестойкость как компонент инновационного потенциала человека. *Сибирский психологический журнал*. 2009. Вып. 32. С. 23–28.

30. Богомаз С. А., Гладких А. Г. Психологическая безопасность и ее измерение с помощью Шкалы базисных убеждений. *Вестник Томского государственного университета*. 2009. № 318. С. 191–194.

31. Богомаз С. А., Козлова Н. В. Динамика психологической безопасности у юношей в условиях армейской службы и обучения в военном институте. *Вестн. Том. гос. ун-та*. 2010. № 330. С. 147–151.

32. Бодалев А. Акме-эффект личностного самоосуществления в процессе социализации и индивидуализации взрослого человека. *Мир психологии*. 1998. № 1. С. 59-65.

33. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие учения и современное состояние проблемы. Москва: Изд-во Института психологии РАН, 1995. 335 с.

34. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. Воронеж: НПО «Модек», 1995. 352 с.

35. Божович Л. И. Психологические закономерности формирования личности в онтогенезе. *Избранные психологические труды* / ред. Д. И. Фельдштейн. Москва, 1995. С.56-120.

36. Большой энциклопедический словарь / ред. А.М. Прохоров. Москва; Санкт-Петербург, 1997. С. 1330.

37. Бондар Г. О. Характеристика екстремальних умов діяльності представників ризикованих професій [електронний ресурс]. *Сучасний соціокультурний простір 2010* : Всеукраїнська науково-практична інтернет-конф. : тези доп. URL: <http://intkonf.org/bondar-go-harakteristika-eksremalnih-umov-diyalnosti-predstavnikiv-rizikovanih-profesiy>.

38. Боришевский М. И. Психологические особенности самосознания подростка / ред.: М. И. Боришевский. Киев: Вища школа, 1980. 168 с.

39. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина. *Педагогіка і психологія*. 1997. №1. С. 144-150.

40. Бревде Г. М., Габдуллина Л. М., Тульчинский Г. Л. Расширение личностного потенциала: теория, гипотезы, эксперимент / *Науки о человеке в современном мире*. Часть 1. Философский век. Альманах 21. Санкт-Петербург : Центр истории идей. 2002. С. 158-164.

41. Брецько І., Фінів О. Континуальна взаємодія особистісної безпеки й психоемоційного вигорання особистості: теоретичні аспекти. *Психологічні перспективи*. Випуск 32. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2018. С. 23-34.

42. Брушлинский А. В. Субъект безопасности и безопасность субъекта. *Проблемы информационно-психологической безопасности*: сборник статей и материалов конференций. Москва, 1996. С. 12–17.

43. Булюбаш И. Д. Руководство по гештальт-терапии. Москва: Изд-во Института психотерапии, 2004. 756 с.

44. Бурлачук Л. Психодиагностика. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 352 с.

45. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодиагностике. Санкт-Петербург: Издательство «Питер», 2000. 528 с.

46. Валиев И. Н. Формы взаимодействия человека и общества: проблема человека в свете современных социально-философских наук [электронный ресурс]. *Библиотека ЕГПУ*. URL: <http://www.egpu.ru/lib/elib/Data/Content/128275702167351275/Default.aspx> (дата обращения: 25.09. 2018).

47. Весна Е. Б. Развитие взаимоотношений с миром взрослых как определяющее условие личностного становления подростка : автореф дис. ... канд. психол наук : 19.00.07 / НИИ общей и пед. психологии. Москва, 1991. 26 с.

48. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : монографія. Луцьк : Ред-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2003. 320 с.

49. Вірна Ж. П. Професійний простір особистості: від ознак дисциплінарності до реальності суб'єктивного моделювання. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський, 2014. Вип. 23. С. 100–111.

50. Вольнов Р. В. Акмеологическое обеспечение информационно-психологической безопасности личности. Москва : МосУ МВД России : Щит-М, 2010. 138 с.

51. Выготский Л. С. Собрание сочинений : В 6-ти т. / ред. А. В. Запорожец.. Т. 4. Детская психология / ред. Д. Б. Эльконин. Москва: Педагогика, 1984. 432 с.

52. Главатских М. М. К проблеме изучения понятия социально-психологической зрелости личности. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2015. № 7 (182). С. 94-97.

53. Горбатов Д. С. Практикум по психологическому исследованию : учеб. пособие. Самара : БАХРАХ-М (ГУП ИПК Ульян. Дом печати). 2003. 271 с.

54. Готтхард Б. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний : монография / пер. с нем. А. Ю. Антоновского и др. Москва : Логос, 2010. 247 с.

55. Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта. Москва: Институт социологии РАН, 2003. С.82-83.

56. Грачев Г. В. Личность и общество: информационно-психологическая безопасность и психологическая защита. Москва: ПЕР СЭ, 2003. 301 с.

57. Грачев Г. В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты. Москва: Изд-во РАГС, 1998. 125 с.

58. Гусев А. И. Толерантность к неопределенности как составляющая личностного потенциала. *Личностный потенциал: структура и диагностика*. Москва: Смысл, 2011. С. 300-330.

59. Давыдова К. Д. Социальная установка и социальная ориентация личности. *Социальная психология и философия ЛГПИ им. А.И. Герцена*. 1975. Вып. 3. 35 с.

60. Дубчак Г. М. Психологічні основи професійної стресостійкості майбутніх фахівців : монографія. Київ : Талком, 2017. 321 с.

61. Ежевская Т. И. Психологические аспекты напряженности и конфликтологии. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2008. № 4(35). С. 47-49.

62. Елимова М. Ю., Мозговая А. В. Рискология и рисковая коммуникация: проблемы, методы, перспективы. *Риск в социальном пространстве*. Москва: Институт социологии РАН, 2001. С. 79-94.

63. Емельянова М. А. Становление профессиональной зрелости социального педагога в образовательном процессе вуза : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Оренбург. гос. ун-т. Оренбург, 2005. 354 с.

64. Ефимова Н. С. Концептуальная модель психологической безопасности личности учителя. *Вестник ЧГПУ. Педагогика и психология*. 2011. № 2. С. 51-60.

65. Ефимова Н. С. Теория и практика формирования личностной готовности студентов технических вузов к безопасной профессиональной

деятельности : автореф. дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Моск. гор. пед. ун-т. Москва, 2015. 40 с.

66. Зараковский Г. М. Психологический потенциал населения как компонент человеческого капитала. Центр проблемного анализа и государственно-управленческого проектирования [электронный ресурс]. URL: <http://www.rusrand.ru/conf/econ/docladi/secs/>

67. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. Москва: Политиздат, 1986. 223 с.

68. Зильберман П. Б. Эмоциональная устойчивость оператора. *Очерки психологии труда оператора* / под ред. Е. А. Милеряна. Москва : Наука, 1974. С. 138-172.

69. Зинченко Ю. П. Безопасность в современном мире: социально-психологические аспекты. *Безопасность в современном мире: социально-психологические аспекты*: материалы II международного симпозиума, (Екатеринбург, 14 апреля 2011 г.). Екатеринбург : Гуманитарный ун-т, 2011. С. 19-25.

70. Зинченко Ю. П., Зотова О. Ю. Основы безопасности личности и общества: монография. Москва: Акад. повышения квалификации и переподготовки работников образования, 2010. 292 с.

71. Зотова О. Ю. Концептуальные представления о социально-психологической безопасности личности. *Социальная педагогика и психология. Ученые записки*. 2010. № 11. С. 129-136.

72. Зотова О. Ю. Социально-психологическая безопасность личности : дисс. ... доктора психол. наук : 19.00.05 / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Москва, 2011. 524 с.

73. Зотова О. Ю., Яворский А. А. Ценностно-смысловые основания психологии безопасности. *Социальная политика и социология*. 2009. № 9. С. 82-88.

74. Зязюн І. А. Рефлексія людини в гуманітарній філософії. *Світло*, 1998. № 1. С. 38-40.

75. Иванова Н. Л. Структура социальной идентичности: проблема анализа. *Психологический журнал*. 2004. Т. 25. № 1. С. 52-60.

76. Иконникова С. Н., Лисовский В. Т. На пороге гражданской зрелости: об активной жизненной позиции современного молодого человека. Ленинград, 1982. 179 с.

77. Исследование склонности к риску (опросник А. Г. Шмелева). URL: http://b-t.com.ua/test_risk_shmelev.php (дата обращения: 25.09. 2018).

78. Івашковський В. В. Теоретико-методичні засади виховання старшокласників як суб'єктів громадянського суспільства. Київ: Паливода А. В., 2010. 514 с.

79. Казаков Ю. Н., Чернов О. В. Критерии, показатели и индикаторы акмеологического обеспечения безопасности психического здоровья сотрудников охранных предприятий. *Вестник Российской академии государственной службы при Президенте Российской Федерации*. 2009. № 6. С. 35-52.

80. Каменева Е. Г. Развитие социальной зрелости студентов педагогического вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Оренбург. гос. ун-т. Оренбург, 2004. 184 с.

81. Каменева Е. Г. Развитие социальной зрелости студентов педагогического вуза : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Оренбург. гос. ун-т. - Оренбург, 2004. 22 с.

82. Каменская Е. Н. Социальная психология : конспект лекций : учебное пособие. изд. 5-е, доп. и перераб. Ростов н/Д : Феникс, 2009. 192 с.

83. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / пер. с англ.; ред. В. Г. Трилис. К.М.: ИД София, 2003. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=95216&p=1> (дата обращения: 25.09. 2018).

84. Карапетян Л. В. Модель обеспечения психологической безопасности школьников в условиях образовательного пространства. *Психология образования: региональный опыт*: материалы 2-ой научно-практической конференции (Москва, 13-15 декабря 2005 г.). Москва: Общероссийская

общественная организация «Федерация психологов образования России», 2005. С. 54-56.

85. Карпенко З. С. Аксіопсихологія особистості. Київ: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. 216 с.

86. Каташова Ю. А., Еперин А. П. Реализация программы по повышению культуры безопасности. УПЦ СПб ГТУ г. Сосновый бор. URL: <http://www/polar/merphi.ru>. (дата обращения: 25.09. 2018).

87. Киричук О. В., Карпенко З. С. Формування суспільно-активної особи : передумови і зміст процесу. *Рад. школа*. 1987. № 6. С. 36-42.

88. Климчук В. О. Факторний аналіз: використання у психологічних дослідженнях. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 8. С. 43-48.

89. Ковалев Г. А. «Активное социальное обучение» как метод коррекции психологических характеристик субъекта общения : автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / ЛГУ им. А.А. Жданова. Москва, 1980. 21 с.

90. Ковалёва А. И. Социализация личности: норма и отклонение. Москва: Институт молодёжи, 1996. 224 с.

91. Коган Л. Н. Человек и его судьба. Москва : Мысль, 1998. 283 с.

92. Колесникова Т. И. Психологический мир личности и его безопасность. – Москва: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. 176 с.

93. Коломинский Я. Л. Возрастная и педагогическая социальная психология в свете проблем воспитания. *Прикладные проблемы социальной психологии*. Москва : Наука, 1983. С. 255-269.

94. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. Москва: Политиздат, 1984. 335 с.

95. Кон И. С. Психология ранней юности : кн. для учителя. Москва : Просвещение, 1989. 254 с.

96. Кон И. С. Социология личности. Москва: Политиздат, 1967. 384 с.

97. Коноплин О. А. Общая способность к саморегуляции как фактор субъектного развития. *Вопросы психологии*. 2004. № 2. С. 128-135.

98. Костюк Г. С. Психологія: підручник. Київ: Радянська школа, 1964. 423 с.

99. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Рад.школа, 1989. 608 с.

100. Котик М. А. Психология и безопасность. Таллин: Валгус, 1987. 440 с.

101. Кочарян И. А. Опросник диагностики личностного симптомокомплекса ответственности (ОДЛСО) и оценка его психометрических характеристик *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»*. Харків, 2008. № 807. С. 181-186.

102. Краснянская Т. М. Безопасность человека: психологический аспект: учебное пособие / под ред. А.В. Непомнящего. Ставрополь: ЗАО Пресса, 2005. 216 с.

103. Краснянская Т. М. Психология экстремальности: личность, субъект, безопасность : монография. Пятигорск : Пятигорский гос. лингвистический ун-т, 2011. 327 с.

104. Кузнецов В. Н. Культура безопасности: Социологическое исследование В.Н. Кузнецов. Москва: Наука, 2001. 380 с.

105. Лабунская В. А. Личность и общение. *Психология личности*: учебное пособие. Москва: Эксмо, 2007. 653 с.

106. Лазорко О. В. Соціальна зрілість як інтегративний модуль професійної безпеки сучасних студентів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія. Психологічні науки*. Вип. 3. Т. 1. 2016. С. 59-64.

107. Лазорко О. В. Координати психологічного благополуччя професійної реалізації фахівців в різних умовах праці. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Додаток 3 до Вип. 36. Том III (19) : тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». Київ. : Гнозис, 2016. С.131-139.

108. Лазорко О. В. Психологія професійної безпеки особистості. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 440 с.

109. Лазорко О. В. Стратегії самоствердження у переживанні соціальної фрустрованості сучасного студента: ознаки життєвої збалансованості і професійної безпеки. *Психологічні перспективи*. Випуск 28. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2016. С. 164-175.

110. Лактионова Е. Б. Психологическая безопасность и психическое здоровье личности. *Психология образования: региональный опыт*: материалы Второй научно-практической конференции. (Москва, 13-15 декабря 2005 г.). Москва: Общероссийская общественная организация «Федерация психологов образования России», 2005. С. 57.

111. Лебедева Н. М. Социальная идентичность на постсоветском пространстве: от поисков самоуважения к поискам смысла. *Психологический журнал*. 1999. № 3. С. 48-58.

112. Лебедик М. П. Технологія атестації цілісного розвитку особистості на основі оцінок соціальної зрілості учасників педагогічного процесу: монографія. Полтава, 2003. 305 с.

113. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1975. 303 с.

114. Леонтьев Д. А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации. *Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им.М. Ломоносова* / под ред. Б. Братуся, Д. Леонтьева. Москва: Смысл, 2002. Вып. 1. С. 56-65.

115. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций. Москва: «СМЫСЛ», 1992. 17 с.

116. Леонтьев Д. А. Тест смысло-жизненных ориентаций (СЖО). 2-е изд. Москва: Смысл, 2000. 18 с.

117. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. Москва : Наука, 1999. 350 с.

118. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч.-метод. посібник. Київ: ІЗМН, 1998. 112 с.

119. Лукичева М. В. Предпрофильная подготовка в основной школе как фактор формирования социальной зрелости учащихся : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ярослав. гос. пед. ун-т им. К.Д. Ушинского. - Ярославль, 2007. 171 с.

120. Лушин П. В. Толерирование неопределенности как способ экологичного управления. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 12. С. 20-23.

121. Лызь Н. А. Модельные представления о безопасной личности. Известия ТРТУ. «Гуманитарные проблемы современной психологии». Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2005. № 7 (51). С. 21 - 25.

122. Лызь Н. А. Развитие безопасной личности в образовательном процессе вуза : монография. Таганрог : ТРТУ, 2005. 305 с.

123. Лызь Н. А. Развитие безопасности личности: психолого-педагогический подход. *Педагогика*. 2006. № 4. С. 68-75.

124. Майсак Н. В. Профилактика личностных деформаций и деструкций специалистов стрессогенных профессий : учебно-методическое пособие для студентов вузов. Москва : НОУ ВПО «МПСУ», 2012. 288 с.

125. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури. Київ: Наук. думка, 1999. 238 с.

126. Марков В. Н. Личностно-профессиональный потенциал кадров управления: психолого-акмеологическая оценка и оптимизация : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.13. Москва, 2004. 38 с.

127. Марков Е. С. Проблемы самореализации молодого поколения. *Молодежь: проблемы формирования и воспитания*. Москва: Наука, 1978. С. 24-44.

128. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики: / пер. с англ.; вступ. ст. Акулиной Н. Н. Москва: РГБ, 1999. 432 с.

129. Маслоу А. На подступах к психологии бытия. Москва: «Рефл-бук»; Киев: «Ваклер», 1997. С.45.
130. Маслоу А. Психология бытия. Москва: Педагогика, 1997. 304 с.
131. Мелешко А. В. Субъектный подход к изучению личности. (МППГУ) URL: http://www.erudition.ru/referat/ref/id.52853_1.html , 12.032010. (дата обращения: 25.09. 2018).
132. Мечников В. В. Особенности государственной правоохранительной службы в органах внутренних дел (на примере подразделений департамента по борьбе с организованной преступностью и терроризмом): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. , 12.00.14. Москва, 2006. 20 с.
133. Моздаков А. Ю. Социально-философские аспекты проблемы безопасности: дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / Новгород. гос. ун-т им. Ярослава Мудрого. Великий Новгород, 2008. 149 с.
134. Моргун В. Ф. Психологическая и социальная зрелость личности. *А.С. Макаренко и Полтавщина*: тезисы докладов и сообщений обл. науч.-практ. конф. Полтава: ПГПИ им. В. Г. Короленко, 1986. С. 29-32.
135. Москаленко В. В. Особливості суб'єктного підходу в аналізі економічної соціалізації особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України [за ред. Акад. С.Д.Максименка]. Київ, 2008. Т.10. Ч.1. С. 300-306.
136. Мотков О. И. Методика изучения интегральной гармоничности личности ИГЛ-3. *Психология сознания: Истоки и перспективы изучения*: мат-лы XIV межд. чтений памяти Л. С. Выготского в 2 т. (Москва, 12-16 ноября 2013 г). Москва : РГГУ, 2013. Т. 1. С. 117-135.
137. Мотков О. И. Тест интегральной гармоничности личности ИГЛ-3. URL: <http://hpsy.ru/public/x6263.htm> (дата обращения: 25.09. 2018).
138. Мотков О. И. Ценностные представления о гармоничной личности людей разного возраста. *«Зона ближайшего развития» в теоретической и практической психологии*: мат-лы XI межд. чтений памяти Л.С. Выготского (15-18 ноября 2010 г.). Москва: ИП РГГУ, 2010 С. 133-140.

139. Мугулов Ф. К. Безопасность личности: теоретические и прикладные аспекты социологического анализа: монография. Сочи: РИО СИМБиП, 2003. 243 с.

140. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. Учеб. пособие. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 392 с.

141. Никитин С. М., Феофанов К. А. Социологическая теория риска в поисках предмета. *Социологические исследования*. 1992. № 10. С. 120-127.

142. Обеспечение психологической безопасности в образовательном учреждении : практическое руководство/ под ред. И. А. Баевой. Санкт-Петербург: Речь, 2006. 288 с.

143. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціалізація особистості на етапі зрілості. *Філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ, 2003. Вип. 7. Ч. 2. С. 3-10.

144. Осницкий А. К. Проблемы исследования субъективной активности. *Вопросы психологии*. 1996. №1. С. 6.

145. Пальчевський С. С. Акмеологія: навч. посіб. для студентів вищих навч. закл. Київ: Кондор, 2008. 398 с.

146. Пантилеев С. Р. Методика исследования самоотношения. Москва, 1993. 30 с.

147. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории. Москва: Мысль, 1971. 351 с.

148. Перлз Ф. Гештальт-семинары: Гештальт-терапия дословно. Москва: Институт общегуманитарных исследований, 1998. 336 с.

149. Петровский А. В. Проблема развития личности с позиции социальной психологии. *Вопросы психологии*. 1984. № 4. С. 15-29.

150. Платонов К. К. Личностный подход как принцип психологии. *Методологические и теоретические проблемы психологии*. Москва : Наука, 1969. С. 190-217.

151. Платонов К. К. Социальное и биологическое в структуре личности. *Вопросы философии*. 1970. № 9. С. 133-147.
152. Платонов К. К. Структура и развитие личности. Москва : Наука, 1986. 256 с.
153. Поздняков А. В. Педагогические условия формирования социальной зрелости старшеклассников: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Курс. гос. пед. ун-т. Курск, 2002. 248 с.
154. Поліщук С. П. Психологічні умови розвитку соціальної зрілості учнів вищого професійного училища : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України. Київ, 2007. 232 с.
155. Польштер И., Польштер М. Интегрированная гештальт-терапия: Контуры теории и практики / пер. с англ. А.Я. Логвинской. Москва: Независимая фирма «Класс». 1997. URL: <http://www.klex.ru/17k> (дата обращения: 25.09. 2018).
156. Попова К. В. Современные тенденции развития корпоративной безопасности : социологический анализ : автореферат дис. ... канд. социол. наук : 22.00.01 / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Москва, 2008. 27 с.
157. Проблемы информационно-психологической безопасности : (сб. ст. и материалов конф.) / Рос. акад. наук, Ин-т психологии, Лаб. психологии рефлексив. процессов; под ред. А. В. Брушлинского, В. Е. Лепского. Москва: ИПРАН, 1996. 98 с.
158. Психология корпоративной безопасности : учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по направлению и специальности «Психология» / Ю. П. Зинченко и др. ; ред. Семенова Е. В. Москва : Изд-во Акад. повышения квалификации и переподгот. работников образования, 2010. 637 с.
159. Психология. Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.

160. Пустовойт М. В. Емпіричні референти психологічної безпеки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій. *Психологічні перспективи* Випуск 32. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2018. С. 250-260.

161. Пустовойт М. В. Компоненти особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості: дослідження ваги та значимості. *Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Сєверодонецьк: Вид-во Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, 2017. Випуск № 3(44). С. 148-157.

162. Пустовойт М. В. Механізми формування психологічної безпеки особистості. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія: Психологія*. Одеса: Вид-во «Астропринт», 2017. Том 22. Випуск 3 (45). С. 71-79

163. Пустовойт М. В. Модель психологічної безпеки: критерії дослідження. *European Cooperation Warsaw* : Editorial team of Collection EUROPEANCOOPERATION Consilium LLC, 2018. Vol. 4(35). P. 20-31.

164. Пустовойт М. В. Особистісна безпека в системі психологічного знання. *Особистість у соціальному, віковому та клінічному вимірі сучасного життя*: зб. наукових статей / [гол. ред. Ж. П. Вірна]. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. С. 316-321.

165. Пустовойт М. В. Особистісна безпека як складова соціальної зрілості. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*: зб. наук. пр. / ред. кол. : Товканець Г.В. (гол.ред.) та ін. – Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. Випуск 2 (4). С. 246-248.

166. Пустовойт М. В. Особливості психологічної безпеки особистості в контексті її професійної спрямованості. *Проблеми оптимального функціонування особистості в сучасних умовах*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Харків, 2018. С. 153-155

167. Пустовойт М. В. Психологічна безпека особистості: чинники та особливості. *Громадське здоров'я: проблеми та перспективи розвитку*:

збірник матеріалів тез науково-практичної конференції / за ред. І. В. Гущука, А. Ю. Гільман, Г. В. Крайчинської, В. В. Максимчука, М. С. Романова та ін. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2018. С. 110-112

168. Пустовойт М. В. Психологічна безпека як чинник психічного здоров'я особистості. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві* : збірник тез III Всеукраїнської науково-практичної конференції / упор. Н. М. Бамбурак. Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 333-337.

169. Пустовойт М. В. Феномен психологічної безпеки особистості: результати досліджень. *Сучасна педагогіка та психологія: методологія, теорія і практика*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2018. С. 156-158

170. Радул В. В. Соціальна зрілість молодого вчителя: монографія. Київ: Вища шк., 1997. 269 с.

171. Радул В. В. Соціальна зрілість як вершина акмеологічного розвитку особистості. *Рідна школа*. 2011. №3. С. 15-20.

172. Радул В. В. Фактори соціальної зрілості студентів педвузу: навч. посіб. для студ. пед. ін-тів. Кіровоград, 1993. 66 с.

173. Реан А. А., Коломинский Я. Л. Социальная педагогическая психология. Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. 574 с.

174. Ремшмидт Х. Психология взросления. *Подросток и семья*: учеб. пособ. Самара: Издат. Дом «БАХРАХ-М», 2002. С. 258-265.

175. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології: Навчально-методичний посібник. Київ : Ніка-Центр, 2003. 204 с.

176. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога. Москва, 1999. кн. 2. С. 248-254.

177. Романова И. А. Основные направления исследования самопонимания в зарубежной психологии. *Психологический журнал*. 2001. Т. 22. № 1. С. 102-112.

178. Романова М. А. Эволюция представлений о потенциале личности в истории науки. *Вестник Московского городского педагогического университета. Серия «Педагогика и психология»*. 2011. №3 (17). С. 67-76.

179. Романович А. Л. Развитие и безопасность социоприродных систем : Философско-методологический анализ : дисс. ... доктора филос. наук : 09.00.08, 09.00.11 / Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации. Москва: РГБ., 2003. 418 с.

180. Романович А. Л. Проблемы безопасности в контексте устойчивого развития. *Социально-гуманитарные знания*. Москва, 2003. № 1. С. 10 - 11.

181. Рошин С. К., Соснин В. А. Психологическая безопасность: новый подход к безопасности человека, общества и государства. *Российский монитор*. Москва, 1995. № 6. С. 133-146.

182. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 250 с.

183. Рубинштейн С. Л. Человек и мир. Москва: Наука, 1997. 189 с.

184. Савва Л. И., Солдатченко А. Л., Плотникова Е. Б., Рабина Е. И., Рязанова Л. С. Социализация студентов в профессиональном образовании. Москва : Академия Естествознания. 2012. 300 с.

185. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности : диспозиционная концепция : коллективная монография / В. А. Ядов и др. ; М-во образования и науки Российской Федерации, Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики», ФГНУ Центр социологических исслед., Ин-т социологии РАН. 2-е расш. изд. Москва : ЦСП и М, 2013. 374 с.

186. Самоунина Н. В. Активизация школьников в профессиональном самоопределении. *Вопросы психологии*. 1982. № 1. С. 69-77.

187. Санникова О. П. Індивідуальний спосіб взаємодії особистості зі своїми внутрішніми ресурсами. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» та Інституту психології імені Г.С. Костюка

НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Н. Ф. Шевченко, М. Г. Ткалич. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. № 2 (6). С. 141-148.

188. Санникова О. П. Переживання кризи : диференціально-психологічний аналіз. Наука і освіта, 2015. № 10/СХХХІХ. С.16-22.

189. Сафин В. Ф. Проблема самоопределения личности педагога. *Формирование социальной активности личности учителя*: межвуз. сб. научных трудов / ред. В. А. Слостенин; Московский государственный пединститут им. В.И. Ленина. Москва, 1982. С. 148-153.

190. Селигмен А. Проблема доверия / пер. с англ. И. Мюрберг, Л. Соболевой. Москва: Идея- Пресс, 2002. С. 17.

191. Серода Е. И. Целостность и защищенность как основные критерии психологической безопасности личности. *Вестник Псковского государственного университета. Серия: Социально-гуманитарные науки*. 2014. № 5. С. 289-298.

192. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург : ООО «Речь», 2001. 350 с.

193. Скрипкина Т. П. Психология доверия: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2000. 264 с.

194. Смелзер Н. Социология. Москва, 1994. 688 с.

195. Смирнов Г. Л. Объективные законы общественного развития и творческая активность масс. *Социологические исследования*. 1984. № 1. С. 6-10.

196. Смолян Г. Л., Зараковский Г. М., Розин В. М., Войскунский А. Е. Информационно-психологическая безопасность (определение и анализ предметной области). Москва: Институт системного анализа РАН, 1997. 52 с.

197. Сохань Л. В., Головаха Е. Н., Ануфриева Р. А. Психология жизненного успеха: опыт социально-психологического анализа преодоления критических ситуаций. Киев: Вища школа. 1995. 66 с.

198. Социология: Словарь-справочник / отв. ред. Г.В. Осипов. Москва: Наука, 1990. Т.2.: Отдельные отрасли социологического знания. 232 с.

199. Старченко Т. Е., Пустельник И. О., Черныш Н. Й. Молодежь: вехи социальной зрелости (философско-социологический анализ). Львов: Издательство при Львовском университете издательского объединения «Вища школа», 1988. 262 с.

200. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология: учеб. для вузов. Москва: Аспект-Пресс, 2003. 368 с.

201. Столяренко Л. Д., Самыгин С. И., Столяренко В. Е. Психология и педагогика: учебник. 2-е изд., доп. и перераб. Ростов н/Д: Феникс. 2010. 636 с.

202. Столяренко Л. Д., Самыгин С. И. Социальная психология. Ростов н/Д : Феникс, 2009. 476 с.

203. Сухобская Г. С. Понятие «зрелость социально-психологического развития человека» в контексте андрагогики. *Новые знания*. 2002. № 4. С. 17-20. URL: <http://hpsy.ru/public/x1449.htm>, 12.03.2010. (дата обращения: 25.09.2018).

204. Тимченко А. В. Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях и методы их коррекции. Харьков, 1997. 184 с.

205. Годорів Л. Д. Рання юність як період становлення життєвих перспектив. *Психологія*. Київ: НПУ, 2000. Вип. 1 (8). С. 91-99.

206. Томашов В. В. Сущность социальной ответственности и ее место в системе исторического материализма. Челябинск., 1980. С. 108-109.

207. Тырсыкова А. Д. Концептуальная модель стратегий обеспечения психологической безопасности. *Научные проблемы гуманитарных исследований*. Пятигорск: Институт региональных проблем Российской Государственности на Северном Кавказе, 2012. № 6 С. 128-139.

208. Тырсыкова А. Д. Обеспечение психологической безопасности студентов вуза. *Обеспечение психологической безопасности в экстремальных ситуациях*: материалы международной научно-практической конференции. Махачкала: ДГУ, 2010. С.382-385.

209. Тырсикова А. Д. Формирование стратегий психологической безопасности студентов вуза : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Пятигор. гос. лингвист. ун-т. Пятигорск, 2012. 23 с.

210. Фельдштейн Д. И. Психология развития личности в онтогенезе. Москва : Просвещение, 1989. 206 с.

211. Фельдштейн Д. И. Социализация и индивидуализация – содержание социального взросления и социально-психологической реализации детства. *Мир психологии*. 1998. №1. С. 5-11.

212. Фельдштейн Д. И. Социальное развитие в пространстве времени детства. Москва: Московский психолого-социальный институт, 1997. 160 с.

213. Фінів О. Я. Психозахист і стресостійкість особистості: теоретико-емпіричний ракурс. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. Випуск 1 (2016) С.258-268.

214. Фінів О. Я. Феномен особистісної безпеки та його кореляція із психозахистом. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Луганськ-Сєвєродонецьк : Вид-во «Ноулідж», 2015. №3 (38). С.414-421.

215. Формирование личности в переходной период от подросткового к юношескому возрасту / под ред. В. И. Дубровиной. Москва: Педагогика, 1987. 181 с.

216. Франкл В. Человек в поисках смысла / пер. с нем. и англ. Москва: Прогресс, 1990. 368 с.

217. Франкл В. Воля к смыслу / пер. с англ. Д. Гурьева, А. Суворовой. Москва : ЭКСМО-Пресс : Апрель пресс, 2000. 366 с.

218. Фрейд З. Недовольство культурой. *Психоанализ. Религия. Культура*. Москва: Ренессанс, 1992. 291 с.

219. Хащенко В. А. Экономическая идентичность. *Психологический журнал*. 2004. Т.25. № 5. С. 32-49.

220. Ходаковский Е. А. Системология безопасности (применение системного анализа к явлениям безопасности). *Безопасность*. 1997. № 7-9. С. 178-185.

221. Холл К., Линсей Г. Теории личности / пер. с англ. И. Гришун. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2000. 592 с.

222. Хомякова В. С. Безопасность как фактор устойчивого развития: социально-философский аспект : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Забайк. гос. гуманитар.-пед. ун-т им. Н.Г. Чернышевского. Чита, 2007. 21 с.

223. Хорни К. Новые пути в психоанализе / пер. с англ. А. Боковикова. Москва : Акад. проект, 2007. 239 с.

224. Хорни К. Психология женщины / пер. с англ. А. М. Боковникова, Т. В. Панфиловой, Л. Б. Сумм. 2-е изд. Москва : Академический Проект, 2007. 240 с.

225. Чамата П. Ф. Самостійність та її розвиток у підлітків. Київ: Знання, 1965. 48 с.

226. Шапарь В. Б. Психология кризисных ситуаций. Ростов на Дону : Феникс, 2008. 452 с.

227. Шибутани Т. Социальная психология. / пер. с англ. В.Б. Ольшанского. Москва: Прогресс, 1969. 536 с.

228. Шлыкова Н. Л. Психологическая безопасность субъекта профессиональной деятельности. Тверь: ООО Триада, 2004. 151 с.

229. Шлыкова Н. Л. Психологическая безопасность субъекта профессиональной деятельности : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.03 / Всерос. науч.-исслед. ин-т техн. эстетики. Москва, 2004. 332 с.

230. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: учебное пособие. Москва: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. 600 с.

231. Штепа О. С. Пропріум особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 2. С. 26-34.

232. Эксакусто Т. В. Обеспечение психологической безопасности личности с учетом развития и коррекции личностных свойств (в системе психологической службы учреждений, организаций, предприятий). *Известия ЮФУ. Технические науки*. 2006. №14. С. 70-73. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obespechenie-psiologicheskoy-bezopasnosti-lichnosti-s-uchetom-razvitiya-i-korreksii-lichnostnyh-svoystv-v-sisteme-psiologicheskoy> (дата обращения: 26.09.2018).

233. Эксакусто Т. В. Проблема обеспечения социально-психологической безопасности личности. *Российский психологический журнал*. 2008. Т. 5. № 3. С. 35-43.

234. Эксакусто Т. В. Социально-психологическая безопасность субъекта межличностных отношений. *Личность и бытие: субъектный подход*. Москва : Ин-т психологии РАН, 2008. С. 413–417.

235. Эксакусто Т. В. Теоретические основы социально-психологической безопасности: монография / под ред. Н.А. Лызь. Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2011. 343 с.

236. Эксакусто Т. В., Лызь Н. А. Психологическая безопасность в проблемном поле психологии. *Сибирский психологический журнал*. 2010. № 37. С. 86-91.

237. Юнг К. Г. Архетип и символ. Москва : Ренессанс, 1991. 297 с.

238. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов. Киев: Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. 384 с.

239. Юнг К. Г., Франц М.-Л. Ф., Хендерсен Дж. Якоби И., Яффе А. Человек и его символы / пер. В.А. Зеленский. Санкт-Петербург: «Б.С.К.», 1996. 456 с.

240. Яворська Г. Х. Соціально-професійна зрілість курсантів вищих закладів освіти МВС України: монографія. Одеса : ПЛАСКЕ ЗАТ, 2005. 408 с.

241. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности. *Методологические проблемы социальной психологии*. Москва, 1975. С. 100-103.

242. Ядов В. А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. Ленинград : Наука, 1979. 264 с.

243. Якобсон П. М. Психологические компоненты и критерии становления зрелой личности. *Психологический журнал*. 1981. № 4. С. 141-149.

244. Якуба Е. А. Понятие активности личности. *Социальная активность специалиста: истоки и механизм формирования*. Харків : Вища школа, 1983. 216 с.

245. Янчук В. А. Введение в современную социальную психологию. Минск : Асар, 2005. 768 с.

246. Chen L. C. Human Security: Concepts and Approaches. *Common Security in Asia...* Oxford, 1994. P. 139

247. Eriksson Christopher Social Interest/Social Feeling and the Evolution of Consciousness. *Individ Psychol*. 1992. No 3. P. 277-287.

248. Ewald F. Die Versicherungs-Gesellschaft. *Kritische Justiz*, 1989. Bd. 21. 542 p.

249. Fromm E. *Escape from freedom*. N.Y. : Avon. 1941-1956. P. 163.

250. Jalava J. From Norms to Trust. *European Journal of Social Theory*. 2003. Vol. 6. No. 2. P. 173

251. Luhman N. Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives. *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations (electronic edition)* / Ed. by D. Gambetta. Oxford: University of Oxford, 2000. Ch. 6. P. 94.

252. Maslow A. H. *Motivation and personality* (3rd ed., revised by R. Frager, J. Fadiman, C. McReynolds, & R. Cox). New York: Harper and Row. 1987.

253. Moscovici S. Notes toward a Description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology*. 1988. Vol. 18. No. 3. P. 211-250.

254. Moscovici S. On social representations. *Social cognition: Perspectives on everyday understanding*. 1981. Vol. 8. No. 12. P. 181-209.

255. Pustovoit M. The phenomenon of social maturity of personality: the concept, components and conditions of formation. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»: зб.наук. пр.* Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. Випуск 4. С. 84-89.

256. Sannikova O.P. Continuity principle in the structure of personality characteristics. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III(21), Issue: 43, 2015. Budapest. 2015. P. 62-66.

257. Sullivan H. S. Conceptions of modern psychiatry: the first William Alanson White Memorial Lectures. 1940. *Psychiatry*. 2012 Spring; Vol. 75(1). P. 3-17.

258. Turner J. Social Categorization and Self-concept: A social cognitive theory of group behavior. *Advances in group processes*. London, 1985. P. 77-121.

259. Virna Zh. Professional Deformations: Tendencies, Dynamics and Risks of Manifestation. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Vol 28, No 2 (2015). P. 123-136. URL: <https://journals.umcs.pl/j/article/download/2553/2923> (Cited 2017, 31 Januar).

260. Yamagishi T. Trust and Social Intelligence: the Evolutionary Game of Mind and Society. Tokyo: Tokyo University Press, 1998. P.46.

Додаток А

Таблиця А.1.

Результати обрахунку критерію Колмогорова-Смирнова

Діагностичні показники	N	Нормальні параметри (a,b)		Відмінності екстремумів			Статистика Z Колмогорова-Смирнова	Асимпт. знч. (двух-стороннє)
		Середнє	Стд. отклонение	Модуль	Положительные	Отрицательные		
Мета у житті	200	32,795	7,381	.106	.106	-.105	1,501	.022
Процес життя	200	30,870	6,405	.123	.047	-.123	1,741	.005
Результат життя	200	26,345	5,819	.096	.068	-.096	1,356	.050
Внутрішній локус контролю Я	200	22,280	4,676	.125	.111	-.125	1,763	.004
Локус контролю життя	200	31,335	6,815	.077	.059	-.077	1,091	.185
Зальна осмисленість життя	200	105,290	19,740	.068	.041	-.068	0,962	.313
Самоповага	200	72,699	25,936	.185	.146	-.185	2,615	.000
Аутосимпатія	200	67,617	23,320	.160	.085	-.160	2,264	.000
Очікуване ставлення від інших	200	56,089	29,745	.192	.098	-.192	2,722	.000
Глибинний самоінтерес	200	71,479	30,149	.275	.172	-.275	3,895	.000
Впевненість у собі	200	63,222	23,612	.178	.115	-.178	2,524	.000
Ставлення інших	200	44,379	25,155	.174	.156	-.174	2,459	.000
Самоприйняття	200	68,544	26,379	.218	.117	-.218	3,089	.000
Самокерівництво	200	64,435	22,786	.213	.119	-.213	3,014	.000
Самозвинувачення	200	47,726	25,954	.187	.187	-.130	2,648	.000
Самоінтерес	200	68,624	30,670	.215	.153	-.215	3,036	.000
Саморозуміння	200	73,657	21,576	.219	.130	-.219	3,093	.000
Соціально-комунікативна незграбність	200	8,640	6,026	.127	.127	-.093	1,797	.003
Нетерпимість до невизначеності	200	9,415	3,406	.091	.091	-.073	1,285	.074
Надмірний потяг до конформності	200	6,095	2,877	.078	.073	-.078	1,109	.170
Прагнення статусного росту	200	12,365	3,139	.124	.066	-.124	1,751	.004
Орієнтація на уникнення невдач	200	8,130	5,670	.102	.102	-.076	1,440	.032
Фрустраційна інтолерантність	200	6,950	4,449	.106	.106	-.068	1,504	.022
Самоствердження	200	6,015	2,191	.122	.081	-.122	1,729	.005
Нормативність	200	5,850	2,931	.114	.095	-.114	1,609	.011
Етичність	200	8,160	1,405	.260	.185	-.260	3,677	.000
Самопожертва	200	8,130	1,950	.257	.169	-.257	3,638	.000
Потреба у стабільності	200	0,965	1,086	.225	.170	-.225	3,178	.000
Потреба у законі і порядку	200	0,905	1,154	.253	.171	-.253	3,575	.000
Потреба передбачуваності подій	200	0,540	1,026	.218	.156	-.218	3,083	.000
Потреба надійності роботи	200	0,750	1,321	.245	.172	-.245	3,465	.000

та стабільного доходу								
Потреба бути коханим та бажаним	200	1,100	1,199	.294	.226	-.294	4,152	.000
Потреба бути захищеним від небезпеки оточуючого світу	200	0,825	1,109	.208	.145	-.208	2,937	.000
Потреба бути захищеним від реальних надзвичайних обставин	200	0,580	1,324	.198	.142	-.198	2,804	.000
Цінності особистісної гармонії	200	3,603	0,715	.097	.044	-.097	1,366	.048
Духовні цінності	200	3,467	0,516	.071	.037	-.071	1,010	.260
Образ життя	200	3,573	0,635	.084	.047	-.084	1,188	.119
Саморегуляція емоцій	200	3,491	0,577	.082	.042	-.082	1,156	.138
Конструктивність спілкування	200	3,579	0,614	.073	.069	-.073	1,034	.236
Самоорганізація особистості	200	3,579	0,611	.062	.058	-.062	0,882	.418
Помірність сили бажань і досягнень	200	3,485	0,656	.135	.063	-.135	1,904	.001
Самостійність	200	3,555	0,614	.110	.110	-.072	1,562	.015
Задоволеність життям і стосунками з людьми	200	3,566	0,623	.091	.037	-.091	1,292	.071
Життєве самовизначення	200	3,403	0,687	.067	.067	-.064	0,943	.336
Життєва самореалізація	200	3,343	0,676	.114	.070	-.114	1,606	.011
Позитивність самооцінки	200	3,589	0,687	.122	.044	-.122	1,727	.005
Схильність до ризику	200	19,270	4,159	.079	.079	-.065	1,113	.168

Примітка: **a** – порівняння з нормальним розподілом;

b – оцінюється за даними

Додаток Б

Таблиця Б.1.

**Результати обрахунку критерію U– Манна-Уїтні для вибірки студентів
різного професійного спрямування**

Діагностичні показники	Студенти ризико-небезпечних професій	Студенти технічно-гуманітарних напрямів	Статистика U Манна-Уїтні	Z	P-рівень значимості
	Середній ранг				
Мета у житті	134,35227	73,90179	1949	-7,34353	.000***
Процес життя	130,25568	77,12054	2309,5	-6,45557	.000***
Результат життя	136,25	72,41071	1782	-7,75795	.000***
Внутрішній локус контролю Я	136,17045	72,47321	1789	-7,75023	.000***
Локус контролю життя	133,1875	74,81696	2051,5	-7,08899	.000***
Загальна осмисленість життя	138,5	70,64286	1584	-8,23162	.000***
Самоповага	137,6875	71,28125	1655,5	-8,09538	.000***
Аутосимпатія	126,53977	80,04018	2636,5	-5,67755	.000***
Очікуване ставлення від інших	128,76136	78,29464	2441	-6,20491	.000***
Глибинний самоінтерес	120,65909	84,66071	3154	-4,46561	.000***
Впевненість у собі	125,24432	81,05804	2750,5	-5,46044	.000***
Ставлення інших	120,92045	84,45536	3131	-4,55809	.000***
Самоприйняття	127,64773	79,16964	2539	-6,02034	.000***
Самокерівництво	127,10227	79,59821	2587	-5,92717	.000***
Самозвинувачення	81,426136	115,4866	3249,5	-4,20472	.000***
Самоінтерес	122,71591	83,04464	2973	-4,96971	.000***
Саморозуміння	126,58523	80,00446	2632,5	-5,78707	.000***
Соціально-комунікативна незграбність	64,971591	128,4152	1801,5	-7,70835	.000***
Нетерпимість до невизначеності	75,204545	120,375	2702	-5,49933	.000***
Надмірний потяг до конформності	83,886364	113,5536	3466	-3,61931	.000***
Прагнення статусного росту	112,60795	90,98661	3862,5	-2,63978	.008**
Орієнтація на уникнення невдач	65,965909	127,6339	1889	-7,49263	.000***
Фрустраційна інтолерантність	67,329545	126,5625	2009	-7,20294	.000***
Самоствердження	114,93182	89,16071	3658	-3,15479	.002**
Нормативність	113,05114	90,63839	3823,5	-2,73352	.006**

Етичність	113,94886	89,93304	3744,5	-3,07379	.002**
Самопожертва	125,01136	81,24107	2771	-5,45785	.000***
Потреба у стабільності	104,10795	97,66518	4610,5	-0,8235	.410
Потреба у законі і порядку	104,55114	97,31696	4571,5	-0,92387	.356
Потреба передбачуваності подій	102,43182	98,98214	4758	-0,4385	.661
Потреба надійності роботи та стабільного доходу	111,17045	92,11607	3989	-2,41323	.016*
Потреба бути коханим та бажаним	112,125	91,36607	3905	-2,74265	.006**
Потреба бути захищеним від небезпеки оточуючого світу	94,619318	105,1205	4410,5	-1,32875	.184
Потреба бути захищеним від реальних надзвичайних обставин	95,738636	104,2411	4509	-1,06514	.287
Цінності особистісної гармонії	125,33523	80,98661	2742,5	-5,39207	.000***
Духовні цінності	118,30114	86,51339	3361,5	-3,85858	.000***
Образ життя	127,38068	79,37946	2562,5	-5,84048	.000***
Саморегуляція емоцій	127,76136	79,08036	2529	-5,91529	.000***
Конструктивність спілкування	128,26705	78,68304	2484,5	-6,02709	.000***
Самоорганізація особистості	124,25568	81,83482	2837,5	-5,14926	.000***
Помірність сили бажань і досягнень	124,01705	82,02232	2858,5	-5,12154	.000***
Самостійність	123,39205	82,51339	2913,5	-4,97991	.000***
Задоволеність життям і стосунками	132,04545	75,71429	2152	-6,84553	.000***
Життєве самовизначення	121,5625	83,95089	3074,5	-4,58143	.000***
Життєва самореалізація	124,71023	81,47768	2797,5	-5,27131	.000***
Позитивність самооцінки	126,09659	80,38839	2675,5	-5,55378	.000***
Схильність до ризику	88,607955	109,8438	3881,5	-2,58437	.010**

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Додаток В

Таблиця В.1

**Міра адекватності і критерій Бартлетта
процедури факторного аналізу для вибірки студентів
технічно-гуманітарного спрямування**

Міра вибіркової адекватності Кайзера-Мейєра-Олкіна		,848
Критерій сферичності Бартлетта	Приблизне знч. хи-квадрат	3268,005
	ст.св.	820
	Знч.	.000

Таблиця В.2

**Міра адекватності і критерій Бартлетта
процедури факторного аналізу для вибірки
студентів ризиконебезпечних професій**

Міра вибіркової адекватності Кайзера-Мейєра-Олкіна		,790
Критерій сферичності Бартлетта	Приблизне знч. хи-квадрат	2841,728
	ст.св.	820
	Знч.	.000

Додаток Д

Таблиця Д.1

**Результати обчислення множинної регресії
вимірюваних показників у вибірці студентів
технічно-гуманітарного профілю
Сводка для моделі (g)**

Модель	R	R квадрат	Скоректований R квадрат	Стд. помилка оцінки
1	.813 (a)	.709	.589	3,772
2	.813 (b)	.709	.591	3,763
3	.813 (c)	.708	.593	3,757
4	.811 (d)	.706	.594	3,754
5	.807 (e)	.700	.590	3,769
6	.802 (f)	.693	.586	3,783

a Предиктори: (константа) фактор 8, фактор 1, фактор 5, фактор 7, фактор 3, фактор 6, фактор 2, фактор 4

b Предиктори: (константа) фактор 8, фактор 1, фактор 7, фактор 3, фактор 6, фактор 2, фактор 4

c Предиктори: (константа) фактор 8, фактор 1, фактор 7, фактор 6, фактор 2, фактор 4

d Предиктори: (константа) фактор 1, фактор 7, фактор 6, фактор 2, фактор 4

e Предиктори: (константа) фактор 1, фактор 6, фактор 2, фактор 4

f Предиктори: (константа) фактор 1, фактор 6, фактор 2

g Приналежність до групи = 2,00

Зведення моделі множинної регресії для вибірки студентів технічно-гуманітарного спрямування (ANOVA (g, h))

Модель		Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Знч.
1	Регресія	2818,507	8	352,313	24,757	,000(a)
	Залишок	2718,048	191	14,231		
	Всього	5536,555	199			
2	Регресія	2817,618	7	402,517	28,424	,000(b)
	Залишок	2718,937	192	14,161		
	Всього	5536,555	199			
3	Регресія	2811,739	6	468,623	33,193	,000(c)
	Залишок	2724,816	193	14,118		
	Всього	5536,555	199			
4	Регресія	2802,434	5	560,487	39,769	,000(d)
	Залишок	2734,121	194	14,093		
	Всього	5536,555	199			
5	Регресія	2767,192	4	691,798	48,712	,000(e)
	Залишок	2769,363	195	14,202		
	Всього	5536,555	199			
6	Регресія	2731,642	3	910,547	63,627	,000(f)
	Залишок	2804,913	196	14,311		
	Всього	5536,555	199			

a Предиктори: (константа) фактор 8, фактор 1, фактор 5, фактор 7, фактор 3, фактор 6, фактор 2, фактор 4

b Предиктори: (константа) фактор 8, фактор 1, фактор 7, фактор 3, фактор 6, фактор 2, фактор 4

c Предиктори: (константа) фактор 8, фактор 1, фактор 7, фактор 6, фактор 2, фактор 4

d Предиктори: (константа) фактор 1, фактор 7, фактор 6, фактор 2, фактор 4

e Предиктори: (константа) фактор 1, фактор 6, фактор 2, фактор 4

f Предиктори: (константа) фактор 1, фактор 6, фактор 2

g Залежна змінна: Загальний рівень задоволеності потреби у безпеці

h Приналежність до групи = 2,00

Додаток Е

Таблиця Е.1

**Результати обчислення множинної регресії
вимірюваних показників у вибірці студентів
ризиконебезпечних професій**

Сводка для моделі (е)

Модель	R	R квадрат	Скоректований R квадрат	Стд. помилка оцінки
1	,770 (a)	,649	,626	3,99526
2	,770 (b)	,649	,629	3,98490
3	,769 (c)	,648	,631	3,97980
4	,766 (d)	,643	,629	3,98563

a Предиктори: (константа) фактор 8, фактор 4, фактор 7, фактор 6, фактор 1, фактор 5, фактор 3, фактор 2

b предиктори: (константа) фактор 4, фактор 7, фактор 6, фактор 1, фактор 5, фактор 3, фактор 2

c предиктори: (константа) фактор 4, фактор 7, фактор 6, фактор 5, фактор 3, фактор 2

d предиктори: (константа) фактор 7, фактор 6, фактор 5, фактор 3, фактор 2

e Приналежність до групи = 1,00

**Зведення моделі множинної регресії для вибірки студентів
ризиконебезпечних професій (ANOVA (g, h))**

Модель		Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Знч.
1	Регресія	2487,792	8	310,974	19,482	,000(a)
	Залишок	3048,763	191	15,962		
	Всього	5536,555	199			
2	Регресія	2487,710	7	355,387	22,380	,000(b)
	Залишок	3048,845	192	15,879		
	Всього	5536,555	199			
3	Регресія	2479,669	6	413,278	26,093	,000(c)
	Залишок	3056,886	193	15,839		
	Всього	5536,555	199			
4	Регресія	2454,811	5	490,962	30,907	,000(d)
	Залишок	3081,744	194	15,885		
	Всього	5536,555	199			

a Предиктори: (константа) фактор 8, фактор 4, фактор 7, фактор 6, фактор 1, фактор 5, фактор 3, фактор 2

b предиктори: (константа) фактор 4, фактор 7, фактор 6, фактор 1, фактор 5, фактор 3, фактор 2

c предиктори: (константа) фактор 4, фактор 7, фактор 6, фактор 5, фактор 3, фактор 2

d предиктори: (константа) фактор 7, фактор 6, фактор 5, фактор 3, фактор 2

e Залежна змінна: Загальний рівень задоволеності потреби у безпеці

f Приналежність до групи = 2,00

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

1. Pustovoit M. The phenomenon of social maturity of personality: the concept, components and conditions of formation. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*: зб.наук. пр. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. Випуск 4. С. 84-89.
2. Пустовойт М.В. Компоненти особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості: дослідження ваги та значимості. *Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля – Сєверодонецьк: Вид-во Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, 2017. Випуск № 3(44). С. 148-157.*
3. Пустовойт М.В. Механізми формування психологічної безпеки особистості. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія: Психологія – Одеса: Вид-во «Астропринт», 2017. Том 22. Випуск 3 (45). С. 71-79*
4. Пустовойт М.В. Модель психологічної безпеки: критерії дослідження. *European Cooperation Vol. 4(35) 2018 – Publiser: Editorial team of Collection EUROPEANCOOPERATION Consilium LLC, Warsaw, Poland*
5. Пустовойт М.В. Емпіричні референти психологічної безпеки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій. *Психологічні перспективи Випуск 32. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2018. С. 250-260.*
6. Пустовойт М.В. Особистісна безпека в системі психологічного знання. *Особистість у соціальному, віковому та клінічному вимірі сучасного життя*: зб. наукових статей / [гол. ред. Ж.П. Вірна]. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 316-321.
7. Пустовойт М.В. Особистісна безпека як складова соціальної зрілості. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*: зб.наук. пр. / Ред.кол. : Товканець Г.В. (гол.ред.) та ін. – Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. Випуск 2 (4). С. 246-248.

8. Пустовойт М.В. Психологічна безпека як чинник психічного здоров'я особистості. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві* : збірник тез III Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 жовтня 2018 року) / упор. Н.М. Бамбурак. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 333-337

9. Пустовойт М.В. Психологічна безпека особистості: чинники та особливості. *Громадське здоров'я: проблеми та перспективи розвитку*: збірник матеріалів тез науково-практичної конференції (з міжнародною участю) / за ред. І.В. Гущука, А.Ю. Гільман, Г.В. Крайчинської, В.В. Максимчука, М.С. Романова та ін. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2018. С. 110-112

10. Пустовойт М.В. Феномен психологічної безпеки особистості: результати досліджень. *Сучасна педагогіка та психологія: методологія, теорія і практика*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28-29 вересня 2018 р). Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2018. С. 156-158

11. Пустовойт М.В. Особливості психологічної безпеки особистості в контексті її професійної спрямованості. *Проблеми оптимального функціонування особистості в сучасних умовах*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 2018. С. 153-155

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Результати проведеного дослідження доповідалися автором на міжнародних науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми наукового і освітнього простору в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2015); «Особистість у соціальному, віковому та клінічному вимірі сучасного життя» (Луцьк, 2016); «Сучасна педагогіка та психологія: методологія, теорія і практика» (Київ, 2018); «Проблеми оптимального функціонування особистості в сучасних умовах» (Харків, 2018); «Громадське здоров'я: проблеми та перспективи розвитку» (Острог, 2018); «Психогенеза особистості: ревіталізаційний ракурс» (Луцьк, 2018); *всеукраїнських науково-практичних конференціях і семінарах*: «Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості» (Херсон, 2016); «Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві» (Львів, 2018); *міжрегіональному науково-практичному семінарі* «Сучасні проблеми практичної психології у Волинському регіоні» (Луцьк, 2015-2018); «Психогенеза особистості: норма і девіація» (Луцьк, 2017).

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет
імені Івана Франка
Вул. В. Бердичівська, 40,
м. Житомир, 10008
телефон /факс (0412) 43-14-17
E-mail: zu@zu.edu.ua Web: www.zu.edu.ua
код ЄДРПОУ 02125208

Ministry of Education and Science of Ukraine
Zhytomyr Ivan Franko State University
40, Velyka Berdychivska Str.,
City of Zhytomyr Ukraine, 10008
Tel/Fax (0412) 43-14-17
E-mail: zu@zu.edu.ua Web: www.zu.edu.ua
USREOU 02125208

Від 30.10.2018 № 1/858
На № _____ від _____

У спеціалізовану вчену раду К 32.051.05
СНУ імені Лесі Українки

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Пустовойт Мирослави Володимирівни на тему:
**«Особистісна безпека в структурі соціальної зрілості
студентської молоді»**
на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук
зі спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

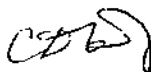
Аспірант кафедри загальної та соціальної психології
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
Пустовойт М.В. проводила емпірико-діагностичне дослідження на базі
Житомирського державного університету імені Івана Франка, у якому взяли
участь студенти різних факультетів: фізико-математичного, соціально-
психологічного, фізичного виховання і спорту й ННІ філології та
журналістики.

Автором складено програму емпіричного вивчення феномену
особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості. Результати
дисертаційного дослідження Пустовойт М.В. обговорювались на засіданнях
методичних семінарів кафедри загальної, вікової та педагогічної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка у 2017-2018
н.р. Основні емпіричні результати, презентовані аспірантом на семінарах,
успішно використовуються у навчальній роботі зі студентами
спеціальностей: «231 Соціальна робота», «035.01 Філологія (Українська мова і
література)», «014.04 Середня освіта (Математика)» при викладанні
дисципліни «Загальна психологія».

Проректор з наукової та міжнародної роботи проф. Н.А. Сейко

Зав. кафедри загальної, вікової
та педагогічної психології

доц. С.М. Дмитрієва

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ

вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел. (057) 700-35-23, факс (057) 700-69-09
e-mail: rector@hnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125585

Від 29.10.2019 р. № 04/10-222

На № _____ від _____

У спеціалізовану вчену раду К 32.051.05
СНУ імені Лесі Українки

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Пустовойт Мирослави Володимирівни
«Особистісна безпека в структурі соціальної зрілості студентської молоді»
із спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Пустовойт Мирослава Володимирівна представляла основні розділи дисертаційного дослідження «Особистісна безпека в структурі соціальної зрілості студентської молоді» на засіданнях науково-методологічного семінару кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Основні теоретичні ідеї щодо обґрунтування феномену особистісної безпеки зосереджені в конкретизації змісту соціальної зрілості особистості та виділенні її структурних компонентів. Авторкою складено модель структурно-функціональної організації соціальної зрілості особистості та визначено психологічний зміст прояву особистісної безпеки у її функціонуванні. Практичні елементи проведеного дослідження застосовуються у науково-діагностичних та дослідницьких проектах викладачів та аспірантів кафедри практичної психології та студентів факультету психології і соціології.

Завідувач кафедри практичної психології, доктор психологічних наук, професор

Декан факультету психології і соціології, доктор філософських наук, професор

Т.Б. Хомуленко

І.Д. Денисенко

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, МСП-41, 69600, Україна
тел.: (061) 764-45-46, факс: (061) 228-75-08, e-mail: znu@znu.edu.ua, Код ЄДРПОУ 02125243

25.10.2018 № 01-13/93

на № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Пустовойт Мирослави Володимирівни

«Особистісна безпека в структурі соціальної зрілості студентської молоді»

із спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Під час роботи над дисертаційним дослідженням Пустовойт М.В. брала участь у наукових заходах кафедри психології, на яких розглядалися питання особливостей особистісної безпеки особистості. Отримані дисертантом результати та висновки дослідження демонструють інноваційний підхід у постановці та вирішенні проблеми вивчення особистісної безпеки в структурі соціальної зрілості студентської молоді. Дисертанткою обгрунтовано феномен особистісної безпеки особистості, окреслено його базові ознаки та представлено оригінальний варіант його емпірично-діагностичного вивчення на вибірці студентів вікової категорії 20-25 років. Презентовані дисертанткою матеріали, де висвітлені основні результати та висновки проведеного дослідження використовуються у навчальній роботі із студентами спеціальностей «психологія», «соціальна педагогіка» при викладанні дисциплін «Психологія особистості», «Психолого-педагогічна терапія».

Проректор з наукової роботи

Г.М. Васильчук

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел. (0332) 24-10-07, факс (0332) 72-01-23
e-mail: post@eenu.edu.ua, web: <http://www.eenu.edu.ua>, код ЄДРПОУ 02125102

29.10.2018

№ 03.28/02/3015

на № _____

від _____

У спеціалізовану вчену раду К 32.051.05
СНУ імені Лесі Українки

ДОВІДКА

**про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Пустовоїт Мирослави Володимирівни
«Особистісна зрілість в структурі соціальної зрілості студентської молоді»
із спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології**

Пустовоїт Мирослава Володимирівна, аспірант кафедри загальної і соціальної психології та соціології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки впроваджувала результати дисертаційного дослідження за темою «Особистісна зрілість в структурі соціальної зрілості студентської молоді» із спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри загальної і соціальної психології та соціології та щорічних звітних наукових конференціях факультету психології та соціології.

Дисертація виконувалася в межах наукової теми кафедри загальної та соціальної психології «Методологія і практика дослідження особистості» та є складовою комплексної науково-дослідної теми «Психологія професіоналізації особистості: технології професійного самозбереження в практиці» (номер державної реєстрації 0113U002217), що координується Міністерством освіти і науки України. Теоретичні ідеї та практичні здобутки емпіричного дослідження М.В. Пустовоїт, що відображені у дисертаційному дослідженні, використовуються у дослідницьких проектах студентів та аспірантів факультету психології та соціології. Результати дисертаційного дослідження М.В. Пустовоїт використовуються при викладанні курсів «Загальна психологія», «Психодіагностика», «Соціальна психологія», «Психологія особистості» та «Диференціальна психологія» для студентів факультету психології та соціології.

Перший проректор,
проректор з адміністрування та розвитку

Вик.:
проф. О.В. Лазорко
(0332) 24-93-92

проф. А.В. Дзьось